tarih VE toplum

3000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / AĞUSTOS 1989

DOĞU'NUN FRANSIZ DEVRİMİNE BAKIŞI / ORHAN KOLOĞLU ■ MİZANCI MURAT BEY'İN "TARİH-İ UMUMİ"SİNDE FRANSIZ İHTİLALİ / TEVFİK ÇAVDAR ■ ALİ REŞAD, POZİTİVİZM VE FRANSIZ İHTİLÂLİ / ZAFER TOPRAK ■ HÜSEYİN CAHİT YALÇIN VE FİKİR HAREKETLERİ DERGİSİ / CEMİL KOÇAK ■ KLAUS SCHWARZ'IN ARDINDAN / METE TUNÇAY ■ CENAB ŞAHABEDDİN'İN YAYIMLANMAMIŞ BİR ŞİİRİ / ABDULLAH UÇMAN

68

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

ALİ AKAY - M. ŞEHMUS GÜZEL
III. Orta Asya Çalışmaları Avrupa Semineri
6

ABDULLAH UÇMAN
Cenab Şahabeddin'in Bir Şiiri
9

FERYAL İREZ
Yabancı Konukları Ağırlamak
12

METE TUNÇAY
Klaus Schwarz'ın Ardından
19

CEMİL KOÇAK
H.Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri Dergisi
22

METE TUNÇAY
Hz.Süleyman'la Sebâ Melikesi Belkıs
25

ORHAN KOLOĞLU
Doğu'nun Fransız Devrimi'ne Bakışı -II-
31

TEVFİK ÇAVDAR
(Mizancı) Murat Bey'in "Tarih-i Umumi"sinde Fransız İhtilâli
38

MUZAFFER ÖZDAĞ
Irkçılık Üzerine
41

ZAFER TOPRAK
Ali Reşad, Pozitivizm ve Fransız Devrimi
54

KİTABİYAT

TANER TİMUR
İsmail Kadare ve Osmanlı Tarihi

FEROZ AHMAD
Türkiye'nin Yahudi Cemaati

ORHAN ŞAİK GÖKYAY
Kanunî'ye İsnad Edilen Divan Üzerine
57

Kapak: Firdevsi'nin Dublin (İrlanda) Chester Beatly Kütüphanesi'ndeki (M.S.406) bir *Şahname* yazmasından, 1500 yılı dolaylarında bilinmeyen bir Osmanlı ressamı tarafından yapılmış bir Süleyman ve Belkıs minyatürü.

tarih toplum AĞUSTOS 1989 • CİLT 12 • SAYI 68

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Nihat Tuna / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Yayın Koordinatörü:** Fahri Aral / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Nevzat Çalışkan

Danışma Kurulu: Nuri Akbayar, Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Düzelti:** F.M. Öztan, Remzi Abbas / **Okur İlişkileri:** Mürvet İşgör / **Satış ve Dağıtım:** Burhan Kutlutürk

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta, Murat Keylan / **Montaj:** Vahit Mahmatlı, Ümit Ayar, Turgay Tekatan / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Hamit Balaban, Zuhal Yolgun / **Renk Ayrımı:** Sepco Grafik / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1989

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No.306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 36.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 3000 TL.

Okuyucu Mektupları

Bir Sempozyum Üzerine Notlar

SİZ "Çıkarken" namuslu olacağınızı, herhangi bir ideolojiyi tutmayarak olguları çekiştirip sündürmeden, bastırıp çarpıtmadan yapılacak yayıncılığın yol gösterici ilkeniz olacağını bildirdiğiniz ve önemlisi sözünüzde durduğunuz için, bence ve kişisel bir sorun olmadığı için toplumumuz için çok önemli olduğuna inandığım bir sorunu katınıza getirmeğe karar verdim. Tokat'lıyım. Otuzbeş yıldır Ankara'da oturuyorum. Bu uzun süre içinde memleketime birkaç defa ve bir iki gün olmak üzere gidebildim. Ankara'ya her dönüşümde memleketime bir şeyler yapamamış olmanın suçluluğu, nostaljik duygularla karışık aşırı duygusallığımı bir süre üzerimden atamıyorum. Size yazdığım bu mektup böyle bir dönemde yazılmıştır. Duygusallığın aklı gölgelediğini bilirim. Olayın değerlendirilmesinde sizin böyle bir handikapınız olmayacağı için objektif olacağınıza inancım tamdır.

Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi, 2-6 Temmuz 1986 tarihinde "Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat" konulu bir sempozyum düzenlemiş, sunulan tebliğlerin 19 tanesi ve "Değerlendirme Toplantısı" tutanakları Tokat Belediyesince bastırılmıştır. Açış konuşmaları ile birlikte 666 sahife tutan bildiri tutanaklarını okumayı bitirdiğimde, geç de olsa bu değerli çalışmaları okumaktan mutlu, bu kerre Değerlendirme Toplantısı tutanaklarını okumağa başladım. 677. sahifede sahifenin üzerine bir damla düştü. Bir süre bu damlanın nereden geldiğini gerçekten anlayamadım. Hanım tatilde, saat sabahın 4.20'si olmuş, odada yalnızım. Sabit şekilde, uykulu, damlanın düştüğü sahifeye bakıyorum. Bu sahifede B. Yediyıldız'ın ifadeleri var. Damla "... mutlaka daha lisedeyken hiç olmazsa edebiyat kolu öğrencilerine eski yazı öğretilmesi gerektiği" cümlesinin "eski" sözcüğü üstüne düşmüş, ben o sırada sadece, birinci hamur kâğıt üzerinde su damlasının nasıl dağılmadan durduğunu, e harfi ile s harfinin bir kısmını nasıl büyüteç gibi büyüttüğünü filan düşünüyorum. Bunun gözümden gelen bir damla göz yaşı olduğunu farkettiğimde bütün uykum dağıldı. Tekrar başa dönüp 667. sahifeden başlayan Değerlendirme Toplantısı tutanaklarını bu kere dikkatle okumağa başladım. Toplantının başkanlığını ve açış konuşmasını Araştırma Merkezi'nin kurulmasına önayak olan sayın Hayri Bolay yapmış. "Değerlendirmeye geçmeden önce" diyor Sn. Bolay, "umumi bir görüş açısı verebilmek için" devlet, din, kültür, ilim ilişkileri ve bunların gelişmesiyle bizim 'dünki insanımızın nasıl olduğu, yarınki insanımızın nasıl olması lâzım geldiği' konularında evvela değerli hocalarımızın görüşlerini almak istiyorum."

Ve değerli hocamız, diğer hocalarımıza iki soru yöneltmiş. Alınan yanıtlar yeterli bulunmuş olmalı ki, insana "demek ki sempozyumun amacı bu imiş" diye düşündürecek biçimde "değerlendirme" yapılması dahi unutularak sempozyum kapatılmıştır. Değerlendirme toplantısı tutanaklarını ve bildirileri konularını belirten fotokopileri mektubuma ekli olarak gönderiyorum.

Eğer ilgiye değer bulursanız, aşağıda arzedeceğim, geçen uzun yıllar içinde nerede nasıl öğrendiğimi bile hatırlamadığım, bu bağlamda bilgiler diyebileceğimiz, okur yazar her cumhuriyet çocuğunun bilgi sınırları içindeki görüşlerimle, sempozyumun değerlendirme görüşmelerini bir tartmanıza dehşetli ihtiyacım var. Genç cumhuriyetimizi ayakta tutan ilkeler bakımından çok zararlı, tehlikeli olarak nitelediğim görüşlerin ilim, bilim verileri olarak halka sunulmağa çalışılmasında Kamu Zararı vardır. Bu nedenle konunun ilginize değer olduğu inanç ve ümidini taşıyorum.

Bireylerin meslekleri onları çok şartlıyor. Konuşmacıların sözlerini okurken ve anlamlarını düşünürken, aynı anda, kendimi ifadelerin ceza yasasının hangi maddelerine aykırı olduklarını, Vâli'nin hangi ifadelerinin idarenin takdir yetkisi bakımından, Yetki Aşımı, Yetki Saptırımı olacağını saptarken yakaladım. Kendime, amacın olayı Yargı Katına götürmek değil, yapıcı ve yararlı olmak olduğunu hatırlatıyorum.

Sn. Bolay soruları ile yönlendirdiği toplantıda, Batı'nın içinde bulunduğu moral çıkmazın altını çizerek, kurtuluşun İslâm dinî olduğu sentezine ulaşıyor. Kültürün sadece bir unsuru değildir din. Makro anlamda kültürün tümü dinden ibarettir. Hocamız soruyor: Dünki insanımız nasıldı? Yarınki insanımız nasıl olmalıdır? Sorunun yanıtı bilim adamlarımızın bilimsel saptamaları karşısında kendiliğinden geliyor- Eski insanımız müslümandı, yarınki insanımız daha müslüman olmalıdır. Yahu biz çok yanılmışız. Altmış yıldır altmış altı yıldır batılılaşacağız diye yüz milyarlarca lirayı niye sokağa attık? En acıklısı Düyun-u Umumiyenin borçlarını biz niye ödedik? Koşup camilere doluşsak, altmış yılda epeyce bir mertebeye gelirdik de, hiç olmazsa ahireti de dünyamızı da kurtarırdık. Ata Baba'nın etkisinde, haçlıların torunlarının "Batı Medeniyeti" diye bir şey yarattığını, bu yüzden arayı çok açtıklarını, batının arkasından koşmak gerektiğine inandık. Koşmaktan dilimiz dışarda kaldı. Hâlâ da yetişebilmiş değiliz. Şimdi bu yanlış oldu diye geriye dönüp Osmanlı toplum düzeninin içine mi atlayalım? Son yıllarda "Çağ atlama" diye bir lâf dolaşıyor. Bunu ben pek anlayamamıştım. Şimdi söktüm. "Dünki insanımız nasıldı?" sorusuna benim yanıtım gayetle olumsudur. Çünki, dünki insandan maksadın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halkın bir bireyi olduğunu biliyoruz. Halk'a Osmanlıda Reaya denilirdi ve bunun da anlamı yanlış hatırlamıyorsam "sürü"dür.

İnsanımız sürü olmaktan, meşrutiyet ve cumhuriyetle yani, batılılaşma yoluyla kurtulmuştur. Aşağıya koyacağım halk deyişine bakılırsa, Osmanlı halkının kendisi de, Osmanlı'ya pek öyle ülema sınıfından olan hocalarımızın umduğu kadar sıcak bakmıyorlarmış doğrusu:

Şalvarı şaltak Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı
Ekende yok, biçende yok
Yemede ortak Osmanlı

Devlet-Din ilişkisi ve bunların gelişmesi konusunda yöneltilen soruya da kısa bir yanıt vererek, değerlendirmesini ve devamını konunun uzmanı olan size bırakıyorum.

Din devletleri, egemenliğin mutlak bir şekilde tek elde toplandığı devletlerdir. H. Muhammed'in devletinde dinsiyaset ayrımı yoktu. İnsanın siyasi-sosyal yaşamının tümü Kur'an'ın emirlerine göre düzenlenmişti. Peygamberimiz Müslüman-Arap devletini kurarken zaruret sonucu ilki Musevi bir saz şairi olmak üzere pek çok insanın katli için emir vermiştir. Osmanlıda yaygın bir şekilde kullanılan siyaseten katl kurumu böyle başlamıştır. Bugün artık eleş-

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayıya içimiz buruk başlıyoruz. Dergimizde bir düzine yazısı çıkan Alman arkadaşımız Doç.Dr. Klaus Schwarz'ın feci bir kaza sonucu vefat ettiğini öğrendik: 3 Temmuz Pazar günü sabaha karşı, Berlin'deki evinde yanarak ölmüş. Onun bana gönderdiği kişisel mektuplardan alıntılar yaparak kaleme aldığım öznel anma yazısını, okuyucularımızın üzüntüme bağışlamalarını diliyorum.

Geçen ay, 200. yıldönümü dolayısıyla ağırlık verdiğimiz Büyük Fransız Devrimi konusunda, bu ay da üç yazımız var. Prof.Dr. Zafer Toprak Ali Reşad'ın, Tevfik Çavdar dostumuz da Mizancı Murad'ın dedelerimize Fransız Devrimi'ni nasıl anlattıklarını gösteriyorlar. Geçen sayımızda Fransız Devrimi'nin Doğu'ya bakışını özetleyen Orhan Koloğlu ise, bu kere Doğu'nun Fransız Devrimi'ne bakışını ortaya koyuyor.

Dr. Feryal İrez'in arşiv belgelerinden aktardığı, Sarayın yabancı konukları ağırlamak için ne gibi harcamalar yaptığı konusunun, size ilginç geleceğini umuyorum. Ne yazık ki, karşılaştırmak amacıyla, günümüzde böyle durumlarda neler yapıldığını saptama olanağımız yok.

Muzaffer Özdağ dostumuzun, teknik servisimizde dikkat çekici resimlerle bezenen uzun incelemesi, korkarım, bazı okuyucularımızın onun bağlı olduğunu sandıkları siyasal görüş hakkında duydukları tedirginliği tümüyle ortadan kaldırmayacak. "Irkçılığa karşı çıkıyor, ama ulusunu sürekli tehdit altında ve etrafını bu kadar çok düşmanla sarılı hissetmek, sağcı otoriterliğin tipik ruh halini yansıtıyor" diye düşünecekler.

Ali Akay ve M.Şehmus Güzel'in, 26-29 Haziran tarihlerinde Paris'te yapılan Orta Asya çalışmaları 3. Avrupa semineri üzerine tuttukları notları yayınlıyoruz. Ondan önce, her zamanki gibi, yüzyıl önce bu ayın günlük Osmanlı basınından seçmeler sunuyoruz. Okuyucu Mektupları'nda ise, resmî Türk-İslâm Sentezi ideolojisine karşı hayli duygusal bir tepki yeralmakta.

Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda, bu ay Sayın Rasih Nuri İleri'nin sunuşuyla, Dr.Şefik Hüsnü'nün 66 yıllık bir yazısının yeni harflere çevrimini bulacaksınız. Dr.Abdullah Uçman'ın Cenab Şehabettin'in şimdiye dek yayımlanmamış bir şiiri ve müsvettelerinin uzmanlarca incelenmesine ilişkin anlattıkları da, Orhan Şaik Gökyay hocamızın Kitabiyat bölümümüzdeki Muhibbî Divanı'nın yeni basımı hakkındaki eleştirisiyle birlikte, bu sayımızın edebiyat tarihi kontenjanını oluşturuyor. Dr.Cemil Koçak, yakın tarihimizin önemli bir süreli yayınını (Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Fikir Hareketleri* dergisini) örneklerle tanıtmakta.

Kitabiyatta ayrıca, Prof.Dr.Taner Timur'un Arnavut yazar İsmail Kadare'nin (Türkçeye henüz çevrilmeyen) üç romanını Osmanlı tarihi açısından irdeleyen bir yazısı, Amerikalı profesör Weiker'ın İsrail'e göçen Türkiye Yahudileri hakkındaki yeni kitabına dair Feroz Ahmad'ın tanıtması yeralıyor.

Hepinize sağlık ve mutluluk dileklerimle sevgi ve saygılar sunarım.

METE TUNÇAY

---

tiriyor diye kimse idam edilmemektedir. İdam cezası tümüyle tarihe karışmaktadır. Bu gelişmeye kısaca "medeniyet" diyoruz. Kur'an'da öngörülen diğer kurumlar gibi ölüm cezası da İslâmın ayrılmaz bir parçasıdır. Değiştirilemez. Osmanlılarda klasik çağda *Yönetici Kurumlar*: Devşirmeler, *İslâmî kurumlar* ise: Doğuştan müslüman olanlar tarafından yürütülürdü. Devşirmeler sultanın kulu olup, ona kayıtsız şartsız bağlı idiler. Öteyandan Hıristiyan kökenli olmaları onların müslüman zümresinden farklı bir espriye sahip olmalarını sağlıyordu. İleri fikirli ve yeni buluşlara açıktılar. Fetihler bitince, müslümanlar ve özellikle ulema takımı devşirmelerin gücünü ve zenginliğini kıskanarak "yönetim kurumlarına"da sızmağa başlamışlar, böylece imparatorlukta bağnazlık gittikçe artarak tüm yönetim kurumlarına egemen oldu. Çöküş sürecine girme nedenleri arasında sayılan bu bilgiden, şu sonucu çıkarıyoruz. Dinle devlet işlerini ayırmak gerekir. H.A. Yücel'in bir dizesi aklıma geldi. Çocukluğumda okul kitaplarında vardı:

Dinle Devlet ayrı şeydir
Birleşmez.
Din bir duygu ona kimse
İlişmez
Dünyadaki işlere din
Karışmaz

Laikliği ben böylece bileyim.

Batı medeniyetinin bulduğu bu laiklik formülü gerçekten iyidir. Böylece din devlet yönetiminde yıpranmayacak. Siyasete alet edilemeyecek. Gerçek müslüman ile dini kişisel menfaatlerine alet etmek isteyenler ayrılacaklarından ileride iman sahipleri rahat edeceklerdir.

Yirminci yüzyılın başlarına kadar ülkemizde esir ticareti yasal olarak yapılmış, ne İslâmiyet ne de diğer dinler buna engel olamamıştır. İnsanlık onuruna sürülen bu kara lekenin temizlenmesi Batı Medeniyetine nasip olmuştur. Gavur icadıdır diye reddetmeyip hava, su gibi kullanıyoruz tüm ürünlerini, 50 milyar dolar bizim borcumuz var onlara, onların bize değil. Bizi de aranıza alın diye yalvar yakar olduğumuz şu günlerde, batı medeniyetine kara çalmak en azından müslümana yakışmaz. Belki de ulemamızın kafasını, "eskiye rağbet olsa..." diyen büyüklerimize rağmen, İran-Arap Müslüman devletleri karıştırıyor. Petrol parası yiyip beşeriyete hiçbir şey üretmeyen bu ülkelerin ne diyelim bize kötülük ediyorlarsa, Allah petrollerini kessin. Petrolleri çıkmazsa, ertesi günü, Arabın durumu "hurmalar altında Cemile" olacağından başımız rahat edecektir. Saygılarımla.

NECMETTİN KARAERKEK/ ANKARA

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Fransa Haberleri

☐ Dünkü Avrupa postasıyla vürud eden Viyana nim-resmî [yarı resmî] gazeteleri bir rivayet-i garibe neşr ediyorlar.

Mezkûr gazeteler gûyâ Fransa ve Rusya devletleri beyninde on beş günden beri teati olunan efkâr netâyicinden olarak bir muahede-i ittifakiyye-i evveliyye akd olunup indel-icab [gerekirse] iki taraf memâlikinin mütekabilen te'mini [karşılıklı olarak güvenliği] zımnında bu muahedenin bir muahede-i tedafüiyyeye münkalib olacağını [savunma andlaşmasına dönüşeceğini] hikâye eyliyorlar ise de bu haberin ne derecelerde makrûn-i hakikat [gerçeğe yakın] idüğü meçhuldür.

Fransa'da Bulanje [Georges Boulanger] muhakemesi diğer bir hadise tevlid etmiş ve muhakemeye dair olan evrak müdde-i umumî marifetiyle toplanılıp yalnız a'yâna tevzî olunmak üzere üç yüz nüshadan ibaret olarak tab' ve temsil olunmuş ise de tevzie mübaşeret olundukta [dağıtıma başlandıkta] iki yüz doksan dokuz nüsha mevcut bulunarak bir nüshasının aşırıldığı anlaşılmıştır.

Diğer taraftan Bulanje tarafdarı olan Kokard Gazetesi Bulanje aleyhindeki ihbarâtın mahiyetini ve muhbirlerin hâl ü şânını irâe etmek fikriyle evral-ı tahkikiyyenin bazılarını neşr etmekle hükümetçe icraat-ı lâzımaya ibtidar olunmuş ve bu işte zî-medhal olan kesân [bu işe karışmış olan kişiler] taht-ı tevkif ve istintaka alınmıştır... (4 Ağustos 1889)

TEVCİHAT

Paris'e Gidenler

☐ Paris'te Sorbon nâm dârülfünûna mahsus ebniyenin [yapıların] Ağustos-ı Efrencinin sekizinci günü resm-i küşadı icra olunup bu münasebetle vukû bulan cemiyet-i maarifmendândan saadetlû Zambako Paşa ve kimyager izzetlû Bonkovski bey ile doktor mösyö Vasiyadi ve mösyö Eftivoli hazır bulunmuşlardır... (17 Ağustos 1889)

☐ Paris'te teşekkül eden Elektrik Kongresinde hazır bulunmak üzere cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden memur edilen Telgraf Nezaret-i aliyyesi Fen Müşâviri saadetlû Emil efendi ve müşarünileyhin muavini saadetlû Raif efendi evvelki akşamki Sirkeci katarıyla Paris'e azimet etmişlerdir... (24 Ağustos 1889)

TELGRAF

"İstanbul Şehrini Tenvir [aydınlatma] Şirketi"

Doğal Gaz Değil, Hava Gazı

☐ Şirketin derun-i şehirde vaz' ve temdid etmekte olduğu havagaz borularının ameliyatı müddet-i kalîle zarfında hitam-pezîr olacağından [az zaman içinde sona ereceğinden] dükkân ve emâkin-i saireye [diğer yerlere] gaz vermeye şirket müheyyâdır [hazırdır].

Havagazının fiyatı beher bir İngiliz kadem mikabı [yarım arşın küpü] lira-yı Osmanî yüz kuruş hesabıyla kırk kuruşadır.

Lâmba ve boru ve edevât-ı sâirenin mahallinde vaz ve terkibi için vuku bulacak masârif gayet cüz'i olacaktır.

Havagazı saati tâlip olanlara ücretle verilecektir.

Bu bâbta malûmat-ı mükemmeleye vâkıf olmak isteyenlerin Galata'da Bank-ı Osmanî karşısında Bereket Hanında bulunan şirket-i mezkûrenin idare-i umumiyyesine veyahut İstanbul'da Divanyolunda Firuz ağa mahallesinde 138 ve Direklerarasında Kalenderhâne Mahallesinde 67 ve Kumkapı Caddesinde Bâlî Paşa yokuşunda 168 ve Fener'de meydanda Abdi Çavuş Mahallesinde 12 numerolu şubelerine müracaat etmeleri ilân olunur... (1 Ağustos 1889)

"Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden"

☐ Beyoğlu'nda Ağa Cami-i şerifi civarında Kirkor'un gazinosunda hizmetçilik eden Agop nam şahıs geçen Pazar gecesi saat bir buçuk kararlarında Büyükdere'de Belçika Sefarethânesi baş tercümanı mösyö Çuşihşin sahilhânesi mutfağında çalışmakta olan beslemesi Devlet-i Aliyye teb'asından ve Rum milletinden Marya Vispiri'ye sokağa nâzır pencereden bir el silâh endaht ederek firar etmiş ise de bi-t-ta'kib derdest edilmiş ve lede-l-isticvâb [sorgu sırasında] altı sene mukaddem mösyö Kamento'nun bankası yazıcısı mösyö Lanço'nun hânesinde mezbure ile hizmetçilik ettiği sırada yek-diğerine taaşşuk ederek [âşık olarak] tezvici [evlenmeleri] için söz ve birbirlerine nişan vermiş olduklarını ve geçen Cuma günü mülakât için oraya gittiğinde mezburenin diğer bir hizmetçi ile ülfet ettiğini görmesinden dolayı sâika-i teessür [üzüntü sebebi] ile mezbureyi oradan çıkarmak maksadıyla bir el silâh attığını ifade ve ikrar etmesine binâen icabının icrasına teşebbüs olunduğu Beyoğlu Mutasarrıflığından alınan jurnalden müstebân olmuştur... (14 Ağustos 1889)

Kuduz Köpek ve Zehirli Yılan

☐ Çarşamba günü saat onbirde Büyükdere'de bir kelb kudurarak o aralık oradan geçmekte olan Ermeni milletinden Haçik'i ısırması üzerine derhal kelb itlâf [öldürülmüş] ve Haçik'in tedavîsine ibtidar kılınmıştır... (24 Ağustos 1889)

☐ Nablus kasabası ahalisinden Abdülgani el-Akurî nâm kimesnenin bahçesinde görülen iki karış tûlünde alaca renkli bir yılan Nabluslu Şeyh İsâ Hâş efendi tarafından tutulmak istenildiği sırada mumaileyhin baş parmağından ısırıp şiddet-i tesirinden derhal eli şişmiş ve iki saat sonra efendi-i mumaileyhin müteessiren vefat eylemiş ve mezkûr yılan dahi katl ve telef edilmiş olduğu iş'âr-ı mahalli üzerine vilâyet polis ser-komiserliğinden verilen jurnal müeddâsından anlaşılmıştır... (25 Ağustos 1889)

HARİCİYE

Şahın Mücevherleri Bulundu

☐ Bu kere Londra gazetelerinde mütalâa olunduğuna göre Şah hazretleri İngiltere'de (Lord Salisbori)nin Hatkild nâm mahalde vâkî köşkünde misafir olmak üzere oraya muvasalat ettikte bir milyon İngiliz lirası kıymetinde mücevherâtı hâvî olan küçük bir siyah çekmecesinin eşyası miyanında bulunmasına binâen zâyî olduğu zannolunarak pek çok telâş edilmiş ve Şahın maiyetinde hademesinden dört kişi katar-ı mahsusla derhal Londra'ya gönderilmiş ve şayet Şahın ikâmetine tahsis olunan (Bakingham) Sarayında unutulmuş olduğu zannıyla orası altüst edilmiş ise de çekmece bulunamamış ve bilâhare Şahın eşyasını nakl eden arabalar kemal-i dikkatle taharrî olundukta [araştırıldıkta] kıymetdar çekmecenin arabalardan birinin sandığı derûnunda kaldığı görülerek der-akab [hemen] Şaha götürülmüş ve müşârünileyh hazretleri dahi mücevherâtıyla dolu olan çekmecesinin bulunmasından dolayı fevkalâde şâdân olmuştur... (1 Ağustos 1889)

"General Bulanje"

☐ General Bulanje aleyhinde divân-ı âlî-i adlî tarafından i'tâ olunan hüküm ve karar hakkında evrak-ı havadis-i ecnebiyye tarafından serd olunan mütalaât:

(Times) Gazetesi Generla (Bulanje)yi mahkûm etmek için kanun-ı meşrutiyet mucibince hâiz olduğu hüküm ve iktidarı istîmal etmesinden [kullanmasından] dolayı hükümet-i cumhuriyyenin takbîh olunamayacağını [ayıplanamayacağını] beyan etmiştir.

(Daily News) Gazetesi divan-ı âlî-i adlî tarafından i'ta olunan hükmün muvâfık-ı hakk ve sevab olup general (Bulanje)nin işbu hükmün tesirâtını bissühûle tahfîf edemeyeceği [kolaylıkla hafifletemeyeceği] itikadında bulunuyor.

(Daily Telegraph) Gazetesi dahi General (Bulanje)nin hey'et-i âyân yani fesh ve ilgasını talep ettiği bir hey'et-i siyasiyye tarafından mahkûm olduğunu beyan ile iktifa edip başka mütalâa serd etmemiştir.

(Standard) Gazetesi işbu hükmü takdir ve tasvib etmeyip General (Bulanje)nin iâdesi için Fransa Hükûmeti tarafından vukû bulacak talebin iş'âf olunamayacağını [kabul edilip yerine getirilemeyeceğini] beyan ile iktifa eylemiştir... (20 Ağustos 1889)

MUHARRERÂT

"Hokkabaz-ı Şehir Cemil Beyden"

☐ İşbu Ağustosun ikinci Çarşamba günü akşamı Perşembe gecesiyle mâh-ı mezkûrun dördüncü Cuma günü akşamı yani Cumartesi gecesi Nişantaşı'nda vâkî Şafak bahçesinde icra-i hüner edileceği ve başlıca huzzâr [bulunanlar] tarafından muayene olunarak cevânib-i erbaası [dört tarafı] muhkem bağlanmış ve her ciheti temhir edilmiş [mühürlenmiş] bir sandığa bir dakikada girileceği ve ateşte kızmış demirleri yalayarak söndürmek ve vücuduna sürmek ve tavada kızartılmış yanar yanar lokmaları yemek gibi pek çok hayret-engiz ve müthiş oyunlar icra olunacağı ilân olunur... (13 Ağustos 1889)

Hokkabaz ve Ateşbaz Cemil

Doktorun İlânı

☐ Bu günlerde gûyâ Paris'e gitmişiz yahut gitmek üzere imişiz gibi bir şâyia deveran etmekte [dolaşmakta] idüğü işitilmiş olup halbuki böyle bir tasavvurun asl ü esası olmadığı ve müracaat buyuran hastegânı daima Gedikpaşa'da kendi hânemizde kabul etmekte bulunduğumuzu râğbetlû ahaliye ilân için lütfen cerîde-i ferîdelerini vasıta buyurmaları müstercâdır [rica edilir]... (23 Ağustos 1889)

Doktor Teryagyan

MÜTENEVVİA

İlk Fasikülü Parasız Dağıtılan Roman

☐ Kitap-füruş-i gayûr [gayretli, çalışkan kitap satıcısı] Kirkor efendinin bu defa dahi şâyân-ı takdir olan hidemâtına bir zamîme [ek] olmak üzere Asır Kitaphanesi Romanları nâmı altında bir roman silsilesi teşkiline başlamış ve bunun birinci cüz'ü (Mösyö Le Kok)un kızı nâm kitabın ilk cüz'ü olduğu halde zinet-bahş-ı mevkî-i intişar olarak yalnız cüz'-i mezkûr meccanen dağıtılmakta bulunmuştur.... (7 Ağustos 1889)

☐ "Çingene kızı" nâm gayet lâtif ve eğlenceli romanın ikinci cildinin üçüncü cüzü dahi musavver [resimli] olarak bu kere meydan-ı intişara çıkarılmıştır... (7 Ağustos 1889)

"Ortaçeşme Mesiresinde Nefis Taamlar"

☐ Sarıyer'de Sular yolunda "Ortaçeşme" mesire-i dil-güşâsında [gönüle ferahlık veren mesiresinde] et'ime-i nefise [çok güzel yemekler] ve me'kulât-ı sâire [diğer yiyecekler] bulunur. Fiyatlar ehvendir... (7 Ağustos 1889)

Meraklısına;

Boulanger muhakemesinin iddianâme metni için bknz. 17, 18 Ağustos 1889 *Tarik* Gazetesi, Hariciye sayfası.

Orta Asya Çalışmaları III. Avrupa Semineri

ALİ AKAY
M.ŞEHMUS GÜZEL

BİLİMSEL Kurul'unda L. Bazin, (müteveffa) A. Benningsen, D. Lombard, İ. Mélikoff ile X. de Planhol'un bulunduğu *European Seminar on Central Asian Studies* (ESCAS)'ın 3'üncüsü, Paris'te 26-29 Haziran 1989'da toplandı.

Açış konuşmasını CNRS'de (Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi) Türkçe Bölümü yeni başkanı, genç profesör Rémy Dor yaptı. SSCB'deki olaylar sonucu, Orta Asya'nın uzmanların yaptığı özgün çalışmaların ötesinde yeni kişilerin ilgisini çektiğini ve güncellik kazandığını vurguladı. Bu bölgeye ilişkin değişik konularda A. Benningsen ve H. Carrère d'Encausse (Siyaset Bilimi) ile L. Bazin (Filoloji) gibi "ustaların" çalışmalarının unutulmayacağını belirtti.

L. Bazin konuşmasında Orta Asya'nın jeopolitik önemine ve kısaca son gelişmelere değindi.

İlki 1985'te düzenlenen ESCAS'ın ikincisi 1987'de Hollanda'nın Utrecht kentinde yapıldı. Paris'teki üçüncü toplantıda EHESS (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales - Toplumsal Bilimler Yüksek İncelemeler Okulu) müdürü, ünlü antropolog Marc Auger, yaptığı kısa konuşmada, "azınlıklar, kültürler ve etniler" üzerine çalışan uzmanlara, özellikle de Avrupalı uzmanlara teşekkür etti. CNRS adına M. Lautmann söz aldı, özel olarak Uygur, Kırgız ve genel olarak Orta Asya konularında üniversitelerin yeterince uğraşmadığı alanlarla CNRS'in ilgilendiğini anlattı.

CNRS, EHESS, INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales - Doğu Uygarlıkları ve Dilleri Ulusal Enstitüsü), Dış İlişkiler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Paris 3. Üniversitesi ile Strasbourg 2. Üniversitesi'nin katkılarıyla örgütlenen kollokyuma Fransa, Almanya, Türkiye, Azerbaycan, Polonya, Japonya, SSCB, İngiltere, İsrail gibi değişik ülkelerden çağrılı birçok bilim kadın ve adamı katıldı.

Tebliğlerden Bir Demet

CNRS'den Françoise Aubin *"Donneurs ou preneurs: Quelques reflexions sur le yeu des transferts culturels entre Chinois, Turcs et Mongols"* başlıklı tebliğiyle kollokyumu başlattı. Ona göre arkeolog ve dilbilimciler coğrafi ve siyasi ayrılıkları aşıp güvenilir bir dokümantasyon ortaya çıkardılar.

Kolanyalizmin mirasına Mogol ve yabancı araştırmalara Sinolojinin yanıtı *Central Asiatic Journal* vb. yayınlar oldu. Konuşmacı daha sonra Batı'da bu konu üzerine çalışan araştırma merkezlerinin dökümünü yaptı: Bonn'da Mogol Araştırmaları Merkezi, ABD'de Sovyet Orta Asya, Afganistan vb. araştırma merkezleri. Budapeşte ve Indiana Üniversitesi'ndekilerin en iyileri olduğunu belirtti...

Birçok konunun araştırılabileceğini belirten bayan Aubin, örnek olarak atı aldı. At üzerine özel bir çalışma grubu kurulabileceğini, atın evcilleştirilmesinden, yetiştirilmesine, işe hazırlanmasına, bakımına... vb. konulara ilişkin araştırmalar yapılabileceğini belirtti. Bu tür bir çalışmanın ve araştırmanın ata binenlerle, atı tanıyanlarla yani jokey, binici, seyis vb. insanlarla birlikte yapılmasını önerdi. Bu tür çalışmalarla Türkler, Mogollar ve Çinliler arasındaki ilişkileri, at yetiştirme teknikleri arasındaki farklılıkları, Cengiz Han'ın fetih tekniklerindeki ayrılıkları, kültürler arasındaki alış-verişi daha iyi inceleyebileceğimizi belirtti. Örneğin Mogol "ceza kanununda" cezaların şu kadar hayvan vb. türden olduğunu, fizikî ceza verilmediğini ancak XVIII. yüzyılda Çin'in etkisiyle fizikî ceza yönteminin kullanılmaya başlandığını anlattı.

İslamın Orta Asya'ya girmesinden önce Çin modeldi. Daha sonra İran'dan model alınır oldu.

Tel-Aviv Üniversitesi'nden Yaakov Ro'i *"Soviet and Russian influences on the development of nationalism in Soviet Central Asia"* başlıklı bir tebliğ sundu. Benningsen ekolünün *umma* konusunda ısrar ettiğini vurgulayan konuşmacı Alman Ata'da ilk kez milliyetçi duygularla insanların gösteri yaptığını, cam-çerçeve kırdıklarını ve "Ruslar Go Home!" diye slogan attıklarını anlattı.

Münih *Radio Liberty*'den Timur Ko-

caoğlu *"The Boundaries of ethnic cultures in Central Asia"* başlıklı tebliğinde Amu Derya ve Siri Derya'daki pamuk ekiminin ekolojik dengesizliğe yol açtığını, işsizlik, fizikî ve psikolojik rahatsızlık doğurduğunu belirtti. Daha sonra Özbek şair Aman Matjan'ın *Seni Yakhshı Köraman* (Taşkent, 1981) adlı yapıtından Şahizinde üzerine yazdığı şiiri okudu, açıkladı. Şahinzinde 15-16. yüzyılda Semerkand'ta yaşadı. Semerkand Büyük İskender döneminde ve sonra, Cengiz Han'dan SSCB'ye dek hep işgal altında kaldı. Karakol Pakistan'daki Karakalpaklar merkezileştirmelere, Sovyet ve Çin baskısına karşın edebi ve etnik kültürlerini koruduları. Alfabelerinin değiştirilmiş olmasına karşın. Stalin döneminde birçoğu yok edildi. 1979'da SSCB'de yapılan nüfus sayımına göre Karakalpaklar'ın sayısı 303.000. Ayrıca bugün yeni bir kuşak yetişiyor.

Afganistan

Daha sonra CNRS'den Afganistan uzmanı Olivier Roy, *"L'Afghanistan, suite ou fin de l'Asie Centrale?"* tebliğini sundu. Son aylarda yaptığı çalışma ve araştırmalarla tanınan siyaset bilimci O. Roy, Afganistan'da yaşayan Azerilerin İran etkisi altında olduğunu belirtti. 1979'da Humeyni "devriminden" sonra İran'ın SSCB'deki "Bütün Müslümanların Koruyucusu" tavrı burada belirleyici oldu. Bu olgu Rafsancani'nin son SSCB ziyareti sırasında da belli oldu. (Son yıllarda Fransa'daki birçok siyaset bilimcinin yarı bilim-yarı gazetecilik yaptığını, bunların yazdıklarına *"journalisme améioré"* dendiğini ekleyelim.) Afganistan'da Baştunlar egemen etnikdi. Ve yüzyılların rüyasıyla "Hindistan'ı nasıl fethedebiliriz" diye o yöne bakıyorlardı. Savaşla durum değişti. Gerek savaş gerekse SSCB'deki "milliyetçi" gelişmeler Afganistan'daki diğer etnilerin yeni isteklerle ortaya çıkmasına neden oldu. Şimdi Taçikler ön plandalar. Şii Afganlar ve Hazarlar İran "devriminin" etkisiyle merkezî otoriteyi yadsıyorlar. Savaş yüzünden göçebelik sona erdi. Şii Hazarlar bir milyon kadar ve dağlarda yaşıyorlar. Özbek, Türkmen ve Hazarlar Türkçe konuşuyorlar. Özbeklerin açık siyasi bir tavrı yoktu. Oysa Türkmenler "Direniş" sırasında Mücahidlerin yanında ve anti-Sovyetik bir tavır takındılar. Kabul rejimi yapay bir Özbek milliyeti yarattı. Ancak Kabul bölgesinde Baştunlar egemen olduğundan Özbeklerin gerçek bir ulusal kimliğinden söz etmek zor. İsmailîler hükümete yakın olmakla birlikte Cemaat Partisi ile de ilişkideler.

SSCB'nin Afganistan'daki etniler üzerindeki etkisi çok sınırlı. Taşkent'teki Özbekler, Afganların SSCB ile bütünleşmesi konusunda en çok çaba harcayanlar. Mücahitler etnik karttan çok İslâm kartını oynuyorlar. Nitekim Tacikler Arapça öğreniyorlar. İran kendi "devrimini" ihraç etme yanlısı değil. Afganistan'da İran radyosu değil, BBC dinleniyor. İran'ı ilgilendiren sadece Şiîler. İran'da Türkçe konuşanların sayısının çok olması nedeniyle İran, kendi ülkesinde doğabilecek bir Türk milliyetçiliğinden korkuyor. Bu nedenle SSCB'nde ve İran'da Ermenileri tutuyor.

Alma-Ata ve Sonrası

A. Benningsen'in alter-egosu, ayrılmaz parçası, birçok araştırma ve çalışmayı birlikte gerçekleştirdiği Chantal Lemercier-Quelquejay *"Le monde musulman soviétique d'Asie Centrale après Alma-Ata (Décembre 1986)"* başlıklı bir tebliği sundu. Alma-Ata'da 17 Aralık 1986'da milliyetçi özellikler taşıyan olayların resmî rakamlara göre 2 ölü, 200 yaralı, gayrî resmî rakamlara göre 30 ölü ile sonuçlandığını anımsatan konuşmacı Kazaklar'ın "Amerikalılar bizimle, Ruslar dışarı (Go Home!), Çin'e bağlanmak istiyoruz" sloganlarını attıklarını ekledi. Bunun üzerine SSCB Çin'e sığınmaları önlemek için Çin sınırını kapattı. Stalin tipi yöntemlere dönülmek istendi. Ama *glasnost* döneminde bu olanaksızdı. 27 Ocak 1987'den itibaren Parti yeni bir eğitim sistemi öngördü: Gençlere Rusça öğretmek, Parti'yi tanıtmak onları sosyalist gerçeklik ve yurtseverlikle donatmak. Bu arada Müslüman köken li isimlerin yerine Rus isimler verilmesiyle bir tür asimilasyon politikası başlatıldı. İslâm dini ulusculuğa karşıt gerici bir akım olarak teşhir edildi. Destanlar dinci ve gerici olarak nitelendirilip yasaklandı.

Ama din ve ulusçuluk ayrılamaz. Çünkü altyapı İslâmî özellikler taşıyor. İslam SSCB için potansiyel tehlike olma özelliğini korumaktadır Sufîler öğrenciler arasında çok etkililer. Sufizm hızla yayılıyor. Dış ülkelerden gizlice getirilen dinsel nitelikli kasetler ve daktilo metinler İslam'ın yayılmasında önemli rol oynuyorlar. Dinsel yayınlar da etkili.

1970'li yılların sonunda Fransa'da Benningsen ve D'Encausse gibi siyaset bilimciler çevresinde kümelenen bir "okul" İslam'ın SSCB'ni, yani Rus imparatorluğunu "patlatacağını" ileri sürüyorlardı. (D'Encausse'un kitaplarından birinin ismi o yüzden *L'Empire Eclaté* değil mi?) Günümüzde bu *politique fiction* analizlerinde milliyetçi gelişmeleri de kullanıyor.

İsmail Gaspıralı'nın Tercümanı

Ankara Üniversitesi öğretim üyesi ve tanınmış tarihçimiz İlber Ortaylı *"Gaspirinskiy İsmail Bey's reports and considerations on Central Asia as published in Tercüman"* başlıklı tebliğiyle her zamanki gibi, dinleyicilerinin hayranlığını kazandı. 19. yüzyılın sonunda Kırım Türkleri arasından çıkan İsmail Gaspıralı hem panislamist hem Batıcı. *Tercüman*'daki makaleleri Orta Asya ile ilgili. *Periphéri*'deki Müslüman aydınlar söz konusu. Ona göre İslamda kültürel ve siyasal ortaklık ve dayanışma var. Bu arada kadınların özgürleşmesi ile kapitalizmin ve ticaretin gelişmesine de önem veriyor. Batı kurumlarının alınmasına da. Göçebelerin yerleşik düzene geçerek medenileşmelerini öneriyor. "Rus idari yönetimi sayesinde Taşkent medenileşiyor" diyor. Çünkü pederşahî aile yapısı, metrik sistem vb. değişiyor. Bir yazısında "bizde eski eserleri korumak alışkanlığı yoktur" diyor. Ona göre Avrupa önemli, çünkü İnsan Hakları'nın doğduğu yer.

Madison Üniversitesi profesörü Kemal Karpat *"Relations between the Ottoman Court and Yakup Han"* başlıklı tebliği sundu. Yakup Han Sünni bir aileden gelme. Kadılık yapmış. Daha sonra Kaşgar, Yarkand, Kotan, Aksu ve Kutça'da han olmuş (bk. Jean-Paul Roux: *Histoire des Turcs*, s.295). Yakup Han Abdülaziz ile ilişkiye girer. İstanbul'da Sultan'la görüşür, uzun uzun konuşurlar. Yakup Han Kaşgar'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmasını önerir. Sultan'a yazdığı mektupta halife niteliğine öncelik verdiğini görüyoruz. Yakup Han'ın İstanbul'dan ilgi ve yardım istemesi ekonomik ve malî nedenler yanında dinî özellikler de taşıyor.

Türkolog François Georgeon Abdülreşid İbrahimov'un 1910-1913 arasında yaptığı bir gezi sonrasında kaleme aldığı *Le Monde de L'Islam et le Japon* isimli kitabını tanıtan tebliğini sundu. Türk kökenli kimi uluslardan insanların III. Aleksandr'ın baskısından kaçıp Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmalarına değindi. 1908 sonrasında Osmanlı kentlerinde belli oranda Orta Asyalı topluluklar vardı, dedi.

Michel M. Bozdemir *"Les Turcs d'Asie Centrale et la Turqie: Une Politique d'abscence comme 'realpolitik'"* isimli tebliğinde Kemalizmden bu yana

Ankara'nın Asya ve diğer yörelerdeki "Türk dünyasına" karşı herhangi bir politikası olmadığını belirtti. Oysa "frère de race" ("ırkdaş") olan bu topluluklarla ilgilenilmeliydi. Bu konuda 1960 ve 1970'li yıllardaki gelişmeleri de özetleyen konuşmacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin gerekli ilişkileri bağlamak ve örgütler yaratmak için çaba harcamasını öneriyor gibi. Tartışmada Mustafa Kemal'in ve T.C.'nin bilinçli olarak, önceden Misak-ı Millî ile belirlenmiş sınırlarla saptanan "Türkiye" içindeki topluluklarla ilgilenmeyi benimsediği anımsatıldı.

İtalyan bilim adamı, Torino üniversitesi öğretim üyesi Marco Buttino *"Le conflit entre Russes et indigènes au Turkestan (1917-1918)"* isimli tebliğinde şu noktalara değindi: 1) Geçici hükümete Çarlık rejiminden bunalımlı kolonyalist bir düzen miras kaldı. Kıtlık nedeniyle yerli uluslarla Ruslar arasındaki ilişkiler zora girdi. 2) Müslüman ulusal haraketin ilerici eğilimleri siyasal demokrasi ve Türkistan'ın özerkliği için mücadele ediyorlar. Müslüman yöneticiler Ruslarla eşit eşite işbirliği yapabilmek amacıyla özerklik istiyorlar. Rusya'dan ayrılmayı düşünmüyorlar. 3) Seçim yapılması halinde Müslümanların çoğunluğu alması olasılığı ve yiyecek taşıma ve dağıtımı bunalımının artması, Taşkent'li Ruslar arasında Müslüman dünyasına karşı düşman ve yerlilerle kapışmaya hazır bir akım doğurdu. 4) Ekim Devrimi Taşkent ve önemli kentlerde bir hükümet darbesi biçiminde yürütüldü. "Proletarya iktidarı" Türkistan'da "Rusların iktidarı" halini aldı. "Toprak çalışanındır" ilkesi Rus kolonlarının yerlilerin ellerinden toprakları kapmasına alet edildi. 5) Etnik ve siyasal yeni diktatörlük, Müslüman hareketi özerklik yolunda mücadeleye zorladı. Ve Kokand'da ulusal hükümet kuruldu. Bu girişim daha çok siyasi nitelikteydi. Ve amaç diplomatik yollardan gerek Petrograd'da gerekse Rus Müslüman Hareketi içinde müttefik bulma yollarını aramaktı. 6) Rus devrimciler, kendi iktidarlarını meşrulaştırmak amacıyla, Ekimden birkaç ay sonra, bir Bolşevik Parti ve bir Sol Devrimci Sosyalist Parti kurdular. 7) Devletin denetimi devrimcilere besin maddelerinin dağıtımında Ruslara öncelik verme olağını tanıdı. Böylece siyasal iktidarın tezgâhladığı aç bırakarak yok etme yöntemi başladı. 1917'de buğday ithalâtına son verildi. Orta Asya'da gıda maddeleri azaldı. Açlık sürdü. Nüfus yüzde 6 oranında düştü.

Moskova Bilimler Akademisi'nden Azeri bilim adamı Kasım Kerimov *"Historique des recherches sur le chiisme en Russie"* başlıklı tebliğinde İran'daki "devrim"in Şiilik konusunu güncelleştirdiğini belirtti. Azerbaycanlı Mirza Kasım Bey'den ve onun Hıristiyanlığı benimsemesinden söz etti. Kerimov'a göre "O ne Müslüman, ne de Hıristiyandı. Gerçeği arayan bir insandı. Hareketlerinde Müslüman olarak kaldı. Batılılaşmadı." Kafkasyalı Şâmil üzerine ilk kitabı yazdı. İran'dan kaçan Babaîlerle ilişkisi vardı. Seyit Hüseyin Bey Babaîler üzerine araştırmasını ona sundu. Babaîlerin Şiiliğe ve ortodoks İslama aykırı olduğunu ve adaletçi özelliğini belirtti.

Babaîler Allah'ı tanıyorlar. Ama onlara göre Kuran'ın dönemi geçmiş. Yeni bir "kitap" gerek. İslâmda oruç 30 gün, Babaîlikle 19 gün. Babaîlere göre ayda 19 gün, yılda 19 ay var. Babaîlik 19 rakamı etrafında dönüyor. Babaîlik İslâm'ın yürürlükteki yasalarını yadsıyor. Kadınlara özgürlük tanınmasını savunuyor. Kuran'daki *Velâyat* kavramı Humeyni'de *Velâyat-ı Fakıh* kurumuna dönüştü. "İmam"lık birinden diğerine geçiyor. Bu olay Budizm'deki *réincarnation* (yeniden doğmak - ruh göçümü) çağrıştırıyor. Bu tür inanışlar sadece Aryen ırkların bulunduğu, Hindistan ve İran gibi yerlerde bulunabilir. Oysa Arap yarımadasında "yeniden diriliş" bilinmez. İslam'da "Selamünaleyküm" ve "Ve aleykümselam" denir. Burada "barış" olgusu söz konusudur. Oysa Babaîlerde "Allahüekber", "Allahüazam" deyimleri kullanılır, iki kişi karşılaşınca. Mirza Kazım Bey'e göre Babaîler Şii, o yüzden Azerbaycan'daki insanlarla kaynaşabiliyor, içiçe yaşayabiliyorlar.

1930'larda SSCB'de Stalinizm Baabiler ve Bahaîler üzerinde baskı uyguluyor. Bu tarihten sonra kayboluyorlar. Sünni Türkmenlerle bütünleştikleri, kaynaştıkları tahmin ediliyor. Tel-Aviv ve Luksemburg'ta Babai araştırma merkezleri var.

Tanınmış Türkolog Irène Melikoff *"Fazlullah d'Astarabad et l'essor du Hurufisme en Asie centrale"* başlıklı bir tebliğ sundu. *Cavidamame*'nin Hurufilerce Kuran olarak benimsendiğini, Farsçanın Arapçaya yeğlendiğini "lailahaillallah" yerine "lailaha Fazlullah" dediklerini belirtti. Daha sonra Türkçenin Hurufiliği alıp taşıdığını, Fazlullah'ın çömezlerinden Nesimî'nin Hurufiliği Anadolu'da yaydığını, hatta bir ara Fatih Sultan Mehmet'in Rüstem Paşa aracılığıyla Hurufiliğe ilgi duyduğunu anlattı. Türkiye'deki son büyük izleyicisinin Neyzen Tevfik olduğunu belirtti. Hurufilik İnsan'ın Allah düzeyine ulaşabilmek, Allahla birleşebilmek/bütünleşebilmek için en yüksek yetenekleri elde etmesidir. Allah insanın içinde olmalı. Ali Hurufilerde "mükemmel insan" anlamında. O yüzden "Aynayı tuttum yüzüme / Ali göründü gözüme" deniyor. Bayan Melikoff Hurufilik ve Bektaşilik arasında ilinti kurduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kimi başkaldırmaların şu niteliklerini vurguladı: 1) Zanatkâr isyanı. 2) Sünni karşıtı niteliği. 3) Dervişlerce yönetilmeleri. 4) Ütopyaları bulunması.

Bu tebliğler yanında kadın konusunda (Ewa A. Chylinski ve Danuta Chemielowska'nın tebliğleri), filolojiye ilişkin (James Hamilton'un *"Calendriers manichuirens ouïgours de 988, 989 et 1003"* isimli çalışması), dilbilim, edebiyat ve müzikoloji alanında birçok tebliğ sunuldu.

Genel olarak kollokyum öğreticiydi. Orta Asya'da SSCB bünyesindeki ulusal soruna verilen önem öncelikle göze çarpıyor. Bu, olayların güncelliğinden kaynaklanıyor. Bilim de gazetecilik gibi, günlük olayları izliyor. Tebliğ sunan kimi bilim adamının uluscu bağımsızlık hareketlerini destekler tavrı dikkati çekti. Bu bazı dinleyicilerin "Bilim adamları kendi fantazmlarını yaşıyor" demesine yolaçtı. Başka tebliğlerde SSCB'ye bağlı Orta Asya ülkelerinde siyasal bağımsızlık yanlısı olanların ekonomik sorunları nasıl çözeceklerini düşündükleri vurgulandı. Ekonominin üstesinden gelmekte zorlandıkları belirtildi. Ekonomik açıdan kendi başlarının çaresine bakmaları zor olan kimi ülkede milliyetçi akımların, Ruslarla ve merkezî otorite ile daha eşit ilişkiler ve dengeler kurma amacını taşıdığı anlatıldı. Rafsancani'nin bile bir özel konuşmasında "Din halk için, biz politika ile uğraşalım" dediğinin bilindiği bir ortamda SSCB'ndeki ulusal hareketler kartların yeniden dağıtımını mı hedefliyor?

Türkiye açısından, Türkler veya Türkiye üzerine çalışan kimi yabancıların konuşmalarının ardında sanki şu düşünce saklı: Avrupa (AET) Türkiye'yi bağrına basmazsa, Orta Asya'daki soydaşlarının bulunduğu ülkelerle ilişkiye girer. "Orta Asya'ya döner." Hatta "dönmeli" diyenler bile var. Bu yaklaşım 1910'ların kimi Genç Türkler'ini çağrıştırıyor. Onlar da Avrupa sömürgelerine "açılarak" kalkındı, biz de "Turan'a açılarak kalkınabiliriz" diye düşlemişlerdi. □

Cenab Şahabeddin'in Yayımlanmamış Bir Şiiri

ABDULLAH UÇMAN

Türkçenin hızla değişmesi, bizi edebiyat mirasımıza, özellikle de Servet-i Fünun şiirine yabancılaştırdı. Fakat, geçmişimizi niçin yalnızca uzmanlara bırakalım? Gerçekten aydın olmak isteyen herkes, 70-80 yıl öncesinin dilini, kullanmak değil, ama tadına varacak kadar öğrenmelidir.

TÜRK edebiyatı tarihinde 1896-1901 yılları arasında faaliyet gösteren Edebiyat-ı Cedîde veya daha yaygın adıyla Servet-i Fünûn hareketinin Tevfik Fikret'le beraber şiirdeki yegâne temsilcisi olan Cenab Şahabeddin, şiir yazmaya, henüz on dört yaşlarında, Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenci iken başlar. Başlangıçta, o yıllarda eski şiir anlayışını sürdüren ve bu şiirin en önemli ve güçlü temsilcisi durumundaki Muallim Naci'nin etkisi altında kalan Cenab Şahabeddin'in, ilk şiir denemelerinde, Muallim Naci ile yine aynı ekole mensup Şeyh Vasfî'nin gazellerini taklit ettiği veya onlara nazireler yazdığı görülmektedir[1]. Aşağı yukarı iki yıl kadar süren bu taklit devresinde o, bir yandan aruz veznine hakim olurken, bir yandan da bu vezni başarıyla kullanmaya başlar. Cenab Şahabeddin, 1885 yılından sonra ise, bu sefer Muallim Naci ekolünün karşısında olan Abdülhak Hâmid ile Recâizâde Ekrem'in etki alanına girer. 1887-1889 yılları arasında Abdülhak Hâmid'in manzumelerine nazireler yazan Cenab Şahabeddin'in, bu dönemde kaleme aldığı manzumelerinde yine de bazı orijinal ifade ve hayallere rastlamak mümkündür.

Cenab Şahabeddin, henüz Mekteb-i Tıbbiye'nin sekizinci sınıfında öğrenci iken, gençlik dönemine ait ilk şiirlerinden on yedi manzumeyi bir araya getirerek *Tâmât* adıyla yayımlar. "İyi bilirim ki, sâika-i hevesle arz-ı çehre-i acz ü kusûr eden *Tâmât*'ım pâmâl-i hatâdır. Hadâset-i sinnime bağışlanacaktır. *Tâmât*'ıma birkaç parça hezeyân peyrev olacaktır ki, onlar da yekser türrehâttır..."[2] şeklinde bir ifadeyle yayımlanan bu kitapçığa genç şair, büyük bir ihtimalle yeni görünmek için, eski tarzda yazdığı şiirlerini almaz. Bununla beraber bu şiirler, Abdülhak Hâmid, Recâizâde Ekrem, Muallim Naci ve takipçilerinin hayatta olduğu ve en dikkate değer eserlerini yayımladıkları bir ortamda hemen hiç ilgi görmez.

1889'da Mekteb-i Tıbbiye'den doktor yüzbaşısı olarak mezun olan Cenab Şahabeddin, aynı yıl cilt hastalıkları alanında ihtisas yapmak üzere Paris'e gönderilir. Paris'te dört yıl kadar kalan Cenab Şahabeddin, orada bir yandan meslekî alanda ihtisasını tamamlarken, bir yandan da yeni edebiyat akımlarını takip eder ve edebiyat çevrelerine girmeye çalışır. Onun Paris'te bulunduğu yıllarda Fransız edebiyatına sembolistlerle parnasyenler hakim durumdadır. Florinali Nâzım'a gönderdiği bir mektupta bu konuda şunları söyler: "O zaman bir taraftan Fransa'da natüralistlerin modası idi. Bir taraftan da Verlaine, Mallarmé modası idi. Mallarmé'yi çok iyi anlayamıyordum. Verlaine'i çok sevmiştim. Fransız şairlerinin genç yaşlılarıyla münasebette bulundum."[3].

Bu şekilde yeni Fransız şiirini yakından tanıma fırsatını bulan şair, sembolistlerin ve özellikle parnasyenlerin tesiri altında kalarak değişik şekillerle ve değişik konularda yeni şiir denemeleri yapmaya başlar. Onun, Paris'ten döndükten sonra 1894 yılından itibaren *Mekteb, Hazîne-i Fünûn* ve *Malûmat* mecmualarında yayımladığı yeni şiirlerinde, yeni şekiller yanında yeni bir üslûp ortaya koymaya çalıştığı da dikkati çekmektedir. Özellikle 1895 yılından sonra yayımladığı manzumelerinde, onun da şiirde Fransız şairleri gibi belli bir tesir uyandırmak için resim ve musiki unsurlarından yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Onun, özellikle Servet-i Fünûn ekolünün teşekkül ettiği 1897'den sonraki tarihlerde yayımladığı şiirlerinde, şiirde âhenk ve yapı unsuru olarak, muhafazakâr zümrenin kendisini "dekadanlık"la itham edecek derecede, daha açık bir şekilde resim ve musikiden yararlandığı dikkati çeker[4].

Servet-i Fünûn topluluğu fiilen dağıldıktan sonra da şiirle meşgul olan ve ölümüne kadar şiir yazan, hattâ zaman zaman bunların bir kısmını yayımlayan Cenab Şahabeddin'in Servet-i Fünûn

Cenab Şahabeddin çalışma odasında.

devresinde 100 kadar, topluluğun dağılmasından sonra da devrin gazete ve mecmualarında yayımlanmış birçok şiiri bulunduğu halde, hayatta iken her nedense bunları bir kitap halinde bir araya getirememiştir. Bunda, muhtemelen Tevfik Fikret'in tek başına Servet-i Fünûn hareketini temsil etmesinin getirdiği mânevî baskı yanında, 1911'den sonra Genç Kalemler hareketiyle birlikte yeni bir şiir anlayışının yaygınlık kazanmasının da rolü olduğu düşünülebilir.

Cenab Şahabeddin'in hayatı boyunca âdeta bir kuyumcu gibi büyük bir dikkat ve titizlikle uğraştığı ve bir kitap halinde yayımlamak istediği halde yayımlayamadığı şiirleri, ölümünü takip eden günlerde Sadettin Nüzhet Ergun tarafından hayatı ve sanatı üzerine 127 sayfalık oldukça geniş bir incelemeyle birlikte *Cenap Şahabettin* (Hayatı ve Seçme Şiirleri) adı altında bir araya getirilir[5]. Ancak bu kitapta şairin bütün şiirleri değil, Servet-i Fünûn'dan önce ve önemli bir kısmı Servet-i Fünûn dönemine ait 73 şiir yer almaktadır. Bu kitap ve daha sonraki yıllarda yine bu kitaptan bazı antolojilere alınan şiirler dışında, Cenab Şahabeddin konusu üzerinde müstakil inceleme ve araştırmalara da rastlanmaz[6]. Her ne kadar Cenab Şahabeddin'in adı anıldığında başta "Elhân'-ı Şitâ" ve "Yakazât-ı Leyliyye" olmak üzere "Temâşâ-yı Leyâl", "Temâşâ-yı Hazân", "Riyâh-ı Leyâl" ve "Münâcât" gibi şiirler hatırlansa da, bu unutuluşta Cumhuriyet'ten sonraki şiir zevk ve anlayışının çok değişmiş olması yanında, onun dile hiç itina etmemesi, sırf âhenginden yararlanmak için ancak lügatlarda bulunabilecek arkaik kelimeleri bol bol kullanmasının da belli ölçüde bir rolü olmuştur.

Memleketimizde kültürle ilgili olarak ötedenberi hemen her fırsatta tekrarlanan, ama bir türlü halledilemeyen önemli bir konu var: Bizde, batı ülkelerinde olduğu gibi, yaşadığı devirde kendini kabul ettirmiş veya bir devrin edebiyat ya da sanat anlayışına yön vermiş şahsiyetlerin kütüphaneleri, eserlerinin müsveddeleri veya yayımlanmamış notları, yani evrâk-ı metrûkesi ölümlerinden sonra devletçe korunma altına alınmadığı için, genellikle o şahsın büyüklüğünden haberdar olmayan ailesi tarafından çoğu zaman "def-i belâ" kabilinden haraç mezat satıldığı, konuyla ilgilenen herkesin iyice bildiği bir gerçektir. Fakat ötedenberi alışageldiğimiz ve şikâyetçi olduğumuz bu tarz kötü örneklerin nadiren de olsa istisnaları olmuyor değil; arada bir de olsa kadirbilir bazı davranışlarla karşılaşmıyor değiliz. İşte Cenab Şahabeddin için de böyle şanslı kişilerden biri diyebiliriz.

Cenab Şahabeddin'in kızlarından Şîvezat Erez, babasının ölümünden sonra kendisine intikal eden babasına ait bütün defter, not ve müsvedde gibi her şeyi değerli bir emanet gibi muhafaza etmiş. Fakat yıllarca muhafaza ettiği bu emanetin, haklı olarak, bir gün gelip dağılabileceği, kaybolabileceği ve yok olacağı endişesine kapılarak, bunları emanet edebileceği birilerini aramaya başlar. Neticede, Kubbealtı Akademi Cemiyeti'nde çalışan arkadaşı Sevim Narinç hanımın tavsiye ve tavassutu ile Mehmet Kaplan'la temas eden bu vefakâr hanım, kendisinde babası Cenab Şahabeddin'e ait bir sandık dolusu evrak bulunduğunu ve bu evrakın dağılıp zayi olmadan değerlendirilmesini ve gün ışığına çıkarılmasını istediğini belirterek, elinde bulunan her şeyi Mehmet Kaplan'a verir. Cenab Şahabeddin'e ait bu bir sandık evrak, değerlendirilmek üzere Mehmet Kaplan'a teslim edildikten sonra, yine hocam Mehmet Kaplan'ın nezaretinde, aralarında benim de bulunduğum İnci Enginün, Birol Emil ve Necat Birinci'den oluşan o günkü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü elemanları, her hafta belli bir gün muntazaman hocanın evinde bir araya toplanarak bu sandıktan çıkan ve şairin el yazısıyla olan şiir müsveddeleri üzerinde çalışmaya başladık. Bir kısmı düzgün bir şekilde küçük defterlere yazılan şiirlerin bir kısmı ise aynı büyüklükte kesilmiş kağıtlara yazılmıştı. Defterlere yazılanlar genellikle tamamlanmış şiirler, diğerleri ise henüz bitmemiş, üzerinde daha bir süre çalışılacak intibaı uyandıran şiirlerdi. Bu dağınık haldeki şiirleri önce yayınlanmış, yayınlanmamış ve bitmemiş şiirler başlıkları altında gruplandırdık. Cenab Şahabeddin'in edebiyat tarihindeki yerini gösterebilmek için de, önce, yazıldıktan sonra çeşitli tarihlerde çeşitli dergilerde yayımlanmış olan şiirleri, büyük ölçüde Sadettin Nüzhet Ergun'un kitabından istifade ederek, kronolojik olarak bir sıraya koyduk. Daha sonra, bunların defter veya tomar adını verdiğimiz kağıtlarda eğer müsveddeleri varsa, bunlarla da karşılaştırdık. Böylece, şairin hem ifade veya düşüncesindeki nüansları yakalayabilmek, hem da şiir işçiliğini ortaya koymak için aradaki bütün farklılıkları dipnotlarında bütün varyantlarıyla gösterdik. Bazan, özellikle bitmemiş şiirlerde, tam bir müsvedde havası ile karşılaşıyorduk. Şair, muhtemelen, değişik zamanlarda tekrar ele alma ihtiyacını duyduğu bu şiirler üzerinde bazı tasarruflarda bulunuyor; bazı kelime veya mısraları karalıyor, yerine yenilerini yazıyor veya tamamen boş bırakıyordu. Aşağı yukarı iki yıla yakın bir zaman devam eden bu müşterek çalışma sırasında, tecrübeli ve bu tecrübesinden bizlerin de yararlanmasını isteyen bir hocanın yanında, onun rehberliği altında grup çalışması denen şeyin ne olduğunu öğrenmekten öte, bütün güzelliğiyle yaşama şansına sahip olduk. İşte bu müşterek çalışma sırasında, gruptaki herkes tek tek kendi başına yıllarca öğrenemeyeceği birçok şeyi de öğrenme fırsatı bulmuş oldu.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 3210

CENAB ŞAHABEDDİN'İN
BÜTÜN ŞİİRLERİ

Hazırlayanlar
MEHMET KAPLAN İNCİ ENGİNÜN
BİROL EMİL NECAT BİRİNCİ ABDULLAH UÇMAN

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL - 1984

İşte bu zevkli çalışmaların sonunda gün ışığına çıkan metinler, mutlu bir tesadüfle, Cenab Şahabeddin'in 50. ölüm

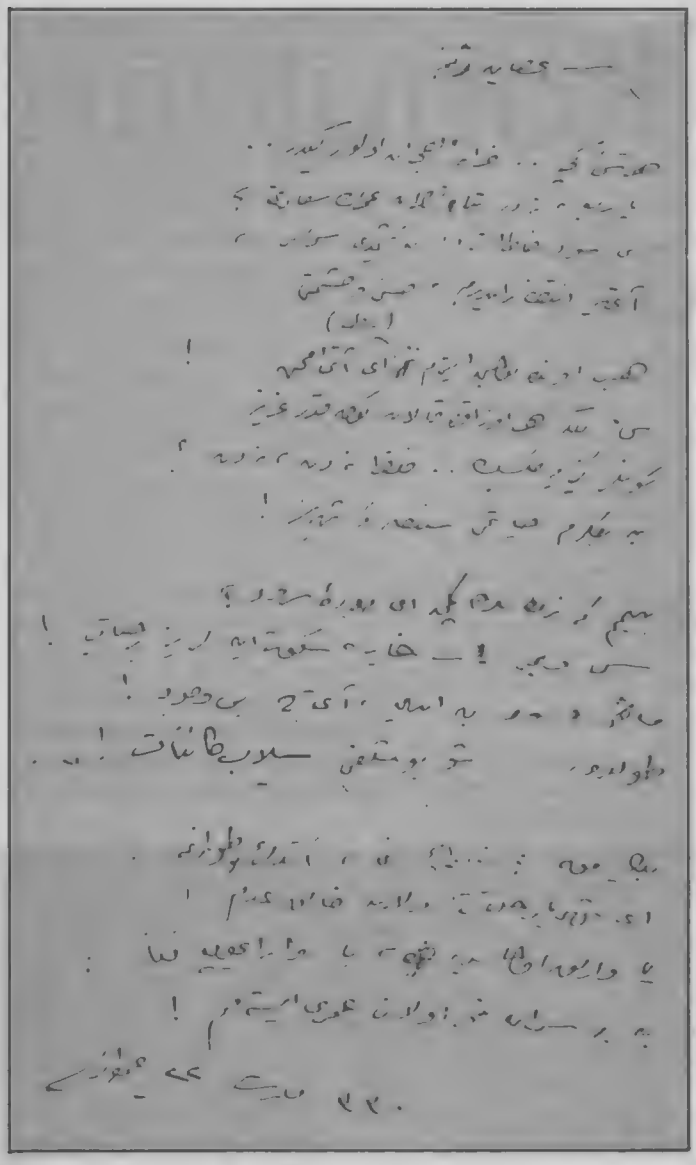

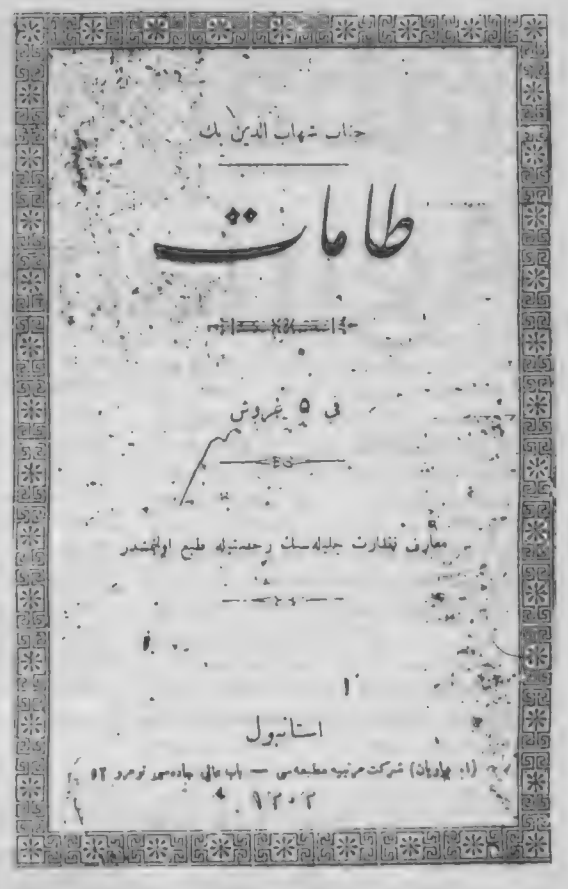

Tâmât, İstanbul 1303 (üstte). *Cenab Şahabeddin'in el yazısıyla şiiri* (yanda).

yıldönümüne rastlayan 1984 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri* adıyla 589 sahifeden ibaret bir kitap halinde yayımlandı. Kitabın başında Mehmet Kaplan hocanın kaleme aldığı ve imzasız olarak yayımlanan "Cenab Şahabeddin'in Şiirleri Hakkında Birkaç Söz" başlıklı kısa bir incelemeden sonra, kitap başlıca iki bölümden meydana geliyordu: I. Yayınlanmış Şiirler; II. Yayınlanmamış Şiirler. Şairin şiir hayatındaki gelişme ve değişmenin daha açık bir şekilde görülebilmesi için, birinci bölüm de kendi içinde üç kısma ayrılmıştı: 1) Arasında *Tâmât*'taki şiirlerin de bulunduğu 1300-1311 (1884-1895) Yılları Arasında Yayınlanan Şiirler; 2) 1312-1318 (1896-1902) Yılları Arasında Yayınlanan Şiirler; 3) 1319'dan (1903) Sonra Yayınlanan Şiirler. İkinci bölümdeki şiirler de kendi içinde, aşağı yukarı yayınlanabilecek bir şekil almış şiirlerle "Bitmemiş Şiirler, Beyitler ve Mısralar" olmak üzere iki kısımdan meydana geliyordu. Bu bölüme, şairin el yazısıyla kaleme aldığı bütün defter, müsvedde ve tomarlardan çıkan ve herhangi bir yerde yayınlanmamış olduğu tespit edilen bitmiş ve bitmemiş bütün şiirler konmuş bulunuyordu.

Kitabın yayınlanışından bir müddet sonra, Cenab Şahabeddin'in diğer evrakı arasından müsvedde halinde üzerinde şiir yazılı birkaç kâğıt parçası daha çıkmış, hoca da bunları müsait bir zamanda yayınlamak üzere bizlere vermişti. İşte burada yayınladığımız ve 22 Mart 1330 (4 Nisan 1914) tarihini taşıyan şiir, bu kitapta yer almayan ve ilk defa yayımlanan yeni bir şiirdir.

İsyan ve Temenni

Her şey geçer... Harâbe-i hicrân olur gider...
Yâ Rab, nedir tebâh olan ömrün saâdeti?
Bî-sûd hâtırât ile ben şimdi serbeser,
Âtîye intizâr ederim; hüsn ü haşmeti.

Hep onda bulmak isterim yine ey âtî-i mihen!
Sen belki her uzakta kalan gün kadar azîz
Günler getirmeyeceksin... Fakat neden, neden?
Ben beklerim hayâtımı senden ve şüphesiz!

Bilmem ki nerdesin geçen ey devre-i sürûd;
Ses ver! -Hayır, sükût ile lebrîz bir hayât!
Mâzî hasûd u hâin idi, âtî de bî-vücûd!
Doldurmuyor şu boşluğu seylâb-ı kâinat!..

Bin mevte bağladın beni, attın bu toprağa,
Ey şehriyâr-ı hilkat olan hâlik-ı adenî!
Ya varlık olmasın bize, ya var için fenâ
Ben bir serâba müncer olan ömrü istemem!

330, Mart 22 Cumartesi

Yabancı Konukları Ağırlamak

FERYAL İREZ

Fransa imparatoriçesi Eugenie, Avusturya imparatoru, Prusya veliahdı ve Hollanda prensinin İstanbul'u ziyaretlerinden önce saraylarda yapılan hazırlıklar.

Batılılaşmak, Batıyı anlayıp benimsemek... Bu kavram 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunda kendini hissettirmeye başlar. Topraklarının bir bölümü Avrupa'da bulunan Osmanlı İmparatorluğu Batı ile zorlu bir karşılaşma içinde kalır ve savaş, ticaret ve kültür ilişkileriyle de bu etkilenme pekişir.

Mimarlık tarihçileri Osmanlı mimarlığının Batı'ya açılmasının Lâle devri ile başladığı düşüncesinde genel olarak birleşirler. Bu konuda Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Sultan'ın elçisi olarak 1720-1721 yıllarında Fransa'yı ziyareti başlangıç sayılır. Parlak tören ve ağırlamalarla karşılandığı Paris'te Mehmet Çelebi, Versailles, Trianon, Marly, vb. sarayları gezmiştir. Bu dönemi konu alan tarihlerde ve anılarda Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa'dan dönüşünde Fransız saraylarının plânlarını getirdiği, bazıları da aynı tarihte Fransız elçiliği başkâtibi olan Lenoir'ın Fransız saraylarının çizimlerini getirdiğinden sözetmektedir. Paris'ten getirtilen bu örneklerden esinlenerek ünlü Kağıthâne düzenlenmesi gerçekleştirilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesindeki bazı kitap ve resimler konu ile bağlantılı olarak dikkatimizi çeker.[1]

Yirmisekiz Çelebi'nin Paris sefareti dolayısıyla saray hazinesine girmeye başlayan bu kitap ve resimlerin Osmanlı sanatına katkıları elbette yalnızca Kağıthâne kompleksiyle sınırlı kalmamış, dağılıp genişleyerek sürmüştür.

18. ve 19. yüzyılda da devam eden Batı'ya açılma ve Batılılaşma olgusunun Osmanlı mimarlığında değişik ve farklı tasarım ilkelerini oluşturduğunu görmekteyiz. Devrin en büyük yapı yatırımları olan 19. yüzyıl sarayları İstanbul'un kentsel tarihinde birer dönüm noktasıdır. Batı anlayışında yapılan bu saray ve köşklerde yüzyılın çeşitli devlet adamları ağırlanmıştır. Örneğin dönemin Fransız dergisi *Illustration* imparatoriçe Eugenie'nin İstanbul seyahatinden ilginç bir şekilde bahseder[2]: "...İmparatoriçenin İstanbul ziyareti, İslâm dünyasının başkentinde gerçekten olağanüstü bir heyecan yarattı. Yaşlı doğu dünyası durgunluğundan sıyrıldı ve hareketlendi. Bilindiği gibi yaşlı İstanbul'un panoramik görünüşünü dünyanın en güzel manzaralarından biridir. Dünyada bir eşi daha olmayan bu gö-

rüntünün ihtişamından şüphesiz çok etkilenmiş olacak ki, imparatoriçe baş veziri ve büyük elçiyi atladı, kendisini bizzat hükümdara takdim etti... Kraliçenin ziyaretinin etkisi özellikle Türk kadınları üzerinde görüldü. Kadınlar her yerde imparatoriçenin geçişini izlemek için kalabalığa karışmışlardı. Bazı gözüpek olanları da arabalarının içinde yaşmaklarını indirip, açık yüzle kendilerini göstermekten çekinmemişlerdir. Dünyanın sonu bu!!!!! İmparatoriçenin bütün günleri doluydu... Resm-i geçitler, Sultan'ın sarayında verilen büyük yemek, Valide Sultanı ziyaret, Fransız kolonisinin resepsiyonu, gezintiler, ışık gösterileri, imparatoriçeye şu sözleri söyleten bir bayram ve düşsel gösteriler haftası: "-Sanıyorum ki bir rüyadayım ve uyanmaktan korkuyorum..."

Aslında Fransa imparatoru III. Napoleon, imparatoriçe Eugenie ile beraber Kırım harbi sırasında İstanbul'a gelmek istemişti. III. Napoleon bazı siyasal sebeblerle bu seyahatten vazgeçmiş ve İstanbul'da hazırlanan debdebeli programlar tatbik edilememişti.

III. Napoleon'un yapamadığı İstanbul ziyaretini, imparatoriçe Eugenie seneler sora Sultan Abdülaziz'in Paris seyahatini iade maksadıyla yerine getirmişti. Osmanlı hükümdarını 1869 yılının Ekim ayında ziyaret etti. Misafirin ikâmetine yeni Beylerbeyi sarayı tahsis olunmuştu. Sadrazamın başkanlığındaki bir heyet imparatoriçenin bindiği Egli vapurunu Çanakkale'den karşılamıştı.

Hâluk Y. Şehsuvaroğlu konu ile ilgili olarak bize şu bilgileri aktarır[3]: "... Egli ve arkasındaki vapurlar, Beylerbeyi sarayının önünde demirlemişti. Abdülaziz onüç çifte kayığı ile vapura geçmiş ve misafirine hoşgeldiniz dedikten sonra kısa bir müddet mülâkatta bulunmuştu. Buradan padişahla misafiri saltanat kayığı ile beraberce saraya çıkmışlardı... Abdülaziz misafirini, ikâmetine tahsis edilen Beylerbeyi sarayında bırakıp, Dolmabahçe'ye dönmüş ve imparatoriçe kısa bir istirahati müteakıb emrine verilen saltanat kayığı ile Beşiktaş'a geçip evvelâ padişahı, sonra da harem dairesinde Valide sultanı ziyaret etmişti. O gün öğle yemeğini Dolmabahçe sarayında Abdülaziz ile yiyen Eugenie tekrar Beylerbeyine giderek bir müddet dinlenmiş ve akşam üzeri maiyetindekilerle İstanbul'a geçip büyük camiileri gezmişti. Fransız imparatoriçesi Beylerbeyi sarayını çok beğenmişti. Kendisine sarayın üst katında bahçe tarafında bulunan ve büyük merasim salonuna açılan oda yatak odası olarak hazırlanmıştı. Bu geniş ve güzel odanın yanında hamam ve banyo dairesi bulunuyordu. Yüksek tavanlı, altın yaldızlı ve türkkâri nakışlı duvarlarıyla, gönüle ferahlık veren bu geniş odaya ceviz bir karyola, endam aynası, tuvalet takımlarıyla, şezlong ve diğer lüzumlu eşyalar konulmuştu. İmparatoriçenin maiyetindekiler için de ayrıca yatak odaları hazırlanmış, sarayın kabul salonları, yemek salonu yeniden gözden geçirilmiş ve bilhassa Fransız yemeklerinde mahir olan aşçıbaşılar Beylerbeyi sarayı mutfağına verilmişti...

İmparatoriçe ekseriya mavi renk fistan giydiklerinden o sene bütün Beyoğlu madamaları ve İstanbul hanımları nezdinde mavi renk moda olmuştu...

Eugenie İstanbul'dan unutulmaz hatıralarla ayrılmıştı. Giderken kendisine pek beğendiği Beylerbeyi sarayı ile hamamının ve Çırağan'ın birer modelleri hediye edilmişti..."

Bu konudaki en somut bilgileri ve işin perde arkasını Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğündeki bazı Maliye İrade defterlerinin kayıtları verir.[4]

1286 (1869) tarihli bu vesikaları incelediğimizde yabancı devlet misafirlerinin İstanbul'a gelmelerinden evvel saraylarda yapılan hazırlıklar hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Bu hazırlıklardan batılılaşma yolundaki saraylarımızın bir Avrupalı misafiri henüz tam anlamıyla hazır olmadığını da anlayabiliyoruz. Belgelerden aşçıların Fransa'dan geldiğini, sofracıbaşı Marko'nun frenk mutfağını etüd etmek için Paris'e gidip döndüğünü, kiralanan sofra takımlarının misafirler gittikten sonra yerlerine geri verildiğini, listelerde yazılı olduğu üzere eksik ne varsa dışarıdan mağazalardan tedârik edildiğini ve mutfak masraflarının yanısıra, karyola, sehpa gibi eşyaların da satın alındığını tesbit edebilmekteyiz. □

Fransa Kraliçesi Eugenie'nin Ayasofya'yı ziyaretini anlatan tasviri resim.

[1] Konu ile ilgili olarak bkz: Gül İrepoğlu "Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesindeki Batılı kaynaklar üzerine düşünceler", *Topkapı Sarayı Müzesi*-Yıllık 1, İstanbul 1986, s.56-72.

[2] 6.11.1869 tarihli Illustration gazetesi, cilt LIV, No: 1393, s.297.

[3] Halûk Y.Şehsuvaroğlu, "Tarihi Odalar", İstanbul 1954, s.41-45.

[4] Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, Maliye irade defterleri, sıra no: 14310, sene 1286.

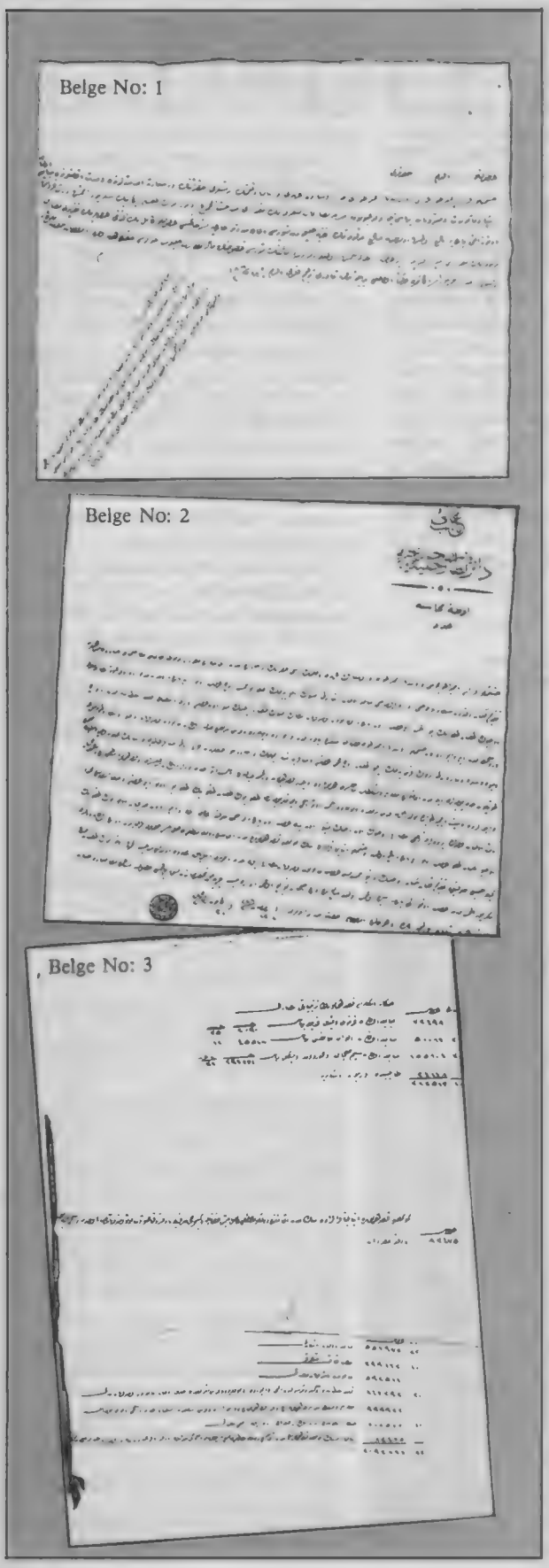

Belge No: 1

Utûfetlu Efendim Hazretleri

Haşmetlu Fransa İmparatoriçesi ve Avusturya İmparatoru ile Prusya veliahdı ve İtalya ve Felemenk prensleri hâzerâtının Dersaâdet'e âmed-i şüdlerinde ve müddet-i ikâmetlerinde mubâyaa olunan eşya ve me'kûlât ve meşrûbât bahâsı ile vuku' bulan sair mesârifat-ı müteferrikanın mikdarı min haysil-mecmu' otuz yük doksan ikibın sekızyüz altmışdört guruş otuz altı paraya bâliğ olmuş olduğundan mebâliğ-i merkûmenin Hazine-i celîleden tesviyesi ifâdesine dair Hariciye Teşrifatçısı ûtûfetlu Kâmil Beyefendi hazretlerinin takriri masârif-i merkûmenin müfredâtını mübeyyin defter ile beraber arz ve takdim kılınmış olmağla zikrolunan mebâliğin tesviyesi hususunun Maliye Nezâret-i Celîlesine havalesi hakkında her ne vechile emr-û fermân-ı hazret-i mülûkâne şerefsünûh ve sudur buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyâniyle tezkere-i senâveri terkim kılındı efendim. Fî 23 N (Ramazan) sene 286.

M'a'ruz-ı çâkir-i kemîneleridir ki
reside-i dest-i tevkir olan ibşu tezkere-i
sâmîye-i âsâfâneleriyle mezkûr takrir ve
defter manzur-ı şevketmevfûr-ı hazret-i
padişahî buyrulmuş ve zikrolunan mebaliğin
ber mucib-i istizân tesviyesi hususunun Nezâret-i
müşarürileyhâya havalesi müteallik ve şerefsudur
buyrulan emr-û fermân-ı mealiünvân-ı cenab-ı
zillullahî mentuk-ı münifinden olarak evrak-ı ma'ruze
Yine sevb-ı sâmî'i hidivanelerine iade kılınmış olmağla
ol babda emr-û fermân hazret-i velıyül-emrindır.

Fî 24 N (Ramazan) 86

Belge No: 2

Babıâli Daire-i Nezâret-i Celîle-i Hâriciye
Oda-ı muhasebe
aded

Haşmetlû Fransa İmparatoriçesi ve Avusturya İmparatoru ve Prusya veliahdı ve Felemenk prensi hazeratınırı Dersaâdet'te

müddet-i ikâmetlerinde müfredâtı merbûten hâkipây-ı mekârim pây-ı cenâb-ı vekâletpenâhilerine takdim kılınan defterden müstefâd buyurulacağı üzere lüzumuna mebni mubayaa olunan eşya bedeli beşyük, elliyedibin dokuzyüz yetmişüç guruş otuz iki paraya ve müddet-i mezkûrede vuku'bulan masârif-i müteferrika üç yük doksan dokuz bin yüz altmış iki guruş on paraya ve me'kûlât ve meşrubât mesârifi beş yük doksan ikibin beşyüz onbir guruşa berây-ı istikbâl Kal'a-i Sultaniyeye giden üç ve Rusçuk'a giden iki vapurda ve yine haşmetlû Avusturya İmparatoru Hazretleri maiyetinde Yafa'ya giden vapurda ve yollarda ve Kudüs-i Şerifde sarfolunan me'kûlât ve meşrubât ve tuyûr ve şikâr ve luhûm-ı mütenevvia ve meyve ve sebze ve sâire bedeli bir yük kırk yedibin iki yüz doksan üç buçuk guruşa ve misâfirin-i müşarünileyhin Dersaadet'e muvâsalatlarından cüz'i evvelce misafir takımları ve eşyanın mahallerine vaz' ve tathîri zımnında tutulan hademe yövmiyeleri ile müddet-i ikâmetlerinden Beylerbeyi ve Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümâyûnlarda ve Yıldız Kasr-ı Hümâyûn ve bilcümle ziyâfetlerde işlemiş olan hademe ve zikrolunan Sahilsaray ve Kasr-ı Hümâyûn matbahlarında ve salifül-beyan vapurlarda ve maiyet-i İmparatorîde bulundurulup Kudüs-i Şerifte ve yollarda işlemiş olan aşçı ve yamaklar yövmiyeleri dokuz yük doksan dokuz bin dokuz yüz otuz iki guruşa ve Hünkâr İskelesi'nde müceddeden inşa olunan kasrın perdeleriyle tezyini mesârifi üç yük on iki bin beş yüz on yedi guruş on paraya ki cem'an ma'rifet-i âcizi ile vaki' olan sarfiyât otuz yük dokuz bin üç yüz seksen dokuz guruş otuz iki paraya baliğ olmuş ve haşmetlû İtalya Kralzâdesinin Göksu Kasrı Hümâyûnunda müddet-i ikâmetinde devletlû Mustafa Fazıl Paşa Hazretleri taraflarından idare olunan ve defter-i kilercisi ma'rifetiyle takdim kılınan seksen üç bin dörtyüz yetmiş beş guruş me'kûlât ve meşrubât masarifi ile hademe ücretleri işbu yekûna ilâve olundukda min haysil-mecmu' otuz yük doksan iki bin sekiz yüz altmış dört guruş otuz altı paraya resîde olmuş olmağla mebaliğ-i mezbûrenin ashabına tevzi' olunmak üzere tensip buyrulucak tahsisattan tesviye buyrulması hususuna müsaade-i mekârimade-i cenab-ı (.....) babında ve herhalde emr-û fermân hazret-i men lehûl-emrindir.

Esseyyid Mehmet Kâmil (➡ mühür)

Fî 12 Ramazan sene 286 ve Fî 3 Kânun-ı evvel sene 285

Beylerbeyi Sarayı, imparatoriçe Eugenie'nin kaldığı söylenen yatak odası.

Belge No: 4

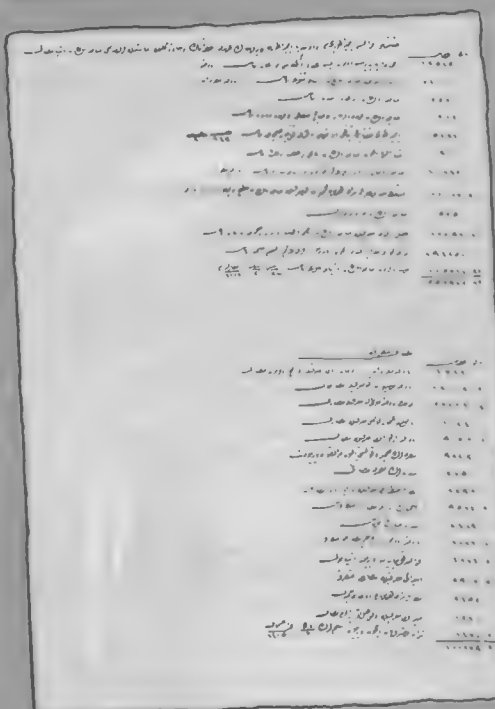

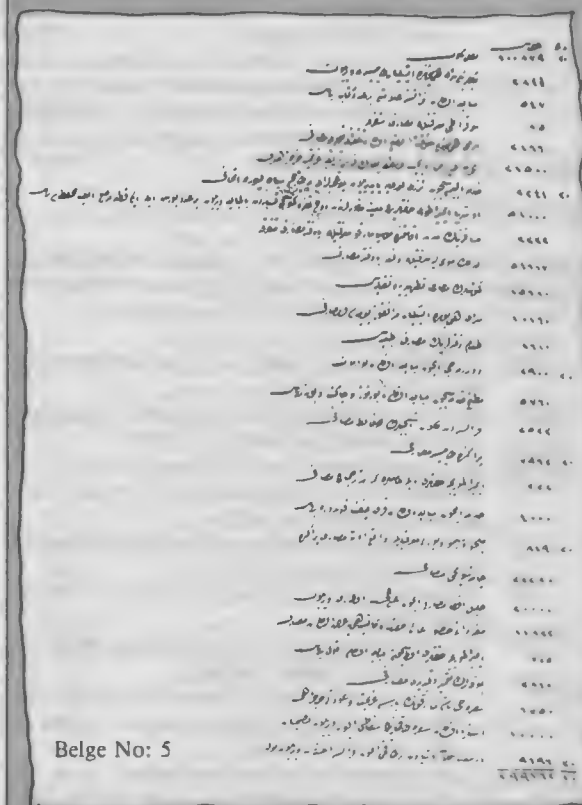

Belge No: 5

Belge No: 3

Hünkâr İskelesi Kasr-ı Hümâyûnun Tezyinâtı Masarifi

guruş	para	
72498		Mubâyaa olunan kırmızı ve yeşil canfes kadife bahası cem'an 2090 x 35
50066	22	Mubâyaa olunan elvân canfes bahası c4551,5 x 11
155804	30	Mubâyaa olunan sîm saçak ve kordon ve püskül bahası c296771 x 21
34148	—	Tapisere verilen üstadiye
312517	10	

Göksu Kasr-ı Hümâyûnunda İtalya kralzâdesinin müddet-i ikametinde Devletlû Mustafa Fâzıl Paşa hazretleri vekilharcı ma'rifetiyle bâ defter vuku'bulan me'kûlât ve meşrubât masarifî ve hademe ve aşcı yövmiyeleri bâ defter-i müfredat

guruş
83475

İcmâl

guruş	para	
557972	32	Mubâyaa olunan eşya bedeli
399162	10	Masarifat-ı müteferrika
592511		Me'kûlat ve meşrubat masarifi
147293	20	Kal'a-i Sultaniye ve Rusçuk'a ve Kudüse giden altı vapurda ve yollarda ve Kudüs-i Şerifde sarfolunan mel'kûlât ve meşrubât bedeli.
999932		Beylerbeyi ve Beşiktaş Sarayı Hümâyûnlarında ve Yıldız Kasr-ı hümâyûnunda ve vapurlarda ve Kudüs-i Şerifde işleyen hademe ve aşcı ve yamak yövmiyeleri
312517	10	Hünkâr iskelesinde inşa olunan kasrın perdeleriyle tezyînî masarifi
83475		İtalya prensinin Göksu Kasr-ı Hümâyûnunda müddet-i ikâmetinde Devletlû Mustafa Fâzıl Paşa hazretleri vekilharcı ma'rifetiyle bâ defter vuku' bulan me'kûlât ve meşrubât masarifi ve hademe yövmiyeleri
3092864	32	

Belge No: 4

Haşmetlû Fransa İmparatoriçesi ve Avusturya İmparatoru ve Prusya veliahdı hazerâtının Dersaâdete gelmeleri münasebetiyle lüzumuna mebni mubayaa olunan eşya masarifi

guruş	para	
12545		müceddeden yaptırılmış olan beş adet atlas yorgan bahası bâ defter
74866		İspiraki ma'rifetiyle mubayaa olunan eşyayı mütenevvia bahası bâ defter-i müfredat
2520		Mubayaa olunan bir aded Sehpa bahası
312		Mubayaa olunan kahve değirmeni ve saç mangal ve kahve dolabı bahası
5136		İmparatoriçe hazretlerinin yatağı örtüsü etrafına konulan saçak bahası 8 x 642
300		Müşarünileyha için mubayaa olunan yirmibir çift terlik bahası
10642		Mubayaa olunan oniki takım karyola ve eşyayı saire bahası bâ defter-i müfredat
88087	20	Beşiktaş ve Beylerbeyi Saray-ı Hümâyunları için Marko marifetiyle mubayaa olunan mutfak ve kiler edevâtı bâ defter
5750		Mubayaa olunan boru mermerleri
17796	20	Halil Efendi ma'rifetiyle mubayaa olunan basma ve kumaş ve şerit ve saçak ve sair bahası
194250		Terzi Lori ma'rifetiyle hademe için yaptırılan kırk takım elbise-i resmiye bahası

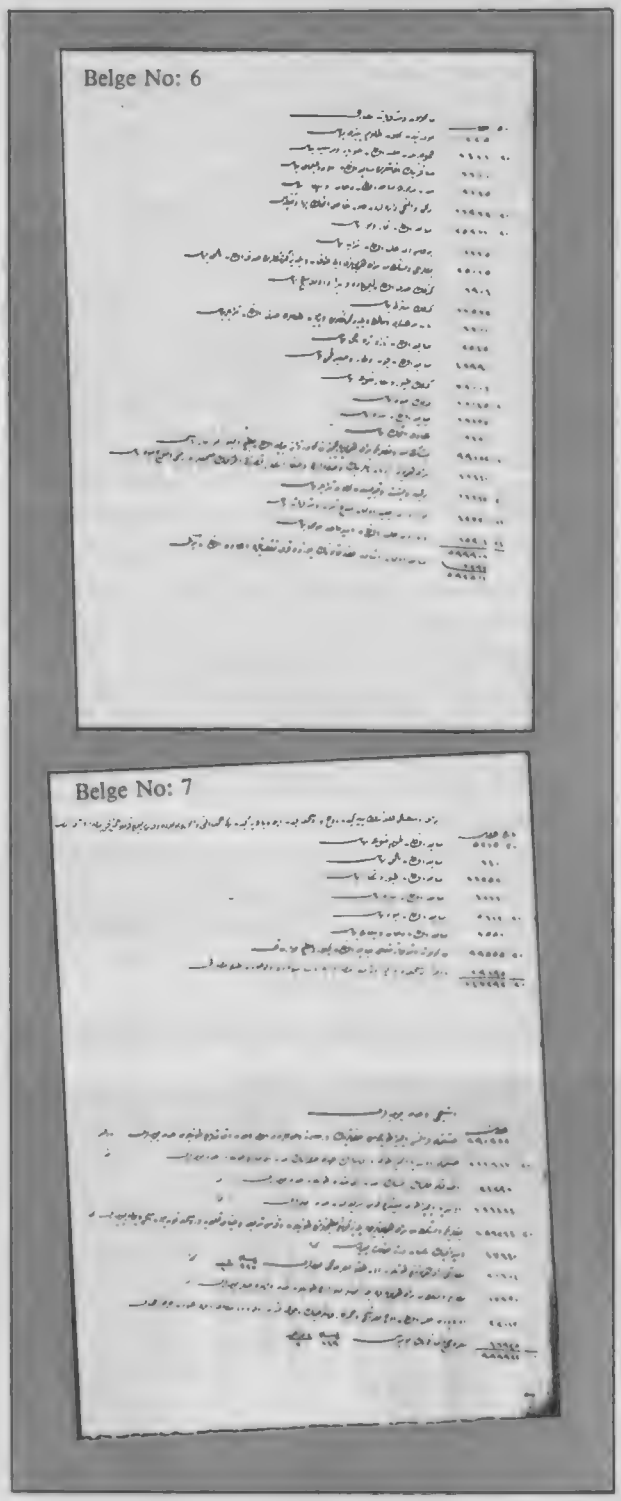
Belge No: 6

Belge No: 7

115768	32	Mösyö Beykerden mubayaa olunan eşyayı mütenevvia bahası
557 972	32	

İngiliz lirası
1007

Masarif-i müteferrika

4732	Bâ defter-i müfredat Arzoman Efendi ma'rifetiyle vaki' olan mesarif

Fransa kraliçesi Eugenie onuruna verilen resepsiyon. Resepsiyon Beylerbeyi Sarayı büyük salonunda verilmiştir. Desen, Abdülaziz döneminde saray ressamı olarak çalışan Chlebowski tarafından çizilmiştir.

13002	20	Bâ defter Mösyö Marko marifetiyle masarifet
27186	20	Kezâlik bâ defter-i mumaileyh ma'rifetiyle masarif
1024		Bâ pusula Osman Kavas ma'rifetiyle masarif
9038	10	Bâ defter Kirkor Efendi marifetiyle masarif
9223		Sofraların tâmir ve kurulması için marangoza verilen
3150		Sedyelerin ta'mir masrafı
2298		Beylerbeyi zaptiyeleri ma'rifetiyle vaki' olan masarif
9564	20	Aşçıların bâ defter masarif-i müteferrikası
2619		Sehpacıların yövmiyesi
6136	10	Bâ defter otuz üç kalem masarif-i müteferrika
4814	20	Fransız kumpanyasına verilen eşya navlunu
2907	20	İspiraki ma'rifetiyle masarif-i müteferrika
2452		Beylerbeyi Sarayı hümâyununda Ocak ta'miri
1260		Münir Efendi ma'rifetiyle vuku' bulan perakende masarif
1470	20	Şarap ve meşrubat için verilen resm-i gümrük
100 879	20	Lirayı Osmâni 1405 para 7

Belge No: 5

guruş	para	
100 879	20	Nakli yekûn
3844		Beylerbeyi Sarayı hümâyununda işleyen tapisere verilen
547		Mubayaa olunan Fransız âlâmetli bir aded kitap bahası
85		Sokrati ma'rifetiyle masarif-i müteferrika
3166		Saray-ı Hümâyuna muvakkaten vaz'olunan telgraf telleri masarifi
31500		İzzetlû Ali Rıza ve Necib ve Muzaffer beylerin Kudüs-ı Şerife azimet harcırahları
2241	20	Hademe elbisesi için terzi Lori'ye yaptırılan bohçalar ile bir takım siyah Livre esmanı
51000		Avusturya İmparatoru hazretlerinin maiyet memurlarından üç nefere gümüşcu Kasbar'dan bilmubayaa verilen bir aded porş ile iki kıt'a murassa' enfiye mahfazası bahası
3333		Misafirinin müddet-i ikâmetlerinde mösyö Marko ma'rifetiyle bâ defter masarif-i müteferrika
54667		Kezâlik mumaileyh def'a bâ defter masarif
15680		Gümüşlerin masarif-i tathiriye ve nakliyesi
10160		Saray-ı hümâyunda işleyen marangoz yövmiyesi ve masarifi
1610		Taam defterlerinin masarif-i tab'iyesi
2920	20	Dondurmacı için mubayaa olunan levazımat
5760		Mutfak hademesi için mubayaa olunan bornoz ve ceket ve bone bahası
2520		Fransa'dan gelen aşçıların lokanta masarifi
7962	20	Perakende Tapiser masarifi
332		İmparatoriçe hazretleri ile cami'leri gezen tercümanın masarifi
4000		Hademe için mubayaa olunan kırk çift kundura bahası
819	20	Miço ve Simo ve Yorgi ma'rifetiyle vaki' olan masarif-i perakende
33280		Çamaşırcı masarifi
20000		Halil Efendi masarifi için alel hesap olarak verilen

11832		Müfredatı huzur-ı âlî-i hazret-i vekâlet penâhiye arz olunan masarif
725		İmparatoriçe hazretleri odası için mubayaa olunan tül bahası
3868		Büfelerin tâ'mir ve tecdidi masarifi
6750		Sofracıbaşı Marko'nun Paris'e azimet ve avdeti harcırahı
10 000		İstikra olunan sofra takımlarının sakatı için verilen tazminat
9196	30	Paris'ten gelen eşyadan bir takımı için Fransa acentasına verilen navlun
399 162	10	

Belge No: 6

Me'külât ve meşrubat masarifi

guruş	para	
235		Mudurnu'dan gelen tulum peyniri bahası
1411	20	Hoçe beyden celbolunan havyar ve mersin balığı bahası
6600		Misafirinin ikâmetlerinde mubayaa olunan süt ve kaymak bahası
8145		Müddet-i mezkûrda mubayaa olunan duhan ve sigara bahası
16963	20	Birinci ve altıncı dairelerden gelen has ekmek baha ve nakliyesi
35371	20	Mubayaa olunan kar ve buz bahası
1665		Bursa'dan celbolunan şarap bahası
35015		Beylerbeyi ve Beşiktaş sarayı hümâyunları ile Tokad ve Yıldız köşklerinde sarfolunan balık bahası
6904		Kezâlik sarfolunan limonata ve bira ve o döselç bahası
18572		Kezalik şekerleme bahası
6700		Bab-ı Seraskerî ve Malta ve Yıldız köşklerinde verilen taamlarda sarfolunan şaraplar bahası
3545		Mubayaa olunan taze tereyağ bahası
43990		Mubayaa olunan koyun ve dana ve sığır lahmi bahası
78006		Kezâlik tuyur ve şikâr-ı mütenevvia bahası
18045	20	Kezâlik meyve bahası
16177		Mubayaa olunan sebze bahası
8680		Adî ekmek bahası
99132	10	Beşiktaş ve Beylerbeyi Saray-ı Hümâyunları için me'külâta dair mubayaa olunan mutfak ve kiler levazımatı bahası
68460		Saray-ı Hümâyun merdiven başlarının ve sofralarının ve Hünkâr iskelesi kasrının etrafının çiçekler ile tezyinî ve mütenevvî meyve bahası
16662	20	Berlin ve Peşte ve Kıbrıs'dan gelen şaraplar bahası
43720	16	Bordo'dan celbolunan mütenevvi' şarap ve meşrubat bahası
65904	34	Viyana'dan celbolunan İspermeçet mumu bahası
599908		
7397		Mubayaa olunan eşyadan fazla kalanının yüzde kırk noksanıyla iade olunan tenzil
592611		

Belge No: 7

Berayı istikbal Kal'a-i Sultaniye'ye giden üç ve Rusçuk'a giden iki ve Yafa'ya giden bir ki cem'an altı vapur ve yollarda ve Kudüs-ı Şerif'de kullanılmak için mubayaa olunan levazımat

guruş	para	
5215	20	mubayaa olunan luhum-ı mütenevvia bahası

Beylerbeyi Sarayı deniz köşkleri.

640		mubayaa olunan balık bahası
11258		mubayaa olunan tuyur ve şikâr bahası
4266		mubayaa olunan sebze bahası
5613	20	mubayaa olunan meyve bahası
1550		mubayaa olunan duhan ve sigara bahası
89555	20	Me'külât ve meşrubata müteallik mubayaa olunan kiler ve mutfak levazımatı
29195		Bâ defter Rusçukda vaki' olan kiler mesarifi ile istasyonlarda vuku' bulan taam mesarifi
147293	20	

Aşçı ve Hademe yövmiyeleri

290388		Haşmetlû Fransa İmparatoriçesi hazretlerinin Dersaâdete vüsullerinden evvel ve müddet-i ikametlerinde tutulan hademe yövmiyeleri Bâ defter
236617	20	Haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Prusya veliahdı hazerâtının müddet-i ikametlerinde tutulan hademe yövmiyeleri keza
34398		Asaletlû Felemenk prensinin müddet-i ikametinde tutulan hademe yövmiyeleri keza
126126		Avusturya İmparatoru maiyetinde Kudüs-i Şerife giden hademe yövmiyeleri keza
186364	20	Beylerbeyi ve Beşiktaş Saray-ı Hümâyunlarıyla Yıldız Köşkü mutfaklarında tutulan ve Kudüs-i Şerif'e ve Çanakkale'ye ve Rusçuk'a gönderilen aşçı ve yamaklar yövmiyeleri ve
17640		İspiraki'nin seksendört günlük yövmiyesi keza
20601		Beylerbeyi Sarayı hümâyununda tutulan on dokuz nefer mumcu yövmiyeleri keza

Eyyam	Lira-i Osmanî
327	60

17850		Beylerbeyi ve Beşiktaş sarayı hümâyunlarıyla Yıldız Köşkü kilerlerinde tutulan hademe ve kahvecilerin yövmiyeleri keza
23012		Avrupa'dan celbolunan üç nefer aşcı ve hamurkâr ve şekercinin Eylül Teşrinievvel ve sânî maaşları ile avdet harcırahları
46935		Sofracıbaşı Marko'nun yövmiyesi

Eyyam	Lira-i Osmanî
149	3
999932	

Klaus Schwarz'ın Ardından

Nur İçinde Yat, Kardeşim Klaus

METE TUNÇAY

TARİH VE TOPLUM'un 1985 Ekim ayında çıkan 22'nci sayısında, Yaşayan Türkologlar dizimizin X'uncusu olarak, Prof.Dr. Nejat Göyünç'ün kaleminden, "Genç Bir Alman Bilim Adamı ve Yayımcı: Dr. Klaus Schwarz"ı tanıtmış, küçük bir çalışmasının da çevirisini sunmuştuk ("Batı Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki Türk Beratları", s.29-31). Sonra daha birçok yazısını yayımladık:

Okuyucu Mektubu: "Kanunî'yi Ölümden Kurtaran Ermeni" [K.Pämukciyan'ın makalesine düzeltmeler], Sayı 45 (Eylül 1987)

Okuyucu Mektubu: "300 Yıldan da Eski" [G. Emre'nin makalesine düzeltmeler], Sayı 47 (Kasım 1987)

"15. ve 16. Yüzyıllarda Berlin, Brandenburg ve Türkler" I - Sayı 49 (Ocak 1988), s.25-29 ve II - Sayı 50 (Şubat 1988), s. 35-40.

"Brandenburg-Prusya'nın Türk ve Tatarlarla İlk İlişkileri Üzerine", Sayı 55 (Temmuz 1988), s.23-31.

Kitabiyat: "Muhteşem Bir Eser" [E.Atıl'ın İngilizce Süleymanname neşrinin tenkidi], Sayı 55 (Temmuz 1988), s.52-53.

"16. Yüzyıl Ortalarında Protestanların Umudu: Türkler", Sayı 59 (Kasım 1988), s.9-13.

"Otto F.von der Gröben'in Maceraları", I - Sayı 60 (Aralık 1988), s.42-45 ve II - Sayı 62 (Şubat 1989), s.9-13.

Kitabiyat: "Hanover Şehir Kitaplığı Koleksiyonundan 'Osmanlı Türkleri ve Avrupa' Sergisi", Sayı 60, s.59-60.

Klaus Schwarz, artık "Yaşayan" Türkolog değil. 3 Temmuz 1989 Pazar günü sabaha karşı, Berlin'deki evinde feci bir biçimde yanarak öldü.

10 Temmuzda *Cumhuriyet*'e verdiğimiz vefat ilânında, İslâm geleneklerine uyarak, onun arkasından "toprağı bol olsun" demek, doğrusu ağırıma gitti. Sonra düşündüm. Bir gayr-i Müslime "rahmet" dilenmesinin iki örneğini hatırladım. Birini rivayeten biliyorum: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Medenî Hukuk profesörü Dr. Andreas B.Schwarz 1953'te vefat edince, Ebülûlâ Mardin hoca, "Türkiye'ye bu kadar hizmet eden bir kimseye, gayr-i Müslim de olsa, hem de gani gani rahmet dilemenin caiz olacağı"nı söylemiş. Ötekine kendim tanığım: Mehmet Genç arkadaşım, aynı gerekçe ile İngilizce sözlük yazarı Sir James W.Redhouse'a benim yanımda rahmet diledi. Bu saygın isimlerle, hele İslâmî kültürde kendimi eşit yetkili hissetmemekle birlikte, dostum Klaus Schwarz'a can ü yürekten rahmetler dilemekte sakınca görmüyorum.

Şimdi, onun hakkında doğru dürüst bir nekroloji yazamayacak kadar üzgünüm. İnşallah, çok acı çekmeden ölmüştür. Berlin'de bir yıl arkadaşlık ettiğim, daha geçen yılbaşında Ankara'ya gelip evimde kalan bu arkadaşımın, çeşitli tarihlerde bana yazdığı kart ve mektupları, dağınık kâğıtlarımın arasından topladım. Son yazdıklarından birkaçını aktarmak istiyorum ki, *Tarih ve Toplum* için neler hazırlamayı tasarladığını okuyucularımız da bilsinler ve nelerden yoksun kalacaklarını öğrenerek acımı paylaşsınlar.

24 Eylül 1988

Sevgili dostum,

Fakîr Bonn'daki Alman Hariciye Arşivinden dönüyor. Babasını, seksen yaşına bastığı için ziyaret etti de, DDR'i geçiyor, şu anda!

Bonn AA-Arşivinde çok enteresan şeyler buldum. Müsaade ederseniz, yakında Tarih ve Toplum*'a bunlar hakkında makaleler yazacağım. Aslında Magdeburglu Mehmet Ali Paşa için gittim arşive. Topladığım malzeme, mikrofilm ve resimler bana yetişirse, hemen bir makalem hazır olacak:*

"Alman asıllı bir komutan, yeni anavatanını Berlin Kongresi'nde temsil ediyor".

Daha ileride şu konuları ele alacağım:

— Bazı Almanların Anadolu'daki yerleşme plânları (1880-1900)

— Alman Büyükelçisi Kont Radowski'nin anılarında Kayser II. Wilhelm'in ilk İstanbul Seyahatı (1889)

— Türkiye ve Zanzibar ilişkileri (Zanzibar 1880'de bir Alman müstemlekesi olmuştu) v.s.

Görüyorsun, fakîr yavaş yavaş Cumhuriyet dönemine doğru ilerliyor. ... Başka haberler: Radyo serimiz "tarihten yapraklar"a Mehmet Ali Paşa ile başladık. Tarih severlere radyo üzerinden 10 tane Tarih ve Toplum *hediye ettik. DDR İlim Akademyası benim "15. ve 16. asırlarda Türkler ve Berlin" makalemi tam olarak basacak.* Tarih ve Toplum *gene öncülük yaptı. Vive l'avangarde! "Prusya'nın Türkler ve Tatarlarla ilk İlişkileri" Almanca olarak çıktı: Jahrbuch der Stiftung Preussischer Kulturbesitz'te.*

Kucak dolusu sevgiler, hürmetler, selâmlar. Klaus

16 Kasım 1988

...

Biliyorsunuz Berlin'de bir yarış var, yeni açılacak Türkoloji kürsüsü için. Bu defa, senin "okuyucuya mektup"unda beni sadece Dr. K.S. diye değil de,

"Doç.Dr. K.S." olarak tanıtırsan, bütün Türkoloji dünyası ve bilhassa sayın rakiplerim çok sevinecek. ...

Magdeburglu Müşir Mehmet Ali Paşa hakkında bol bol malzeme buldum. Ayrıca, öldürüldüğü, şimdiki Yugoslavya'nın Arnavut bölgesinden de bana malûmat ve resimler gelecek. Bilhassa Berlin Kongresi'nde Almanların ona nasıl baktıklarına değineceğim.

Sonra yakında "düşmanının düşmanı, senin dostun olur" fikrine göre, İran'ın Roma-Alman İmparatorluğu ile ilişkileri hakkında bir araştırma yapacağım. Sen buradayken, Kanunî Süleyman'ın Alman kralına Tebriz'den gönderdiği fethnameyi sana göstermiştim. Oradan başlayacağım. ...

Burada oturan gâvur ahalisinin bol bol tatilleri olan noel-yılbaşı zamanında Türkiye'ye gelmek istiyorum. Ne dersiniz? Orada olacak mısınız? Lütfen haber ver. 29 Ekim (Cumhuriyet bayramında) sizin hatıranıza bir bardak şarap içtim (tabiî, ondan sonra başkalarını da ilâve ettim). Gene büyük bir parti yaptık...

Klaus Prusyalıoğlu

[Bundan sonraki mektubu tarihsiz. Ama içeriğinden 27-28 Mart 1989'da yazıldığı anlaşılıyor.]

Sevgili dostum, değerli paşam,

Charlottenburg'un bir solcu lokantasında otururken, bir bardak şarap (Demestica, beyaz) ısmarladım. Yanımdaki masada üç güzel kız var. Ama bu sarışın Alman tipinden hoşlanmıyorum, maalesef. Benim tipim esmer Şark tipi tabiî... Bir hafta önce, şöyle bir şey aklıma geldi: keşke bu Ankaralı Cumhuriyet çocuğunun, bu hoşnevis'in (Farsça nevis - yazan) bir mektubu daha geçseydi elime. (Oysa zaten cevap bekleyen) iki tane var. *Hakikaten senin (el) yazın çok güzel, Latincede. Arapçan ne kadar güzel olurdu!!! Gelmeyecek dedim, kendi kendime. Çünkü sen lamazhab (mezhebi bile olmayan, yani dinsiz) bir teşekkür mektubu bile yazmamışsın hâlâ. Peki dedim, yakında yazacaksın inşallah. Şimdi şarap bitmek üzere. İkincisini söyledim. Sizinle Ankara'da geçirebildiğim günler için bir daha, çok çok teşekkür etmek istiyorum...*

Gelelim, fakirin şimdiki "sefer-i hümayun"una. Burada mukim olan kefere-i fecere tayfası, âyin-i bâtılları üzere bir sergi yapacak: Ex oriente lux (yani Şarktan ışık. Bunu anlamış herifler, yalnız bir türlü Müslüman olmuyorlar.) Fakir, ilk defa Tarih ve Toplum*'da ele alınan "Berlin, Brandenburg, Roma-Alman İmparatorluğu ve Türkler" konusunu, bazı objelerle, bu cehennemde yanacak olanlara tasvir edecek. Fakirin Süleyman sergisine itirazlarından sonra, yeni bir seviyeye erişildi, keyfiyet bakımından. Osmanlı İmparatorluğunun tarihini arz ederken hata yapmamak için elimden geldiği kadar gayret ediyorum, tabiî. Onun için gaza-i ekber, yani cihat ilân ettim, kendi kendim için. Çok çalışmaktayım. Katalogta, ilk defa* Tarih ve Toplum*'da çıkmış olan "Protestanların umudu Türkler" makalesi yer alacak. (Aynı makale Yugoslavya'nın çok tanınmış Forum dergisinde Hırvatça-Sırpça olarak, Macaristan'da da Macarca olarak çıkıyor.) Bu vesile ile* Tarih ve Toplum*'u ve bilhassa editörünü, ilimde mühim olanı önceden bildiği ve önderlik yaptığı için candan tebrik etmek istiyorum: Vive l'avantgarde turc républicaine!!! (espri oldu mu?)*

Şakayı bir yana bırakalım -yavaş yavaş esmer orta boylu kızlar geliyor lokantaya- mektubunda yazdığın haklı, çok haklı. Seni abone ettirdiğim Damals, kvalite (keyfiyet) bakımından Tarih ve Toplum *ile mukayese edilemez.* Tarih ve Toplum *hakikaten daha iyi. Muhteviyatı bakımından tabiî; satışı, tüccarlığı bakımından değil. ... Ama bir bakıma da, Osmanlı İmparatorluğunun hiç olmazsa* Tarih ve Toplum*'un satış servisinde ölmediğine seviniyorum!!! Üçüncü şarap geldi! Peki, dönelim sergi işlerine. Makale yazmak için birçok yeni malzeme keşfettim kütüphanemizde. Mektubumun şahsî tarafı burada bitiyor, resmî tarafı başlıyor.*

Tarih ve Toplum*'un Berlin muhabirinin bildirdikleri (buraya gelmeden önce haberleri dinledik: sayın başbakan Turgut beyimizin yaptıkları Türk milleti tarafından takdir edilmediği için çok müteessirim) -evet, Prusyalı Osmanlı tayfası böyle oluyor: Dienst ist Dienst und Schnapps ist Scnapps (yani vazife vazifedir, rakı rakıdır)-* Tarih ve Toplum *muhabiri konuşuyor: İsterseniz size bu sergi hakkında (açılışı 28 Mayıs - Ağustos sonunda kapanacak) Ağustos sayısı için bir rapor yazabilirim (bir sayfa).*

— 1990 senesi, ilk Prusya-Osmanlı tedafüî ve tecavüzî ittifakının 200. yıldönümüdür (imza tarihi 29 Ocak 1790). Ocak sayısı için, lütfen bu işin ehl-i evveli sayın üstad Doç.Dr. Kemal Beydilli'ye hemen (* dipnotu: benden hiç söz etmeden) *rica et, kendisi böyle bir makale yazsın. Eğer o yapmazsa, ben yaparım. 1790 ittifakımız evraklarına göre burada bir sergi hazırlayacağım. Berlin Kültür Senatörüne ısrarla teklif ettim (beyler kabul ettiler), Kemal Paşa konferans versin ve* Tarih ve Toplum*'a makale yazsın. (Dördüncü şarap geldi.)*

Fakirin istirahata çok ihtiyacı var (ve aşka). Azerbaycan connection'ımda gelecek hafta biraz revivation olacak. Galiba Nisanın ikinci haftasını, Bahr-i Sefid'deki İstendil ve Chios adalarında geçireceğim.

Fransız İhtilâli ve Osmanlılar konusunda hâlâ bir şey aklıma gelmedi...

Temmuz veyahut Haziranda Kosove polje savaşının yıldönümü (1389) biliyorsun tabiî. Ben bir Yugoslav arkadaşımla bir şeyler hazırlıyorum. Tarih ve Toplum *için de bir şey yapayım mı?*

Zamanım olsaydı [veya olursa] bir haftada bitecek makaleler:

1) Magdeburglu Mehmet Ali Paşa ve ölümü

2) Bir Prusyalı subayın Buda'yı para karşılığında 1686 senesinde Osmanlılara geri verme teşebbüsü ve hikâyenin sonu (işkenceli idam). İlginç resimleri var!

Klaus Schwarz, Türk arkadaşlarıyla Berlin'deki bir Portekiz lokantasında (1987).

Klaus Schwarz'ın 1987'deki doğum günü nedeniyle evinde verdiği parti için Refik Halid'in Aydede'sinden karikatürleri kolaj tekniğiyle birleştirerek kendi hazırladığı orijinal davetiye:
Berlinli Türk Buluşması:
Berlin'e Türklerin ilk gelişinin (Ekim 1532) 455'inci, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 64'üncü ve de benim [44'üncü!] doğum günüm dolayısıyla, 29 Ekim Perşembe günü saat ondokuzda yapılacak kutlamayla sizi yürekten çağırıyorum (adres).

3) Osmanlı İmparatorluğunda -tabiî İslâmî kurallarla- esaret sistemi: pratik misallere göre (Almanlar) Esir nasıl alınır ve "Dar ül-İslâm"da esire nasıl muamele edilir? Yani gaza-i ekberin mahsulleri. Türkler sevmeyecek bu konuyu. Sen ne dersin?

Sevgili dostum, bana gösterdiğiniz yakınlıktan çok mutluyum. Senin gibi bir insanın benimle dostluk (gene esmerler geliyor) etmesine çok seviniyorum. Benim gibi bir Prusyalı (soğuk, hesaplı...) o kadar çabuk böyle bir şey demez.

Paşam, buradaki "dar ül-harb"de yaşayan zımmîniz daima hizmetinizdedir ve emirlerinizi bekliyor (demokratız tabiî).

Dostum, senden buralara döndüğüm zaman, Alman radyosu benimle "Türk arşivleri açıldı" diye bir söyleşi yapmak istedi. Ben red ettim, çünkü açık olarak fikrimi söylersem, bir daha arşive giremem.

Peki, şimdilik bu kadar, görüşmek üzere, iyi günler, selâmlar.

Klaus

Birkaç gün sonra, ondan koca bir zarf dolusu, Osmanlıca yazılı bir haritanın fotokopileri geldi. Harita merakımı biliyordu.

28 Mart 1989

Paşam, kardeşim,

Bu güzel haritayı "Ex oriente lux" sergisi için hazırlamaktayım. 1774'te imparatorluğun kuzey hudut mıntıkalarını gösteriyor.

Bundan küçük/orta/büyük bir makale yapalım mı, renkli?...

7 Mayıs'ta Yunanistan'dan postalanmış bir kartını aldım:

Sevgili dostum,

Sen Batı Almanya'ya gitmişsin. Ben Kiklad adalarından eski sevgilim olan Paros'a gittim. Hava geyet güzel, tam istediğim gibi: güneş, rüzgâr. Ada çiçek kokusuyla dolu. Hem de ilginç ve sevimli insanlar var, burada. Görüşmek üzere, selâmlar ve kucak dolusu sevgiler.

Klaus

Haziran sonlarında, kendi makalesini içeren (bu sayımızın kapağındaki minyatürün de içinde yer aldığı) bin sayfaya yakın kalınlıkta basılmış renkli sergi katalogunu gönderdi: *Europa und der Orient*.

Klaus'un *Tarih ve Toplum*'da çıkan son yazısı, Haziran (66.) sayımızdaki "Türk Düşmanlığı" başlıklı okuyucu mektubu oldu. Muzaffer Özdağ'ın Mayıs'taki yazısına çok içerlemişti. Devşirme-dönmeliğin Osmanlı sistemi içindeki yerinin önemini vurgulayan bir inceleme yapmayı düşünmüş. 17 Haziran'da "iki sene önce beraber oturduğumuz Grunewald'in içindeki lokantadan bol bol selâmlar, sevgiler"le gönderdiği kartta, "Bu Türklük meselesi bana güzel bir fikir verdi. Üç hafta sonra (derginize) Osmanlı elit yetiştirilmesi hakkında bir yazı gelecek" diye yazıyordu. Düşündüğü konuyu hemen bir konferansa dönüştürmüş. Bana son attığı, 28 Haziran tarihli kart Heidelberg'ten geliyordu: "Buradaki kefere ulemasını 'daima muzaffer ordumuzun kadro (elit) yetiştirmesi' hakkında bir konferansla tenvir ettim inşallah. Sizler, bozkırın içinde oturanlara, buradaki yeşillikten çok çok selâmlar, sevgiler."

Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri

CEMİL KOÇAK

Bizde liberal-demokrat olmak, bugün olduğu gibi eskiden de güçtü. Yakın tarihimizin en bilgili ve verimli yazarlarından H.C.Yalçın'ın yedi yıl süren haftalık dergisi, bir yandan da Türk liberalizminin yalınkatlığına tanıklık ediyor!

HÜSEYİN Cahit Yalçın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen siyasî simaları arasında yer alıyordu. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra Yalçın, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve tarihî işlevi hakkında şunları yazıyor:

"İttihat ve Terakki'nin arkasından rahmet okuyabilir miyiz? Ben buna hiç tereddüt etmeden evet derim. İttihat ve Terakki bu memlekette bir hamiyet, bir vatanperverlik, bir ideal mektebi oldu. Millî mücadelenin şefi en sadık, en fedakâr maiyetini İttihadcılar arasında buldu (...) ... İttihat ve Terakki'nin temiz ve yüksek ideali, şahsi menfaatleri istihkar ederek daima feragat içinde vatanın hayır ve selâmetine nefsini vakfetmesi ve millî inkılâba zemin hazırlaması hörmet ile anılmağa lâyık bir hizmet teşkil eder.

Memleketteki islahat ve teceddüt hareketi Abdülhamid devrinden, birdenbire, doğrudan doğruya, cumhuriyet hayatına atlayamazdı. Meşrutiyet arada kısa bir intikal devresi vücuda getirdi. Mücadele ve türlü türlü azab ve ızdırab içinde pişerek, çırpınarak memlekette millî hakimiyet idealinin kökleşmesine, yayılmasına hizmet etti. Meşrutiyet, bir zincir halinde devam eden teceddüd hareketinin halkalarından biridir. Cumhuriyet bu halka ile maziye bağlanıyor (...)

İttihad ve Terakki en çok Avrupa nüfuzuna karşı bir milliyet heykeli halinde mağrurane dikildi. Avrupa'nın emperyalizm emellerine karşı bir müdafaai nefs sevki tabiisinden doğmuş olan İttihad ve Terakki bu Avrupa'nın tahakkümü ile mücadele ruhunu sonuna kadar muhafaza etti. Avrupa'ya boyun eğmemeyi, kapitülasyonları kaldırarak memleketin siyasî, malî ve adlî istiklâlini temin etmeği gaye bildi. İstikraz ile yaşamak mecburiyetinde bulunduğu halde, istikraz için millî şerefe mugayir surette ileri sürülen şartları en muhtaç ve en sıkı zamanında mağrurane reddetti ve Avrupa nüfuzunu memlekette artıracak hiçbir harekete boyun eğmedi. Vatanın en büyük kudretini, kurtulma ve yükselme çaresini milliyet hissini kuvvetlendirmekte gördü. Yapabileceği fedakarlıkların birini esirgemedi. Vazifesini ifa etmiş bir halde tarihe karıştı..."[1]

Hüseyin Cahit Yalçın'ın vurguladığı gibi (aslında kendisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan) "Milli Mücadelenin Şefi" gerçekten de "en sadık, en fedakar maiyetini İttihadçılar arasında buldu" Ancak "şef"in maiyeti arasında Yalçın bulunmuyordu.

Yalçın Malta dönüşünde İstanbul'da yeniden gazeteciliğe başladı. Kısa zamanda da Anakara Hükümeti'ne muhalefeti ile tanındı. Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra Yalçın'ın *Tanin* gazetesi de 17 Nisan 1925 tarihinde kapatıldı. Cumhuriyetin ilanına ve Hilafetin kaldırılmasına karşı tavır almış olan Yalçın, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı ve Çorum'da süresiz sürgün cezasına çarptırıldı.

Yalçın henüz Çorum'da iken, bu kez de İzmir suikastı davasıyla ilgili görülerek Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı, beraat etti. Yasa değişikliği ve (biraz da) siyasi uzlaşma sonucunda Çorum sürgünlüğü sona erdi ve Yalçın

Hüseyin Cahit gençlik yıllarında.

İstanbul'a dönebildi; ancak yazı hayatına devam etmesi siyasî bakımdan mümkün değildi. Önce roman tercüme etti; İsmail Müştak ile birlikte gümrük komisyonculuğu yaptı; yazı hayatına ise uzun bir süre ara verdi. Yalçın geçimini sağlamak için "üniversitede serbest bir demokrasi kürsüsü" istedi, ancak talebi dönemin Maarif Vekilince "profesörlere verilen maaşa lâyık olmadığı" gerekçesi ile reddedildi. İdadî Mektebi Müdürlüğü talebi de aynı akıbete uğradı. Ancak, Şükrü Kaya aracılığı ile Yalçın'ın durumundan haberdar olan Başvekil İsmet Paşa, onu Sanayi ve Maadin Bankası Yönetim Kurulu Başkanlığı'na getirdi. Fakat bu görevi kısa sürdü. Birinci Türk Dil Kurultayı'nda dilde reform görüşünü ılımlı biçimde eleştirince "Atatürk'ün emri ile" işinden atıldı. *Yedigün* dergisine haftalık politika harici yazılar yazdı. *Akşam* gazetesinde de (Akşamcı) müstear imzası ile günlük fıkralar. Ancak bu da uzun sürmedi. İstanbul Belediyesi'nin uygulamalarına ilişkin bir eleştiri yazısı, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ ile mahkemelik olmasını gerektirince, Yalçın *Akşam*'daki yazılarına son vermek zorunda kaldı.

Niçin Fikir Hareketleri?

Hüseyin Cahit Yalçın'ın tek başına, büyük çaba, emek ve enerji gerektiren bir yayın organını niçin yayınladığı ve uzun süre yayınlamakta ısrar ettiği sorusuna yanıt vermek ilk bakışta güç görünebilir.

Yalçın, *Fikir Hareketleri*'nden önce imzası ile basın dünyasında çalışabilen bir kişi değildi. Öyle sanıyorum ki, Yalçın *Fikir Hareketleri* tipinde bir yayı-

Fikir Hareketleri'nin Çıkış Amacı ve İlkeleri

"Fikir Hareketleri evvelâ, başmakalelerinde, sosyal meseleleri tedricî bir adımla ve muntazam bir sıra halinde takib ve izah ediyor. Bu meselelerde en salâhiyettar kalemlerin yazılarını Türkçeye çeviriyor. Meselenin iyice anlaşılması için, kendi kanaatlerine zıd muharrirlerin yazılarına da yer ayırıyor. Georges Sorel'den tercemeler buna şahiddir. Maksat Türk gençliğine ve münevverlerine mümkün olduğu kadar objektif malûmat temin etmek ve onları kendi kendiliklerinden düşünmeğe, hazır esvab alır gibi hazır fikir kabul etmiyerek tetebbü, tetkik ve vesika üzerine müstenid kanaat edinmeğe alıştırmak ve sevketmektir.

Aynı zamanda, Fikir Hareketleri bugünün sosyal ve felsefî hiçbir fikir hareketini ihmal etmiyerek memlekette öğrenmek aşkını duymuş gençliği bunları takib edecek mevkide bulundurmak istiyor. Yalnız Avrupa'nın değil bütün dünya mütefekkirlerinin, âlimlerinin edib ve sanatkârlarının zaman zaman toplanıp tetkik ettikleri büyük meseleleri Fikir Hareketleri uzun uzun naklediyor. Kültürün istikbali, sanat ve realite, sanat ve Devlet bahisleri Avrupa ruhunun mahiyet meseleleri şu son senelerin en göze çarpan fikir hareketlerini teşkil eder ki, risalemiz bunları tamamen ihtiva ediyor.

Aynı zamanda, Fikir Hareketleri her makalesinde bugünkü dünyayı öğrenmek, cihan vaziyeti, düşünüşü, görüşü hakkında fikir vermek emeleni takip ediyor. (...)

Cihanın en ileri gelen mütefekkirlerinin, profesörlerinin, edib ve sanatkârlarının yazıları ile doldurduğum şu risalède benim rolüm yalnız insicamı ve vahdeti teminden ibarettir. 'Oğlumun Kütübhanesi' teşebbüsile yapmak istediğim hizmeti şimdi bu şekilde temadi ettiriyorum. Aczim daha ileriye geçmekten beni menediyor. Bazan risaleye kendiliğimden yazmağa mecbur olduğum yazılar için âdeta, okuyucularımı bir şey öğrenmek ve istifade etmek hakkından mahrum ediyormuşum gibi, bir eza da duyarım. İşte 'Fikir Hareketleri' risalesi budur."

(Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Bir İzah", *Fikir Hareketleri*, Yıl 3, Cilt 6, Sayı 139, 20 Haziran 1936, s.140-141.)

Fikir Hareketleri ve Devletçilik

"İktisadî devletçilik bugün Türk iktisadiyatını kurtarmak ve sağlam temellere oturtmak için tatbik edilecek en salim meslektir. Çünkü kendimizi başka türlü müdafaa edemiyiz. (...)

Bizde iktisadî devletçilik bir nazariyenin mahsulü olmadığı için sosyalistliğe doğru bir adım olsun diye yapılmamaktadır. Memleketin iktisadî hayatını kurtarmak, bir sanayi hareketi vücuda getirmek ve bütün bunlardan daha mühim olmak üzere, şamil tabir ile, memleketi sefalet ve iflâsa sevketmemek için bir tedbir olarak tatbik edilecektir (...)

Eğer biz memlekette Devlet başta olarak bir sanayicilik tesis etmezsek bir taraftan kendi topraklarımızda aç ve sefil kalacağız, bir taraftan bütün bu kurtardığımız istiklâle rağmen dünyanın sanayici yedi devletinin hepsinin veya bir kaçının bir müstemlekesi haline düşeceğiz (...)

Başvekil Paşa Hazretlerinin işaret ettikleri gibi bizde iktisadî devletçilik sade bir müdafaa tertibatından ibaret kalamaz. Bugün memlekette sermaye de Devlettedir, vukuf ve ehliyet te Devlettedir. Devleti kendilerini himaye etmeğe mecbur edecek kuvvetli ve nüfuzlu bir sermayedar sınıfının esareti altında bulunmamak bizim için en büyük bir nimet teşkil ediyor. Devlet sanayi himayesi için memleketin umumî ve yüksek menfaatleri namına bir tedbir alacak ise bu bir nevi vergi demek olacaktır. Fakat bu vergi mahdut bir sermayedar sınıfının kasasına değil, hepimizin hazinemize, maliyeye girecektir: Bu noktadan da iktisadî devletçilik bizde yüksek adalet prensiplerine uygundur. Mevcut ve müesses hiçbir hak yıkılmamaktadır."

(Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde İktisadî Devletçilik - Avrupa'da İktisadî Devletçilik", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, Sayı 5, 23 Teşrinisani 1933, s.3-5.)

nın kendisini yönetimin gözünde yeniden meşrulaştıracağını düşünmüş olmalı. Belki de *Fikir Hareketleri*'ni çıkarmadan önce bazı kanallardan (yönetimdeki bazı eski İttihatçı tanıdıkları kanalı ile) yoklama yapmış ve olumlu bir yanıt ya da tepki alınca bu girişimini gerçekleştirmeye karar vermiştir. Tam bu sırada *Kadro* ve *Kooperatif* gibi hayli iddialı siyasî dergilerin yayın hayatına devam edebiliyor olmaları da, belki Yalçın'ı cesaretlendirmiştir. *Fikir Hareketleri*'nin ilk sayısının Cumhuriyetin onuncu yıldönümüne denk düşüyor olması da, Yalçın'ın dergiyi bir yoklama olarak tasarladığını gösteriyor. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü münasebetiyle 26 Ekim'de kabul edilen genel af ve bunun yarattığı hava da siyasî iklimi ve dolayısıyla da Yalçın'ı olumlu yönde etkilemiş olmalı. Yalçın, herhalde eski bir İttihatçı politikacı olarak bunu değerlendirebilecek tecrübedeydi.

1930'lu yıllar Türk fikir hayatında tek-partili otoriter siyasî rejimlerin ideolojik planda güç kazandığı yıllardır.

Yalçın, gerçekten de *Fikir Hareketleri* sayesinde siyasî alanda meşruluk kazanacaktır. Hatta Atatürk'ün ölümünden ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisi Çankırı milletvekili olarak Meclise de girecektir. Gerçi, Yalçın'ın siyasî sahneye dönmesi uzun sürecek (derginin çıkışından yaklaşık 5,5 yıl sonra), ama gerçekleşecektir. Ancak Yalçın, milletvekili seçilmesinden sonra derginin yayınına hemen son vermedi. Yaklaşık iki yıl daha sürdürdü. Yalçın eğer dergiyi sadece siyasî meşruluk kazanmak için çıkardıysa, 1939 yılı başından itibaren dergiye ihtiyacı kalmamıştı; dolayısıyla yayına son verebilirdi. Demek ki, Yalçın'ın başka bir amacı daha vardı.

1930'lu yıllar Türk fikir hayatında tek-partili otoriter siyasî rejimlerin ideolojik planda güç kazandığı yıllardır. Yalçın, *Fikir Hareketleri*'nde güçlenmekte olan Faşist ideolojiye karşı siyasî liberalizmin savunmasını yapmaktadır. Zamanın Türk aydınlarına demokratik sistemin ve çoğulculuğun henüz ölmediğini ve yaşamaya devam ettiğini kanıtlamaya çalışmaktadır. *Fikir Hareketleri*, bu dönemde Türk fikir hayatında belki de resmî ideolojinin dışında siyasî liberalizmi savunan tek yayın organıdır.

Fikir Hareketleri

Fikir Hareketleri'nin ("ilmî, içtimaî, edebî haftalık risale") ilk sayısı 29 Ekim 1933'de yayınlandı, yani Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde. Derginin Umu-

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Marksistliği

Hüseyin Cahit Yalçın'ın gençliğinde bir aralık Marksist olduğunu ve Abdülhamid döneminde sansür koşullarında komünizm propagandası yaptığını biliyor muydunuz? Yalçın'ın itiraflarını bizzat kendi kaleminden okuyalım:

"Ben de, gençken bir aralık bu hislere sürüklenmiştim. 'Hayatı muhayyel' müşterek bir hayat hikâyesidir, bir sosyalistlik tecrübesidir. Bu sadece bir hayalden ibaret değildi. Uzak ülkelere gidilerek tatbiki düşünülen bir ideal idi. Maddî imkânın bulunmayışı bu teşebbüsü yalnız bir tasavvur halinde bırakmıştı.

Servetifünun'un 1 Mayıs 1315 tarihli nüshasında çıkan 'Muallim' hikâyesinde bir genci tasvir ediyordum ki 'sâyi zatînin fevkinde bir müsaadei tevellüde mazhariyet neticesi olarak vücuda geldiğini gördüğü muvaffakiyetler, refahlar ona derin bir istikrah ile beraber müheyyayı feveran şiddetli bir adavet veriyordu'. 'Muhtacı himaye birtakım hukukunun gayri tabiî surette uğradığı sekteleri' gördükçe 'bunları, ah, hep izale etmek isterdi.' 'Bir liyakatı zatiyenin ademi mevcudiyeti ile itilaf eden' bir tefevvuk "onun kalbini sıkıyor, tuğyan arzusu, ne olduğunu muayyen surette bilmediği bir şeyi tahrip hırsları veriyordu."

Bu hisler ve hülyalar içinde yaşayan genç muallim artık gözü açık rüyalar görecek hale gelmişti. Hikâye, muallimin işte gözleri önünde canlanan şu rüya ile bitiyor:

'Nihayet ufkun şu karanlık gibi duran noktasından *kırmızı* bir duman kalkarak gittikçe büyüyor, yayılarak bunların üzerini setrediyordu. O vakit bu âlemi ziynet ve sefahat bu rengi hûnin altında mestur kalarak boğuk avazeler işidiliyor, derin bir zelzele etrafı sarsarak her şeyi biribirine çarparken cehennemî bir galeyan peyda oluyor, sonra her şey siyah bir perdei tahrip altında nabut ve perişan inlerken yavaş yavaş bu harabenin altından yeni bir âlem zuhur etmeğe başlıyordu. Ve şimdi, şemsi mütebessim şark tarafının müzehhep, handan bulutları altından yükselerek bütün cihana ümitler neşrediyordu.'

Otuzdört seneden beri hikâyenin lisanı eskimiştir. Fakat bunda sansürü aldatmak mecburiyetinin de büyük tesiri vardır. Abdülhamit zamanında bu fikirleri daha açık lisan ile ifade etmeğe imkân yoktu ve bereket versin ki, sansür bu gibi şeyleri anlıyabilecek bir seviyede değildi. Lisanın eskiliğine rağmen, zavallı muallimin kapıldığı hûlya Carl Marx'ın aşıladığı fikirlerin mahsulüdür.

İnanılmayacak bir şey: Ben Carl Marx'ın *tarihte maddecilik* nazariyelerini de sansürün gözünden kaçırarak Servetifünun'da yazdım. Abdülhamid'in o şiddetli istibdadından ve sansüründen ne tatlı bir intikam! Fakat doğrudan doğruya Carl Marx'ın ismini ağıza almadım. Onun şakirtlerinden, Achille Loria'nın *Problèmes Sociaux Contemporaines*'inden naklen fikirlerini neşrettim."

(Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Komünistlik", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, Sayı 2, 2 Teşrinisani 1933, s.1-2.)

Şevket Süreyya Aydemir

Hz. Süleyman'la Sêba Melikesi Belkıs

16. yüzyıl sonunda yapılmış, bir Firdevsî Şahname*'sinden Hz.Süleyman ile Sebâ Melikesi Belkıs'ı gösteren iki minyatür (Londra: British Library yazma koleksiyonundan).*

İSLÂM geleneğinde, tıpkı babası Davut gibi kendisi de peygamber sayılan İsrail krallarından Süleyman, insanlardan başka, cinler ve devler üzerinde de hükümdarlık eder, kuşların dilinden de anlarmış. Efsanevî Hüdhüd kuşu, bir gün ona (Arabistan'ın güneyinde) bir kraliçenin yönetimi altında yaşayan Sebâ ülkesinden söz etmiş (Kur'an-ı Kerim, Neml Sûresi). Başlangıçta bütün dinler İslâm, bütün peygamberler de Müslümandır ya, Hz.Süleyman da bir İslâm peygamberi ve hak inancını yaymak istiyor. Bu amaçla, (adı Kur'an'da anılmayan) Sebâ melikesini Allaha inanmaya davet etmiş. Melike, Süleyman'ın krallığını genişletmeye çalışan bir hükümdar mı, yoksa sahiden peygamber mi olduğuna karar veremiyor. Onu sınamak için, Süleyman'a değerli armağanlarla erkeği dişisinden ayrılmayacak güzellikte, önce yüzer, sonra beşyüzer kız ve oğlan gönderiyor. Bunlar geri çevrilince, kendisi Kudüs'e gidiyor. İsrailiyat denilen söylencelere bakılırsa, Süleyman'ın da Belkıs hakkında şüpheleri var: Onun keçi ayaklı (Şeytan?) yahut bacaklarının kıllı olduğundan kuşkulanıyor. Sarayının Melikeyi kabul edeceği salonunun tabanını kristallerle döşetiyor, tahtını da ortaya kurduruyor. Belkıs huzura çıkarılınca, yeri suyla kaplı sanarak eteklerini topluyor (Süleyman, kuşkularının yersiz olduğunu anlıyor). Öykünün mesel değeri, Melike'nin gerçek olmayanı gerçek sandığını, yanlış yolda düşündüğünü kavramasında herhalde. Allah'a iman ediyor ve Müslüman oluyor.

Yahudiler, kendi mithos dünyalarında Süleyman'la Belkıs'ı evlendirirler. Hıristiyan Habeşler de aynı söylenceyi paylaşır. 1974'te devrilen son Etyopya imparatoru Haile Selâsiye'ye kadar hükümdar soyunu, Süleyman'la Belkıs'ın oğulları I. Menelik'e kadar götürürler.

METE TUNÇAY

Yalçın - Üstündağ Davası

Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Akşam* gazetesinde *Akşamcı* müstear imzasıyla yayınlanan İstanbul Belediyesi'nin uygulamalarına ilişkin bir eleştiri yazısı *("Biriken Para")* üzerine, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ değişik gazetelere birer mektup göndererek, yazının sahibi olduğunu iddia ettiği Hüseyin Cahit Yalçın'ın siyasî kişiliğine ve kimliğine dikkat çekince, Yalçın Üstündağ hakkında hakaret dâvası açtı. Üstündağ da Yalçın aleyhine açtığı bir hakaret dâvası ile mukabelede bulundu.

Yalçın, yıllar sonra dâva nedeni ile mahkemede yaptığı savunmanın tamamını *Fikir Hareketleri*'nde yayınladı. Yalçın, dâvadan beklentilerini mahkeme huzurunda şöyle ifade ediyordu:

"İzmit'te görülmekte olan bu davaya ne geniş bir efkârı umumiye kütlesinin ne kadar derinden ve yakından alâkadar olduğunu elbette siz de hissediyorsunuz.

Bu neden ileri geliyor? Davanın mahiyetinden değil. Çünkü alelâde bir hakaret davası karşısındasınız. Burada suçlunun Belediye Reisi ve Vali Muhiddin Üstündağ olmasıdır ki işe hususî bir ehemmiyet izafe etmiştir.

Memlekette mutlâkiyet devrinden kalma meş'um bir hatıra vardır ki, kanunun yalnız âciz ve biçarêlere hüküm geçirebildiğini, büyüklerin daima kendilerini kurtarmak yolunu bulduklarını zihinlere fısıldar. Müddeiumuminin sarih şahid ifadelerine bile zıt manalar vererek beni mes'ul tutmak suretile Valinin cezasını düşürmek yolundaki akıllara durgunluk getiren talebi bu eski ve fena an'aneyi, maatteessüf, baltalıyacak mahiyette değildir (...)

Mahkemeye müraccat ettiğimi duyunca gülümsemiş olanlara hak verecek misiniz? Son istibdad günlerine gelinceye kadar, bazı paşalar ve beyler kimsesiz halka karşı birer darbeyi kesilmişlerdi. Halk hayatından, namusundan emin değildi. Çünkü o şerirler arkalarını mabeyne dayamış oldukları için, ne kanuna ehemmiyet verirlerdi, ne cezadan korkarlardı. Eğer bana alelâde bir ferd böyle bir tecavüzde bulunsaydı hiç ehemmiyet vermezdim. Fakat hakaretin kuvvetine, mevkiine güvenen kendisine kanunun hiçbir şey yapamıyacağını zanneden ve ancak bu cesaretle bir vatandaşın haysiyetini kırmağa, ocağını söndürmeğe kalkan bir belediye reisi ve validen sâdır olması beni adalet kapısına yapışıp hak isterim diye bağırmağa sevketmiştir. Çünkü bugün bizler bir padişah kölesi değiliz, inkılâbın doğurduğu bir halk cumhuriyetinin hür vatandaşlarıyız. Onun içindir ki, Cumhuriyetin kanunlarına dayanarak adalet istemeğe kendimde hak ve kuvvet buluyorum. Bir vali ile alelâde bir ferdin huzurunuzda müsavi olacağına iman ettiğim içindir ki, kendimde bu cesareti buluyorum.

Siz inkılâb Türkiyesinde bütün o eski tagallüb ve tahakkümler için yer kalmadığını bu dava ile efkârı umumiyeye bir kere daha gösterecek bir mevkide bulunuyorsunuz.

Vaziyetiniz zordur demeğe dilim varmaz. Çünkü hâkim için kanun haricindeki mülâhazalar dolayısı ile zorluk yoktur. Bu hakimlik hayatına girerken burada leziz dünya nimetlerine kavuşmıyacağınızı biliyordunuz. Sizin hâkimlik mesleğinde aradığınız nimetler ve ikballer yalnız adalete ve vatana hizmetten ve bu hizmetin mükâfatı olarak vicdanınızın duyacağı zevk ve iftihardan ibaretti. Arkanızda faziletkârane geçmiş namuslu, müstakim ve müstakil bir hâkim hayatı var. Önünüzde de aynı şerefli yol size açıktır.

Şu dakikada kudsî müdafaa hakkının son sözü olarak arzeyliyorum: Mesele pek meydandadır. Bir tarafta Valiyi kurtarmak, diğer tarafta hem kendi şerefinizi, hem Türk adliyesinin haysiyetini muhafaza etmek yolu var. İkisinin ortası bir yol yoktur. Ve işin üstündeki hünerleri silkip atarsanız işin anlaşılmamış bir noktası da yoktur."

Yalçın, yukarıda son kısmını sunduğum savunmasından sonra, (Üstündağ ailesinden gelen rica üzerine) dâvadan ve tazminat talebinden "kayıdsız şartsız" vazgeçtiğini belirten bir dilekçeyi mahkemeye sundu. Yalçın, Üstündağ'ın aleyhine açtığı hakaret dâvasından beraat etmesini ise şöyle yorumluyordu:

"Belediye Reisinin malûm mektubuna hiçbir gazete ile mukabele imkânını bulamamış olduğum içindir ki, o sözleri mahkeme huzurunda reddetmek, kendimi müdafaa eylemek ve hakkımın mahkemece aranılmasını istemek mecburiyetinde kalmıştım. Fakat mahkeme esnasında öyle bir safha geldi ki, Üstündağ'ın bir de mahkeme tarafından mahkûm edilmesini beklemek bana yere düşmüş bir adamı çiğnemek gibi bir zebuküşlük göründü. Bu benim karakterime uymaz.

Mahkemenin Enis Tahsin hakkında beraet kararı vermesi bilvasıta Muhiddin Üstündağ'ın mahkûmiyetidir. Ben vazgeçmiş olmasaydım o bugün kanunen bir mahkûmdu. Onu o kadar haksız ve insafsız bir surette tahkir ettiği bir adamın feragatine ilelebed borçlu bir vaziyette yaşatmak elbette daha müessir bir ders teşkil eder."

Dâvanın üzerinden yıllar geçtikten sonra, devir değişecek, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı (ve Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl Başkanı) Muhiddin Üstündağ 1 Aralık 1938 tarihinde hakkında pek çok yolsuzluk dâvası açılarak görevinden alınacak; buna mukabil Hüseyin Cahit Yalçın 31 Aralık 1938 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Çankırı milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girecektir!

Yalçın'ın, Atatürk'ün adamı, dönemin kudretli Valisi Üstündağ'ı mahkemeye verecek kadar medenî/siyasî cesaret sahibi olmasının yanı sıra, ondaki mücadele azmini ve ruhunu, (Uygur Kocabaşoğlu'nun katkısı) olan aşağıdaki satırlar pek güzel gösteriyor:

"Felsefe-i Mücadele

Hayatta en çok mübarezeyi severim. En mesud günlerim en şiddetle hücuma uğradığım, en şiddetle hücum ettiğim zamanlardır. O zaman damarlarımda hayat veren bir ateş tutuşur, hayatın solukluğu silinir ve gözümün önünde bir gaye canlanır, mübarek ve muazzez bir gaye. Vatanın hayrı için, fenalığı ezmek ve iyiliği galebe ettirmek için bir mücadele.

Bütün etrafıma bu ateşten bir parça vermek isterim. Fenalığa karşı müsamahakâr, lâkayd veya müsaadekâr duranları sarsmak, hepsini bu mübareze meydanına çekmek isterim. Yalnız fena olmamak kâfi gelir, fikrinde değilim. Fenalığı ezmek için uğraşmak lüzumuna iman ediyorum.

Bazan: Sana ne? derler. Bu hodgamane felsefeden nefret ederim. Çünkü onun memleketi mahv ettiğine kaniim. Gördüğüm şahsi fenalık için değil, memlekete gelen umumi fenalık için kalbimde tükenmez bir gayz vardır. Ne vakit fenalığa karşı herkes bir fikr-i taavvün ile müttefikan çalışırsa ancak o zaman kurtulacağımızı zan ediyorum. İşte bunun için hücumlarımda her vakit fena bir galeyan ve biaman oldum ve en büyük haz-ı vicdaniyeyi buldum."

Hüseyin Cahid
(*Nevsal-i Milli*, sayfa 15.)

(Hüseyin Cahit Yalçın. "Matbuat Hayatı: Bir Matbuat Davası", *Fikir Hareketleri*, Yıl 4, Cilt 8, Sayı 194, 10 Temmuz 1937, s.177-192.)

mî Neşriyat Müdürü ve Muharriri Hüsiyin Cahit Yalçın'dı. (Nedenini billemediğim bir nedenle, derginin 340. sayısından (Yıl 7, Cilt 14, 27 Nisan 1940) son sayısına dek Umumî Neşriyat Müdürü Hüseyin Suad Yalçın olmuştur).

Geleneksel olarak, yeni yayınlanan bir derginin daha ilk sayısında çıkış amacını belirtmesi beklenirken, *Fikir Hareketleri* bunu biraz gecikmeli olarak yapıyor. Aradan yaklaşık üç yıl geçtikten sonra, Yalçın *Fikir Hareketleri*'nin yayın amacını, dergiye yönelik bir eleştiriyi vesile ederek 1936 yılı Haziranında açıklama gereğini duyuyor.

Yalçın, *Fikir Hareketleri*'nin ilk sayısında Cumhuriyetin onuncu yıldönümü münasebetiyle kaleme aldığı yazıda Cumhuriyeti övüyor; diğer yandan, Hilâfet ile ilgili bir başka yazıda da Hilâfetin kaldırılmasını destekliyordu.[2] Bu yazılar Yalçın'ın özeleştirisi olarak kabul edilebilir.

Derginin İçeriği

Fikir Hareketleri, bütünüyle Yalçın'ın kişisel çabasının ve emeğinin ürünüydü. Dergi, büyük ölçüde çevirilerden ve daha az oranda da telif yazılardan oluşuyordu. Çeviriler her zaman Yalçın imzalı telif yazılardan fazlaydı ve derginin asıl ağırlıklı kısmını oluşturuyordu. Çevirilerin sahibi de bizzat Yalçın'dı. Yalçın, dergide bir yandan anılarını ("Edebî Hatıralar" ve "Meşrutiyet Hatıraları") tefrika ediyor; bir yandan yeni yayınlar hakkındaki görüşlerini açıklıyordu. Derginin asıl ağırlık noktasını ise, İtalyan Faşizmi, Nasyonal Sosyalizm ve Marksizm/Bolşevizm konularında yapılmış çeviriler oluşturmaktaydı. Diktatörlükler konusundaki yazıları da buna ilâve etmek gerekir.

Yalçın, Türkiye'deki güncel siyasî herhangi bir konudan kesinlikle uzak durmak suretiyle derginin yayına devam etmesini sağlamaya çalışıyordu.[3] Bu nedenle, tek-parti döneminin siyasî tarihini araştırmak isteyenler, *Fikir Hareketleri* koleksiyonunda işlerine yarayabilecek pek az şey bulabileceklerdir.

Yalçın'ın dergide işlediği ya da işlemeye çalıştığı asıl tez şuydu: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik kriz pek çok

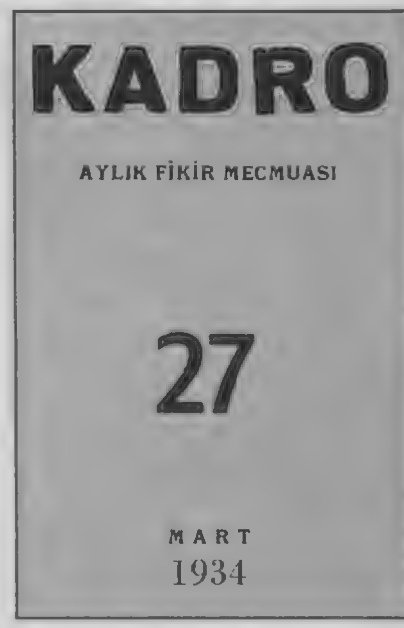

ülkede parlamenter demokratik sistemi etkilemiş, bunun sonucunda da demokratik geleneği olmayan ya da yeterince güçlü olmayan ülkelerde siyasi liberalizm yıkılmıştı. Yerlerine ise daha çok kişisel diktatörlükler (bir ölçüde de askeri diktatörlükler) kurulmuştu. Hatta İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi demokratik sistemin işlerliğe kavuştuğu ülkelerde bile liberal sistem ve ideoloji ağır darbeler yemişti. Diğer birçok ülkede olduğu gibi, bu ülkelerde dahi, artık parlamanter demokratik sistemin tarih önünde iflas ettiği öne sürülmekteydi. 1930'lu yıllar Avrupa'da faşizmin, askeri diktatörlüklerin yaygınlaştığı ve prestij kazandığı yıllardı. Diğer yandan, Avrupa'nın doğusunda, yani Sovyetler Birliği'nde uygulama şansı bulan Marksizm de, Bolşevizm biçiminde bir başka diktatörlük biçimini doğurmuştu. Aralarında farklılıklar olmakla birlikte, her iki sistem de temelde diktatörlüktü ve liberal demokratik sistemi reddediyorlardı. Dolayısıyla parlamanter demokrasi her iki sistemin de saldırısı ve tehdidi altındaydı. Liberalizm bu tartışmada bir hayli gerilemişti ve hatta ayakta kalıp kalamayacağı sorusu dahi gündeme gelmişti. Liberalizmi savunanların sayısı da bir hayli azalmıştı.

Yalçın demokratik sisteme aykırı bu akımların Türkiye'yi de etkilemeye başladığı görüşündeydi. Gerçi komünizmin etkisi bir hayli sınırlıydı ve yayılma eğilimi göstermiyordu. Ancak İtalyan Faşizminden ve Alman Nasyonal Sosyalizminden (ve diğer otoriter askerî dik-

Muharriri Hüseyin Cahit

FİKİR HAREKETLERİ

İLMÎ . İÇTİMAÎ . EDEBÎ HAFTALIK RİSALE

Sayı : 1 — 29 Teşrinievvel 1933 — Pazar — Yıl : 1

Türk Cümhuriyetinin Onuncu Yıldönümü

Bugün Türk Cümhuriyetinin onuncu yıldönümü... Cümhuriyet ilân edileli on sene mi oluyor? Elektrik ziyası, telli ve telsiz telefon gibi ilmin büyük keşiflerinin tatbikatı da memleketimizde çok eski değildir. Fakat bunlara o kadar alıştık ki çocukluğumuzda sönük petrol lâmbalarile yaşamış olduğumuza, telefonsuz hayat sürdüğümüze inanmak istemiyoruz. Bunlar olmadan nasıl yaşanırdı? diye hayretlere düşüyor ve mahrumiyet içinde geçmiş zamanlara acıyoruz.

Cümhuriyete karşı da tıpkı ayni his altındayız. Nasıl olmuş ta uzun zamanlar cümhuriyetsiz yaşanmış, cümhuriyetten başka bir rejim altında yaşamağa nasıl tahammül etmişiz? diye düşünüyoruz.

Cümhuriyet rejimi, insanlığını duyan, şahsiyet sahibi bir ferdin ruhi, hissi, maddi ihtiyaçlarına okadar uygun, okadar tabiî bir idare şeklidir ki bir kere ona kavuşan bir milletin artık başka bir siyasî şekle kolay kolay tahammül edebilmesinin imkânı yoktur.

Hükümdarlık idaresinin tazammun ettiği mana iyice düşünülecek olursa buna karşı insanlık haysiyetinin en derin noktalarından kabaran ve gittikçe çoğalan bir nefret ve isyan hissi karşısında kalmamak kabil değildir. Hükümdarlık rejimi insanlık bakımından tabiat hilâfı bir idaredir, fikrî terakki, ahlâkî mükemmeliyet namına bir cürümdür.

Bir adam çıkacak, Allahın kendisine lûtuf ve ihsan ettiği bir hak namına milyonlarca halk üzerinde istediği gibi hüküm ve tasarruf etmek iddiasına kalkacak. Öyle bir idare altında yaşayacağız ki bütün hak mefhumu tek bir adamın keyfinden ibarettir. Biz hepimiz bir köle mevkiinde kalacağız.

Hükümdar denilen kimse bütün çılgınlıkları, azgınlıkları, şahsî düşünüşleri ile başlar üstünde taşınacak, karşısında secdelere yatılacak. O artık alelâde fani bir insan değil, insanların üstünde bir mabut, Allahın yeryüzünde gölgesi!

Fikri biraz aydınlanmış, kendi kendisine düşünmeğe alışmış bir adamın böyle bir rejime katlanmasına ihtimal olur mu? Vakıa bugün Avrupada hâlâ bazı krallıklar görüyoruz. Bazılarının, İngiltere gibi, gayet muhteşem debdebeli bir görünüş var. Fakat İngiltere krallığının bugün hakikatte cümhuriyet rejiminden hiçbir farkı yoktur. Krallık yalnız isimdedir. Bütün dominyonlar cümhuriyetlerden ibarettir. Kral orada birbirlerinde binlerce kilometrelik mesafelerle ayrılmış bu muhtelif parçaları bir noktada toplamağa hizmet eden bir rabıtadan, bir timsalden ibaret kalıyor.

Dünya milletlerin hürriyetine doğru yürüyor. Büyük harpte yıkılan hükûmetler, dünyanın en kudretli en muazzam zannolunan mutlak hükümdarlıkları idi. Bugün Çarlar Rusyasının, Hohenzolernler ve Habsburglar imparatorluklarının, Osmanlı padişahlığının yalnız tarihte isimleri kaldı. Cinayetler, çılgınlıklar ve idaresizliklerle dolu fena bir hatıra.

Bu müthiş yıkılmaların içinden yeni yeni milletler ve hükûmetler hürriyet sahasına çıktılar. Genç türk Cümhuriyeti de harp sonunda hayata kavuşan bu yeni demokrasilerin biridir.

Fakat bizi ötekilerden ayıran büyük bir mümeyyiz sıfat vardır. Yeni hükûmetlerin çoğu galip devletlerin siyaset mahsulleridir.

Biz büyük bir Şefin sevk ve idaresi altında, bütün bir milletin azim ve şuur ile sarfettiği bir gayret mahsulü olarak, Avrupanın salim ve ahlâksız siyasetile çarpışa çarpışa, kadınlarımız [illegible] çocuklarımızla beraber kanımızı dökerek hakkımızı kazandık. Biz, yaşama kabiliyeti [illegible] olarak tabiî surette dünyaya gelmiş bir [illegible]

Fikir Hareketleri Dergisi'nin yayınlanan ilk sayısı.

FİKİR HAREKETLERİ

İLMİ, SOSYAL, EDEBİ HAFTALIK RİSALE

Sayı: 364 — 12 Teşrinievvel 1940 — Cumartesi — Yıl: 7, Cild: 14

OKUYUCULARIMA

Hüseyin Cahit'in okuyucularına veda ettiği Fikir Hareketleri Dergisi'nin son sayısı.

Muhiddin Üstündağ.

tatörlüklerden) etkilenmiş, hatta kısmen onların benzeri olan siyasal ve ideolojik görüşler ortaya atmakta olan aydınlar ve yayınlar, Yalçın'a göre, Türkiye için gerçek bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu grup, siyasal çevrelerde de ağırlık kazanmaya başlamıştı.

Yalçın, Türkiye'de İtalyan Faşizminin, Alman Nasyonal Sosyalizminin ve Marksizm-Bolşevizmin hemen hiç bilinmediğini, tanınmadığını saptadıktan sonra, amacının dergi sayesinde bu ideolojilerin geniş yığınlarca tanınmasını sağlamak olduğunu belirtiyordu. Bunun sonucunda herkes bilgiye dayalı bir tercihte bulunma imkânına kavuşabilecekti. Yalçın, bunu yaparken, herhangi bir propagandif yöntem kullanmadığını, bu konularda güvendiği Avrupalı politikacıların ve siyasal düşünürlerin eserlerinden tercüme ile konuları Türk okuyucularına tanıtmak amacında olduğunu özellikle vurguluyordu.

Fikir Hareketleri baştan aşağı gözden geçirildikten sonra açıkça görülmektedir ki, Yalçın'ın asıl amacı, ideolojilerin tanıtılması vesilesi ile İtalyan ve Alman Faşizminin, kısaca diktatörlük yönetimlerinin zayıflıklarını ortaya koymak ve liberal parlamenter sistemin tüm zayıflık ve eksikliklerine karşın, herhangi bir diktatörlükten ya da kişisel yönetimden üstün olduğunu, olacağını göstermekti.

Türkiye'de resmî ideolojinin savunmasını yapmak zorunda kalan Yalçın, Türkiye'de yaşanan durumun Türk İnkılâbı'nın özgünlüğünden doğan geçici bir yönetim şekli olduğunu vurgulamaya özen gösterirken, "millî hâkimiyet" sloganını sık sık önplana çıkarıyordu. Bu suretle Yalçın, belli ki, Kemalist yönetimin ilk bakışta benzer

Yalçın ve Türkiye'de Yönetim Şekli

Yalçın, her türlü diktatörlüğe karşı siyasî liberalizmin savunmasını yaparken, Türkiye'de de demokrasiyi savunmaktan geri durmuyordu. Bu konudaki istisnaî yazılarının birinde Yalçın, Türkiye'de demokratik sistemi şöyle savunmaya çalışıyordu:

"Bizde demokrasi düşmanlığı... Buna aklım ermediğini itiraf ederim. Demokraside hiçbir kusur yoktur, bu itiraz kabul etmez bir rejimdir demek istemiyorum. Böyle bir iddia kimsenin aklından geçemez. Fakat bizde demokrasiye karşı söz söyliyenleri başka vesilelerle gene demokrasi lehinde gördüğüm içindir ki bu mantıksızlık karşısında şaşırıp kalıyorum. (...)

Demokrasi *millî hâkimiyet*ten başta bir şey değildir; demokrasi *halk hükûmeti*dir, halkın icrayı hükûmet etmesidir. ... Bugün tatbik ettiğimiz teşkilâtı esasiye kanunu Türk vatandaşlarına bu hakkı verdiği için bizim en kıymetli bir demokrasi vesikamızdır (...)

... Demokrasi rejiminde kusurlar bulunduğunu söylemek ve bunları izah etmek başkadır, demokrasinin aleyhinde bulunmak, yani demokrasi esaslarını bırakarak başka meslek ve akidelere doğru gitme emelini ortaya atmak bütün bütün başkadır."

Yalçın, *Vakit* gazetesinde Asım Us'un demokrasi aleyhindeki yazısını vesile ederek, demokrasi ve diktatörlük arasında somut bir ilişki kuruyor ve bu temelden hareketle Türk Devriminin ve Hâkimiyeti Milliyenin içinde bulunulan "gerçek ve somut görüntüsü" ile geleceğe yönelik hedeflerini bağdaştırmaya çalışıyordu. Yalçın, bir anlamda da, "vesayetçi demokrasi" görüşünü oluşturmaktaydı.

"Mehmet Asım beyin bu makalesinin umumî hey'etinden sezdiğim manaya göre, Mehmet Asım Bey dünyanın demokrasiye doğru yürüdüğüne pek kani değildir; böyle bir hareket görülmüş olsa bile son senelerde, son dakikalarda gevşemiştir. (...)

Demokrasi ve diktatörlük: Birdenbire bunlar birbirine tamamen zıt iki mefhum gibi görünür. Fakat diktatörlük demokrasi ile telif kabul etmez bir rejim değildir. Bu, demokrasi için büyük bir faikiyet ve kuvvet teşkil eder. Yalnız burada diktatörlük ile kastedilen gayeyi, takip edilen hedefi iyi tayin etmek lâzımdır.

Bir milletin hayatında ya dahiî hâdiseler, ya haricî vak'alar öyle bir vaziyet ihdas edebilir ki demokrasinin ta-

gibi görünen Avrupa'daki diktatörlüklerden farklı olduğunu belirtme çabasındaydı. Yalçın, Kemalist yönetimin zamanı geldiğinde "millî hâkimiyet" ilkesi temelinde ve gereğince yeni oluşumlara yönelebileceğini ima etmeye çalışıyordu. Yalçın bu ilkenin unutulmaması gerektiği kanısındaydı.

Yalçın, *Fikir Hareketleri*'nde Avrupa'da bile artık son nefesini vermekte olduğu savunulan siyasî liberalizmin Türkiye'deki savunucusu rolünü üstlenmişti. Bu, daha ziyade teorik-ideolojik bir savunma konumuydu.

Bu dönemde Türk aydınlarının Faşizm, Nasyonal Sosyalizm ve Marksizm-Bolşevizm konularında büyük ölçüde *Fikir Hareketleri*'nden bilgi aldıklarını düşünmek, sanırım mübalağa olmaz. Dolayısıyla, *Fikir Hareketleri*'nde yer alan açıklamalar, o dönemde ortalama Türk aydınının bu konulardaki bilgi ve fikir düzeyinin anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Hüseyin Cahit Yalçın.

Kooperatif ile Polemik

Ahmet Hamdi Başar'ın *Kooperatif* dergisinde devletçilik politikasının ilânı ile siyasî liberalizmin/demokrasinin geride kaldığını belirtmesi karşısında, Yalçın dergisinde şöyle yazmaktadır:

"...mutedil hattâ şiddetli devletçilik ile demokrasi birbirine uymaz iki kanaat olmak icap eder. Demokrasi mutlaka "iktisadî hürriyetçilik" demek değildir. Siyasî mânadaki hürriyet ile iktisadî hürriyet meslekini birbirine karıştırmamak iktiza eder. İktisadî hürriyetçiliği birtakım hususî şerait doğurmuştur. O şerait tahakkuk etmediği yerde iktisadî hürriyetçiliğin mânası yoktur. Bugün dünya vaziyeti devletçiliği mecburî bir hale getiriyor. Birçok kusurları olduğu halde. Fakat devletçiliği kabul eden memleketler şimdiki ahval ve şeraitin icaplarına uymakla demokrasiden ayrılmış sayılamazlar. İnkılâbımız on senedenberi yürüyüşü esnasında demokrasiden ayrılmış değildir. Bir demokrasi inkılâbı olarak başladı, bir demokrasi inkılâbı olarak yürüdü, genişledi, kuvvetlendi ve kuvvetlenecektir."[4]

Yalçın, Başar'ın inkılâpçılık konusundaki eleştirilerini ise şöyle yanıtlıyordu:

"Demokrasinin millî hâkimiyet prensibinden başka bir şey olmadığı düşünülünce iktisadî hürriyetin bir demokrasiden katiyen ayrılmaz bir esas addedilemeyeceği derhal anlaşılır (...)

... İktisadî devletçiliği Türk heyeti içtimaiyesinin iktisadî şartları icabından telâkki eden ve bu yola giren Türk inkılâbı kendi prensiplerine hiyanet etmiş, millî hâkimiyeti yani demokrasiyi ve siyasî hürriyetleri inkâr etmiş değildir."[5]

Kadro İle Polemik

Fikir Hareketleri'nin sürekli ve yoğun polemiği *Kadro* ile olmuştur. Yalçın, derginin daha ilk sayısında o sırada kendinden önemle söz ettiren *Kadro* dergisi hakkındaki görüşlerini kâ-

bî rejimi dairesinde o fevkalâde hallere karşı koymak, memleketin dahilî ve haricî selâmetini temin etmek imkân haricine çıkar. (...) Eski demokrasiler böyle fevkalâde vaziyetler karşısında bir müdafaa silâhı olarak diktatörlüğe müracaat etmişlerdir. Madem ki hâkimiyet milletindir, millet bu hâkimiyetini istediği gibi kullanmakta hürdür. Bazı fevkalâde ahval ve şerait karşısında, millet, hâkimiyetinin istimal tarzını, şeklini bir müddet hususî bir rejim altına alabilir. Nasıl ki demokrasiler bunu yapmışlardır ve selâmete çıkmışlardır... Bu, demokrasi rejiminden uzaklaşmak değil, demokrasi rejiminin silâhlarından birini kullanmaktır. (...)

... Bir memleket, hâkimiyeti milliye esaslarını tesbit için büyük bir inkılâp vücuda getirdi. Şimdiye kadar dünyanın her tarafında böyle hareketlere faal, münevver feragati nefis sahibi ekalliyetler teşebbüs etmişlerdir. Bu ekalliyet azminde muvaffak olup da millî hâkimiyeti tesis eder etmez, derhal prensipleri harfi harfine tatbik etmeğe başlıyacak olursa, daha henüz onları tamamile benimsememiş büyük ekseriyet içinde eritip gitme tehlikesine maruz kalır. Bu tehlikeyi görmek ve buna karşı tedbir almak bir hata, prensiplerden bir ayrılış değil bir vazifedir. İşte bu tedbirler de bir nevi diktatörlük telâkki olunabilir. Bir demokrasi bu tür diktatörlükten hiç korkmaz, çekinmez; gayeyi, hedefi düşünerek onu zarurî ve faydalı bulur. (...)

Fakat böyle büyük, yüksek bir demokrasi ideali uğrunda, zarurî olduğu için, bir intikal çaresi, bir terbiye vasıtası olarak kullanılan yahut fevkalâde dahilî ve haricî vak'alar karşısında bir necat ve selâmet silâhı olarak teşebbüs edilen diktatörlük rejimi ile adi bir hükûmet darbesi neticesinde, sırf bir adamın yahut bir takımın şahsî düşünce ve menfaatleri uğrunda tesis edilen diktatörlük idaresi birbirleri ile kıyas kabul eder mi? Bunların ikisine de diktatörlük denilebildiği için ikisini de, sırf isimlerinden dolayı, aynı şey saymak doğru olur mu? (...)

Diktatörlük kelimesinden ne ürkmek icabeder, ne bunu behemehal millî hâkimiyet aleyhinde bir rejim zannetmek doğru olur. Her diktatörlük vak'asını ayrı ayrı tetkik edip demokrasiye karşı vaziyetini hakikî şeraite göre tespit etmek lâzımdır."

(Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Demokrasi Düşmanlığı", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, Sayı 9, (21 Kânunuevvel 1933, s.1-2.)

(Hüseyin Cahit Yalçın, "Demokrasiler ve Diktatörlükler", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, Sayı 10, (28 Kânunuevvel 1933), s.1-2.)

No. 296 YEDİGÜN Sayfa 5

7 Günde 1

Lisan Bahsine Dair

Hüseyin Cahit

GEÇEN hafta okuyucularımdan birinin mektubuna kısmen cevap vermiştim. Kalan iki suaalnden de bu hafta bahsediyorum:

•3) «Harbi umumi», «Müdiri umumi», «Tarih[illegible] deriz de di[illegible] [illegible]ştan

yapıyoruz. Çünkü buradaki «k» ler aynı sesle değildirler. Sonra, «Kâmil» kelimesinde baştaki «k» ye «kef» sesini vermek için bir aksan ilâve ederek «Kâmil» tarzını buluyoruz. Fakat öldürmek mânasını ifade eden «Katil» den öldüren adam mânasını ifade eden «katil» i ayırt etmek [illegible]

Hüseyin Cahit'in Yedigün *Dergisi'ndeki köşesi.*

me almaktan çekinmemiştir. Yalçın'a göre; Şevket Süreyya Aydemir ve *Kadro* Türk İnkılâbı'nın önde gelen şahsiyetleri değildir. Dolayısıyla Türk İnkılâbı onlardan sorulmaz, sorulamaz. Ama burada Yalçın'ın yine de ihtiyat payını elden bırakmadığını görüyoruz; Yalçın şöyle yazıyor:

"Şevket Süreyya Bey'in vaziyetini bilmiyorum. Fakat söz söyleyişinde, hükümlerinde öyle bir kat'iyet var ki mütaleaları kabul edilemezse inkılâba hürmetsizlik edilmiş, aleyhdarlık gösterilmiş olacakmış gibi bir his hâsıl oluyor. Şevket Süreyya Beyde böyle bir salâhiyet varsa her şeyden evvel bunun bilinmesi pek faydalı olur. Çünkü artık başka türlü bir mütalea yürütmeğe hacet kalmaz."[6]

(Yalçın'ın ifadesinden anlaşıldığı kadarı ile, 1933 yılı sonbaharında henüz *Kadro*'nun resmî görüşü temsil edip etmediği konusunda belirsizlik devam etmektedir; ya da Yalçın'ın siyasî dedikodulardan pek haberi yoktur!)

Yalçın'ın başına yeni bir kaza gelmemesi için kullandığı ya da kullanmak zorunda kaldığı bu yumuşak ve itinalı üslûp, Yalçın'ın siyasî tecrübesini gösteren önemli bir işaret olmanın ötesinde, dönemin yazı hayatının belirgin özelliğidir.

Yalçın'ın *Kadro*'nun teorik görüşlerini eleştirdiği yazısında dikkat çekici bir başka eleştiri de; *Kadro*'nun bir yandan Türk İnkılâbı'nın özgünlüğünü vurgulaması, diğer yandan da bunun bütün mazlum milletler için örnek alınacak evrensel bir inkılâp olduğunu belirtmesidir. Yalçın'a göre bu konuda *Kadro* çelişki içindedir. [7]

Kadro 27. sayısında (Mart 1934), *Fikir Hareketleri*'ni "devrin Avrupa hayranlığı" ile suçlayınca, bu kez Yalçın *Kadro*'ya karşı daha sert mukabele bulundu. Üslûbu hayli saldırgandı. Bu yazıda Batılılaşmayı savunuyordu. Ancak Yalçın Avrupa'yı ikiye ayırmaktaydı. Faşist, Nasyonalist görüşlerin egemen olduğu Avrupa, Yalçın'ın Batı kavramının, Avrupa tanımının dışında kalıyordu. Yalçın Avrupa ve Batı diye yazdığında liberal demokrasiye sahip ülkeleri ve onların temellerini oluşturan Avrupa uygarlığını, kültürünü kast ediyordu. Yalçın, bu kez *Kadro*'nun resmî görüş olmadığını farketmiş olmalı ki, *Kadro*'yu Marksist olmakla suçlayabilmekteydi.[8]

Fikir Hareketleri ile *Kadro* arasındaki polemik birkaç sayı daha devam etti. *Kadro*'nun *Fikir Hareketleri*'ne yönelik eleştirilerini, ileriki sayılarda Yalçın'ın daha rahat yanıtladığını görüyoruz. Sonunda polemik büyük ölçüde kişisel sataşmalara döküldü. *Kadro*'nun yayın hayatına son vermesi ile de bu polemik kendiliğinden sona erdi.

Ve Son

Fikir Hareketleri'nin son sayısı (364. sayı) 12 Teşrinievvel 1940 tarihini taşıyor. Yalçın, bu son sayıda "Okuyucularıma" başlıklı yazısında derginin sonunu şu satırlarla açıklıyor:

"*Fikir Hareketleri*'ni neşre başladığım zaman, risalenin gayesi millî hâkimiyet felsefesi ve rejimi aleyhinde sağdan ve soldan yapılan hücumların mahiyetini tahlil ve teşrih etmek ve icab eden malûmatı vermekti. Bu vazife bugün umumî ve büyük hatlarında ifa edilmiş bulunuyor. Bütün meseleleri metodik bir surette, tedricî bir yürüyüşle tetkik ettik. Maksat Türk gençlerine ve münevverlerine behemehal filân veya falan noktai nazarı kabul ettirmek değildi. Onlara kâfi derecede malzeme temin ederek kendiliklerinden bir fikir ve kanaat edinmelerine hizmette bulunmaktı. Bu bakımdan *Fikir Hareketleri* göz önünde tuttuğu hedefine erişmiş olduğu için kendisini bahtiyar ve müsterih addedebilir."[9] □

[1] Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", (Tefrika No: 152), *Fikir Hareketleri*, Yıl 5, Cilt 9, Sayı 224, (5 Şubat 1938), s.245-246.

[2] Hüseyin Cahit Yalçın, "Hocalar Saltanatı", *Fikir Hareketleri*, Cilt 1, Sayı 1, s.13-15.
Yalçın, *Fikir Hareketleri*'nin özellikle ilk sayılarında din adamları aleyhinde çok sayıda yazı yayınlamıştır.
Ancak Yalçın'ın Cumhuriyete övgüler yağdırması, onun siyasî geçmişinin unutulması anlamına gelmiyordu. Aksine, 1935 yılında Mahmut Esat Bozkurt onu zamanında Cumhuriyetçi olmamakla suçladığında, Yalçın o zamanlar (yani, İkinci Meşrutiyet döneminde) hiç kimsenin Cumhuriyetçi olmadığını belirtme gereğini duyuyordu. Yalçın'ın Bozkurt'tan ricası ise gayet kısaydı: "Bay Mahmut Esat beni âciz ve münzevi köşemde lütfen rahat bırakırsa pek minnettar olurum." Hüseyin Cahit Yalçın„"Matbuat Hayatı: Parti Kurultayı Münasebetiyle", *Fikir Hareketleri*, Yıl 2, Cilt 4, Sayı 81, (9 Mayıs 1935), s.43-44.

[3] Yalçın, Cumhuriyetin onbeşinci yıldönümünde dergisinin başına herhangi bir kaza gelmemesini şöyle açıklıyordu: "Bizim buradaki tefekkür ve ifade hürriyetimizi hiçbir engel tahdid etmedi. Bunu kendi hesabımıza olduğundan ziyade cumhuriyetimizin ve yüksek inkılâbımızın hesabına büyük bir memnuniyet ve iftihar ile tekrar etmek lâzımdır. Çünkü vatanın tam mânâsile inkişafı ve Türk milletinin fıtrî kabiliyetinin kendisini hakkı ile gösterebilmesi onun tefekkür ve ifade hürriyetinden çok geniş bir surette müstefid olmasına bağlıdır. Bu hürriyetin mevcud olduğuna da işte beş senelik neşriyatımız canlı bir şahiddir." Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Cumhuriyetin On Beşinci Yılı", *Fikir Hareketleri*, Yıl 6, Cilt 11, Sayı 262, (29 Teşrinievvel 1938), s.25-26.

[4] Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, Sayı 1, (29 Teşrinievvel 1933), s.19.

[5] Hüseyin Cahit Yalçın, "İnkılâba ve Hürriyete Dair", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, Sayı 11, (4 Kânunusani 1934), s.3-4.

[6] Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, Sayı 1, (29 Teşrinievvel 1933), s.18-19.

[7] y.a.k.

[8] Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Avrupa'ya Hayranlık", *Fikir Hareketleri*, Cilt 2, Sayı 27, (26 Nisan 1934), s.11-12.
Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Avrupa'nın Mirasçıları", *Fikir Hareketleri*, Sene 1, Cilt 2, Sayı 35, (21 Haziran 1934), s.138-140.
Hüseyin Cahit Yalçın, "Tenvire Muhtaç İki Nokta", *Fikir Hareketleri*, Sene 1, Cilt 2, Sayı 37, (5 Temmuz 1934), s.171-172.
Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Bir Münakaşanın İbret Alınacak Neticeleri 1", *Fikir Hareketleri*, Sene 1, Cilt 2, Sayı 44, (23 Ağustos 1934), s.282-284.
Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Bir Münakaşanın İbret Alınacak Neticeleri 2", *Fikir Hareketleri*, Sene 1, Cilt 2, Sayı 45, (30 Ağustos 1934), s.298-300.
Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Şahsiyata Dökülen Bir Münakaşa", *Fikir Hareketleri*, Sene 1, Cilt 2, Sayı 52, (18 Teşrinievvel 1934), s.431-441.

[9] Hüseyin Cahit Yalçın, "Okuyucularıma", *Fikir Hareketleri*, Yıl 7, Cilt 14, Sayı 364, (12 Teşrinievvel 1940), s.1.

200 Yıl sonra Fransız Devrimi II

Doğu'nun Fransız Devrimi'ne Bakışı

ORHAN KOLOĞLU

Bâbıâli önce, Devrimin yayılıp Avrupalıları daha çok birbirine düşürmesine duacıydı... Napolyon Mısır'a saldırınca iş değişti - Ortodoks Kilisesi daha katı şekilde Devrim'e karşıydı ve herkesi dinin koruyucusu Sultana itaate çağırıyordu.

17 EKİM 1797'de Campo Formio Antlaşması'yla Venedik toprakları (Özellikle Korfu, yanındaki adalar ve Adriyatik üzerindeki bazı limanlar) Fransa'ya geçip Osmanlı Devleti ile ortak sınır sahibi olunca yayılmacı eğilimler de başladı. Gerçekte, 1795 zaferleriyle birlikte Fransa'da *ulusların ve bireylerin hakları* unutulmaya başlanmış, yerini Fransa'nın çıkarları ve yayılmacı bir politika almıştı. Bununla birlikte, Fransız ordularının girdikleri yerlerde devrimci ilkelerin uygulanması suretiyle devrim yayılıyordu. Gerçi bu dönemde Doğu uluslarına yönelik Fransız anayasası, İnsan Hakları Bildirgesi türü yayınlar Türkçe, Arapça, Yunanca, Sırpça gibi dillerde yayınlanıyordu ama etkileri sınırlı olmaktan kurtulamıyordu. Nitekim Osmanlı Devleti, Fransız Elçiliğinin İstanbul'da bir basımevi kurmasına ve devrime ait haberler bilgiler yaymasına bir tepki göstermeyi düşünmemiştir bile.

1785 Eylül'ünde *Bulletin de Nouvelles*, 1786 Eylül'ünde ise *Gazette Française de Constantinople* piyasaya sürüldü. Karşı propaganda amacıyla İngiliz va Avusturyalılarca hazırlanan bültenler de, Türkçe olarak dağıtılıyordu. Hatta özel olarak hazırlanan *Mercure Oriental* adında Fransızca gazete de İstanbul'da dağıtılıyordu. Basımevini kullanmayı henüz geliştirmemiş ve gazeteye alışmamış bir toplumda bu araçların kullanılmasında bir sakınca bulunmuyordu. Korfu'da Fransızların kurduğu basımevini değerlendirirken E.Rodocanachi'nin söylediği *"Doğrusunu isterseniz bir basımevinin gerçekten yararlı olabilmesi için, her şeyden önce halkın okumasını bilmesi gereklidir"* sözleri, İstanbul'daki basın polemiği için de geçerlidir.[1]

Fransa Devrim'i Osmanlı topraklarına da silahla yaymaya kalkışıncaya kadar; Bâbıâli'nin buna bakışında sadece siyasal denge etken olmuştur. Devrim'in kendi topraklarına da yayılacağı kuşkusuyla Avusturya ve Rusya'nın barışa yanaşmış olması Bâbıâli nazarında Devrim için olumlu bir nottu. Devrim'in hükümdar aleyhtarlığı da büyük bir anlam taşımıyordu. Osmanlı toplumunda sultanların tahttan indirilmesi hattâ öldürülmesi alışılmamış şey değildi. Bu sebepten III. Selim'in, ne XIV. Lui'nin idamına, ne de cumhuriyet ilânına bir tepki gösterdiğini kanıtlayan belgeler yoktur. Rusya ve Avusturya'da-korku yarattığı, dikkatleri Osmanlı topraklarından uzaklaştırdığı oranda Devrim şikâyet edilecek bir şey değildi.

Prusya elçisi yakınıyordu: *"Fransa'yı büyük devletler arasında gören yalnız siz varsınız. Bizim için o (Devrim) gülünç olmuş bir krallıktır. Eğer aptallıklarından bahsedilmese Avrupa'da iyice unutulmuş olurlardı."* Ama Bâbıâli bundan etkilenmiyor, aksine cumhuriyetin ilânından mutluluğunu Sadrazam *"Cumhuriyet, Avrusturya hanedanı kızıyla evlenemez"* mantığıyla açıklıyordu. Hanedanlar arası evliliklerle politika oluşturulması yöntemine yabancı olan Bâbıâli, cumhuriyetin Fransa'yı Avusturya'dan uzaklaştıracak olmasına (Kraliçesi Mari Antuvanet'in Avusturyalı olduğu anımsanmalıdır) seviniyordu.

III. Selim'in sır kâtibi olayların *"Frânçe kavminin galeyanı ve hiçbir tarihte vuku bulmayan hercümerci tuğyanından ve kralsız kalmasından"* yararlanmak isteyen diğer Avrupa devletlerinin bu ülkeyi zaptetmek arzularından ibaret olduğunu yazıyor ve ekliyor: *"Hemen hazret-i Hak Frânçe İhtilâlini.. Devleti Aliyye'nin düşmanı olanlara dahi sirayet ettirip ve çok zaman birbirine düşürüp, Devleti Aliyye'ye hayırlı neticeler müyesser eyleye."*

Reisülküttab Atıf Efendi'nin *"Frengi gibi bir hastalık"* diye nitelediği Devrim'in Avrupalılar arasında yayılıp birbirini kırmalarına sebep olması arzusuyladır ki *Reisülküttab Raşit Efendi*, Avrupa'da yasaklanan kokartların Osmanlı topraklarında da yasaklanması için girişimde bulunan elçiye şu yanıtı vermişti:

"Size kerrat ile ifade ettik ki, Devleti Âliyye İslâm devletidir. Bizde o ma-

Gobelins'in yeni barikatlarında yangın (üstte). Canına okunmuş despotizm (yanda). Üç sınıf anayasayı oluşturuyor (altta).

kule alametlere itibar olunmaz. Dost devletlerin tüccarını biz misafir biliriz. Başlarına ne isterlerse giyerler ve istedikleri alameti takarlar. Başlarına üzüm küfesi giyseler niçin giydiniz demek Devleti Âliyye'nin vazifesi değildir. Kendinizi beyhude yoruyorsunuz."

Yine Raşit Efendi *"Devleti Âliyye bir fildir ki, tavşan gibi koşturulamaz"* diyerek Osmanlı Devleti'nin devrimci Fransa'nın politikalarını izlemesi önerisini geri çevirmiştir. Paris'teki Osmanlı elçisi *Esseyid Ali Efendi*'nin bir değerlendirişi de Devrim'in neden Osmanlı topraklarında tutunamayacağına inanıldığını gösteriyor: *"Mani'nin Acem diyarında, Nuşirevan'ın babası zamanında Acem diyarında yaydığı batıl mezhebi buralarda uygulanmaktadır."*

Devrim Saldırgan Nitelik Kazanınca

Başlangıçtaki, Devrim'in Osmanlı toplumunun yapısına yabancı olduğu inancına karşılık, Napolyon'un Korfu'yu ele geçirmesinden sonra hem Fransız politikasında, hem de basının yayınlarında değişiklik olduğunu Bâbıâli de farketti. Korfu'da kurulan basımevinden bol miktarda devrimci bildiri Osmanlı topraklarına gönderilirken, diğer yandan da Balkanlarda özerklik eğilimi gösteren yerel yöneticilere (Tepedelenli Ali Paşa, Pazvantoğlu gibi) fiili destek veriliyordu. Aynı sırada basın da eski dengeci tonunu terketmişti. Os-

manlı toplumunda Devrim'in kök saldığı, her an İstanbul'da bir ayaklanmanın beklendiği, hattâ bir Müslüman Cumhuriyeti'nin kısa zamanda kurulacağı temalarını işliyordu. 1798'in ilk yarısında Reisülküttap Atıf Efendi, (metni ayrıca verilen) raporunda artık Devrim'in Osmanlı toplumunu etkileyemeyeceği anlayışını bırakmış, önlemler alınmasını gereğini anımsatıyordu. Bu lâyiha ile ilk kez Devrim'in evrensel, bütün insanları etkileyebilecek niteliği kabul edilmiş oluyordu. Yine de Reisülküttap dengenin korunması gereğini vurguluyordu.

Napolyon ordularının Mısır'a çıkması (1.7.1798) bütün denge düşüncelerini sona erdirdi ve açıkça Devrim'e cephe alındı. Napolyon daha yoldayken gemide hazırlatıp bastırdığı bildirilerde, Hilâl ile Devrim'in işbirliği ve İslâm dinine saygı esasına dayanan *"Devrim'in Doğu'ya yönelik politikasını"* tekrarladı. İslâm'ı korumak, Hıristiyanlığı yıkmak için gelmişti ve sömürücü Memlûkları yola getirmek için Sultan tarafından görevlendirilmiş olduğunu iddia ediyordu. Sultan adına yayınlanan karşıt bildirilerde ise Devrim halka açıkça *"Bütün dinleri yok etmek, ülke ve diyarları tahrip halkın malını gasp ve insanların bağlarını koparmak usulünden ibaret bir serbestiyet sözü"* diye sunuluyordu. Mısırlılar, olayların görgü tanığı olan tarihçi Al Jabarti'nin belirttiği gibi, Napolyon'un Devrim propagandasına hiç kapılmadılar hattâ 2000 Fransızla 5000 Mısırlının hayatına mal olan ayaklanmalar bile çıkardılar.[2]

Napolyon, Devrim'i Müslüman topluluklara benimsetemediyse de, dolaylı bir etki yarattığı inkâr edilemez. Napolyon'un Türkçe ve Arapça basılı bildiriler dağıttırması, o zamana kadar matbaayı sadece din dışı konularda ve sınırlı kullanmaya alışmış Osmanlı yöneticilerini de aynı yolu kullanmaya yöneltti. Müslümanlığını ilân eden Napolyon'un devrimci yöntemlerinin yanlışlıkla dini nitelik taşır şeklinde algılanmasını önlemek için olmalı ki, 1803'de ilk kez din akaidini konu edinen bir kitap *Risalei Birgivi* matbaada basılarak piyasaya sürüldü. Böylece hattatların din kitabı konusundaki tekelleri kırılmış oldu. Devrim'le aynı döneme rastlayan Sultan III. Selim'in saltanatı sırasında yıkılan bir başka tabu da, Avrupalılarla içiçe yaşama yasağıdır. Doğrudan Devrim'le gelmeyen ama onun etkilerini de taşıyan bu uygulama, 19. yüzyıl boyunca artarak Osmanlı toplumuna egemen olmuştur.

Bunlardan da anlaşılabileceği gibi III. Selim doğrudan devrimci uygulamaları benimseyen biri olmamıştır. Zaten devrimci edebiyata bir ilgisi bulunmadığını da, sarayına topladığı sanatçılara bakarak S.Shaw ileri sürer. Bunlar Şeyh Galip, Hulusi Dede, Esrar Dede gibi mevlevilerle Seyyid Vehbi Fazıl Bey gibi tasavvufa ve mistik arayışa yönelik kişilerdi. Bu sebeple III. Selim dönemi ıslahatçılıktan ötesini düşünmeyen kadrolar yetiştirmiştir. Onun Fransız ordusu çizgisinde gerçekleştirmek istediği reformlar ise, Yeniçerilerin engellemesi hatta kendisini öldürmeleriyle donup kalmıştı. 1808'den 1826'ya kadar bu reformların adı dahi ağıza alınamamıştır. Devrim nitelikli eylemler yapabilecek dinamiğe sahip kadroların belirebilmesi için *II. Mahmut*'un Yeni-

İlerici çıkarlar için yapılması gereken bağışları duyuran bir afiş.

çeriliği yok ederek (1826) ortamı hazırlaması gerekiyordu. Ancak ondan sonradır ki, arkası arkasına yapılan reformlar ve sonunda Tanzimat'ın 1839'da ilânıyla -adından bahsedilmeden- Osmanlı toplumu da Fransız Devrimi'nin yörüngesine oturtulmuş oldu. 1840'lardan sonra artık Napolyon, istenmez bir adam olmaktan çıkmıştı. Doğu basınlarında serüvenleri en çok tefrika edilen ünlülerden biri oldu.

Yunan Halkının Devrimi Algılayışı

Balkanların Hıristiyan uluslarının Devrim'i değerlendirişinde, o dönem kara Avrupa'sının üç büyük gücünün rolü etmen olmuştur. Genellikle Avusturya ya da Rusya etkisinde olan Sırplar, Güney Slavları ve Rumlar arasında Devrim fikirlerinin yayılması, Fransız etkisi altına girmeleri anlamını taşırdı. Avusturya ve Rusya, bunların Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarını özgürlüklerini kazanmaları için değil, kendi nüfuz bölgelerine girmeleri için istiyorlardı. Osmanlı'ya karşı direnenleri bu amaçla destekliyorlardı. Fransız çizgisine kayarlarsa bu desteği kesiyorlardı. Hatta çok daha gaddarca davrandıkları görülmüştür. Bunun en belirgin örneği, Fransız Devrimi çizgisinde ayaklanmayı savunan Yunanlı Rigas ve arkadaşlarının, 1798'de Avusturya tarafından, tutuklanıp Osmanlı yönetimine teslimidir. Âsi sayılarak Bâbıâli tarafından idam edileceklerini bildiği halde Avusturya yönetimi böyle bir davranıştan çekinmemiştir.

Zaten sayıları pek sınırlı olan "Devrim'in gerçek niteliğini anlayacak düzeydeki" aydın Balkanlıların bu davranış karşısında ihtiyatı tercih etmeleri doğaldı. Nitekim Yunan bağımsızlık hareketinin diğer ideologu A.Korais, Rigas'ın aksine *"toplum olgunlaşmadan yapılacak bir ayaklanmaya"* karşı çıkmıştır. Bunda sadece Rigas olayının etkili olduğunu sanmak da hatalıdır. 1770 More ayaklanmasını kışkırtan Rusların sonradan beklenen para, silah ve asker yardımını yapmamış olmaları da herhalde bir iz bırakmıştı. Bunun, Napolyon'un Rum Maynotların liderini *"özgürlükleri için ayaklanmaya"* çağırdığında aldığı yanıttan anlıyoruz: *"Kadınlarımıza ve dinimize hürmet edeceğini, elimizden silahlarımızı almayacağını vaadetsin, o vakit Türk İmparatorluğuna hakim olur."* Bu yüzdendir ki, Korfululara Devrim'in "evrensel insanlık dini" kabul ettirilmek istenince halk tepkiyle karşılamıştır. Napolyon'un beyannamesindeki *"Antikitenin kahramanlarının ahfadı olan Yunanlılar! Başucunuzda yükselen özgürlük feryadına cevap veriniz"* diyordu ama faydası olmadı. Aksine beklenmedik şekilde, yüzyıllardır kanlı bıçaklı düşman olan Katolik papaz ile Ortodoks papaz işbirliği yapıp, dinsize karşı çıktılar.

Görüldüğü gibi Maynotların özgürlükten anladıklarının Devrim'in ilkeleriyle pek ilgisi yoktu.

Yunanlı Devrimcilerin en radikali olan Rigas'ta da, Fransız Devrimi'nin bazı temel ögelerinden uzaklaşma ve Doğu'dan esinlenme görülür. Özellikle Fransa'da hakim olan ulusculuğa karşı Rigas da, çeşitli ulus ve dinlerin hoşgörüyle bir arada yaşamaları düşüncesi hakimdir. "Yunan Resmi tarihçiliği" diyebileceğimiz bir yaklaşım bunu, Bizans geleneği diye sunmaya çalışırsa da gerçekte Osmanlı'nın bir özelliği olduğu yadsınamaz.

Yine aynı anlayış, Ortodoks kilisesi ve Rum aristokrasisini oluşturan Fener'lilerin, Devrim'e karşı Sultanı ve Bâbıâli'yi savunmalarını da tevil edebilmek için, *"Bir gün Yunan milletinin Osmanlı Devleti'ni kurmak amacıyla içerde kalmayı"* yeğledikleri tezini ortaya atmıştır. Neo-Bizans Üniversalizmi adı verilen bu sav gerçekte, Rum cemaatinin en etken kesiminin sadece Devrim'e karşı cephe almasına değil, üstelik Sultan yönetimini savunmasındaki çelişkiye bir açıklama getirememiştir. Oysa olaylara sınıfsal açıdan basılsa bu davranışın son derece doğal olduğu kolayca anlaşılır.

Kilise'nin Bâbıâlj'ye Destek Vermesi

Daha 1777'de Bâbıâli'nin Volter'den bahsetmeye ihtiyaç duymadığı dönemde Ortodoks Patriği, Volter'in eserlerini okuyanları mahkûm etmişti. Yine 1793'de Volter, Russo ve Spinoza'yı *"en aşırı dinsizlik ve Allahsızlığın ajanları"* ilan etmişti, 1797 ve 1798'de ise kutsal genelgeler yayınlanarak *"özgürlük adına şeytani öğretileri yayanlar"* yerilmişti. 1790 sonrasında Viyana ve Triyeste'de Yunanca olarak, Volter'i reddeden en az altı eser yayınlanmıştır. Bunlardan da anlaşılıyor ki, Devrim'i hazırlayan fikirler Müslümanlardan çok önce İmparatorluğun Hıristiyan reayası arasında yayılmış ve Patrikhane çok daha önce, daha katı önlemler almak yoluna gitmişti.

Yüce amaçlar için bir kutlama.

Tepedenli ve Pazvantoğlu olayları dolayısıyla 1798'de İstanbul'da halk arasında ayaklanmaya çağırı niteliğinde söylentiler dolaşmaya başladığında (Gerçekte Yeniçerilerin Nizamı Cedit'e karşı kampanya sürdürdüklerinde) Devrim'in Türkiye'ye de sirayet edeceğini sananlar çok olmuştu. Bâbıâli bunları dedikodu kaynağı kahveleri kapatarak ve dedikodu yayanları idam ederek bastırdı. Patrik Gregoryus ise, işlemez durumdaki Patrikhane basımevini Fransa'dan gelen *"dinsiz ve yıkıcı bülten dalgasına karşı"* harekete geçirdi. İlk olarak, *"Allah'ın inayetiyle henüz Volter zehirini içmemiş olanlara önleyici bir ilaç"* diye nitelenen *"Hıristiyanlığın Savunması"* kitapçığı basıldı. Bunda özgürlük *"felâket"* diye niteleniyor ve Osmanlı yönetimine itaat salık veriliyordu.[3]

Yunan tarihinde "Broşürler Savaşı" denilen ve 1790'da başlayan dönem böylece en hızlı aşamasına girmiş oldu. Patrikhane, içerde ve dışarda basılmış devrimci edebiyatı içeren yayınları sansür etmek üzere özel bir sansür kurulu kurdu. Açıkçası, Bâbıâli, Rum toplumuna devrimci fikirlerin yayılmasını önleme görevini Patrikhaneye bırakmış oluyordu. Diğer yandan da yayın kampanyası hızlandırıldı. Girit halkına yöneltilen bir kutsal genelgede *"şeytani özgürlükten kaçınılması ve hoşgörülü Sultana itaat"* yineleniyordu. 1798'de yayımlanan *Didhaskalia Patriki (Babaca Öğüt)* isimli kitap ise daha da ileri gitmiştir:

"Eğer bu Osmanlı Devleti'ni Allah bütün diğerlerinden daha yükseğe çıkardıysa hiç kuşkusuz insanın gücüyle değil ilâhi arzuyla geldiğindendir. Böylece ilâhi sır, yani seçilmiş olan milletin korunması sağlanmıştır. (...) Osmanlı, Batı halkını dizginlemek ve Doğu halkını kurtarmak için geldi. Bu sebepledir ki, Osmanlı sultanının kalbine Ortodoks inancımızı özgür bırakmak ilhamı verilmiştir. (...) İmparatorlukta

kilise ve ibadet özgürlüklerimiz tamdır. (...) Fransız Devrimi şeytani bir sistemdir."

Osmanlı'nın tanıdığı dinî özgürlüğü yeterli bulan ve daha geniş kapsamlı ve evrensel nitelikte bir özgürlük kavramını reddeden kilise bu tutumunu daha sonraki yıllarda da sürdürmüştür. 1818'de Kutsal Sinod'un bir üyesi açıkça şunu belirtiyordu:

"Eğer Rumlarımıza eğitim yapma hakkı tanınsaydı bizim ve Fener prenslerinin etkinliği sona ererdi. Bu yüzdendir ki okullara fazla ışık girmesine izin vermemeye çok dikkat ettik. Esasen bu, hükümetin de Fenerlilerin de kesin isteğidir."

Kilise ve Fenerlilerin bu yoğun etkisi yüzündendir ki Osmanlı topraklarında ve dışarda bağımsızlık ve özgürlük savaşımı veren aydın Yunanlılar azınlıkta kaldılar. Rumların büyük kısmı onlara katılmadığı gibi Avrupa da da şüphe ile karşılandılar. Yunanlı yazar Bikelas oluşumu şöyle anlatıyor:

"1821'de bizi 1793'den biraz fazla tanıyorlardı... Ama Yunanlılar ayaklanınca onları dinlemeğe tenezzül eden çıkmadı. Resmi Avrupa onları yasadışı ilân etti. Gerçekte sempatiden çok zıtlık çıkarma keyfi için Liberaller onların davasını desteklediler. Aynı anda, liberaller arasında bu davanın savunu-

Muvazenei Politikaya dair Reisülküttab Atıf Efendi'nin Lâyihası

Birkaç sene mukaddem Fransa'da şûle-endaz (ateş saçarak) zuhur ve etraf ve eknafa (yanlar) şerare feşan (kıvılcım yayan) şerr ve şûr (kötülük ve gürültü) olan ateş fitne ve fesad, senin ve firedenberi (uzun yıllardanberi) melâin melâhidenin (lânete değer imansızların) tasvir-gerdesi (canlandırdıkları şey) olup ikazına fırsat beyn oldukları bir fitne-i naime (uyuyan) erbab vukuf indinde malûm olan mevaddandır. Şöyle ki: Volter ve Ruso demekle maruf ve meşhur olan zındıkların (dinsiz) ve anlar misillû dehrilerin (ahreti inkâr eden) haşa sümme haşa sebb (sövme) hazrat pâk dâmenan (temiz etekli) enbiya ve kadh ve zem (yerme ve çekiştirme) müluk küberadan ve cem'i edyanı (dinler) defi ve ilga ve şirini-i müsavat ve cumhuriyeti imadan ibaret olan elfaz (sözler) ve tabirat sehl-ül-me'haz (kolay alınacak) ile suret istihzada lisan avam üzere tabı ve neşr ettikleri telifat müteaddidelerine (ve külli cedid lezze=her yeni şey tatlıdır) diyerek sıbyan ve nisvana (çocuk ve kadınlara) varınca ekser nas meyl ve rağbet ve mütalâalarına müdavemet ettikce ilhat (tanrı tanımazlık) ve fesad maraz frengi gibi uruk (damarlar) dimağlarına sari olarak, ittikatlarını ifsad etmekle ihtilâlin iştidadı (şiddetlenme) hemgâmında sed kenais (kilise kapama) ve katl ve tard rehabin (papazlar) ile refi din ve mezheb maddesinden kimesne gocunmayıp telifat telebbüs gayât mezkûre beyan ve icrayı nefsaniyat ve yahud celb menfaat için ikaz fitne ve fesad iden güruhu mekruh tarafından lâ yenkati (aralıksız) avam nasa ilân olunduğu üzere gûya saadet kâmilei dünyeviyeyi ihraz etmek emniyesiyle lâfzı murad olan işbu müsavat ve serbestiyete can attılar maahaza her devletin es esas rabıta ve nizam iltizam usul ve füru şer'i ve din ve mezhep olup asayiş bilâd ve zabt ve rapt âbâd yalnız icrayi siyaset ile müyesser olamadığı kulüb âbâd Allahda havf huda (Allah korkusu) ve mülahazayi ukba (ahiret) vücudune muhtaç idügü kaziyei müselleme el sübuttan (postüla) ve ezminei salife (geçmiş zamanlar) ve bu evkatta kâffei düvel ve cemahirin gerek hak ve gerek batıl birer din mahsusu olduğu malûm iken Fransa'da zuhur iden erbabı fitne ve fesad misli namesbuk vech üzere şimdilik hemen agraz fasidelerini (kötü niyet) icraya medar suhulet olmak üzere vehamet akıbeti katiyyen mülahaza etmeksizin ilân ilhad birle avamı nasdan havf hüda ve mülahazai ukba maddesini refi ve izale ve nice efal şeniye ibahesiyle (serbest kılma) ar ve namusu külliyen imha ederek Fransa ahalisinin bahayim (canavarlar) kıyafetine koymak mukaddematını bast ve temhid (yayma, uzunca anlatma) ettiler. Ve yalnız buna dahi kanaat etmeyüb her mahalde kendilerine mümasil havadarlar peyda ederek düveli saire kendi nizam ve mülklerini vikaye kaydına düşmek ve bunlara hücum ve taarruz etmemek vesailini istihsal için hukuku insan tabir ettikleri beyannamei tuğyan meallerini cemi elsineye (dillere) tercüme ettirip her tarafa neşre ibtidar ve eimmei ümem (ümmetlerin imamları) ve milel metbuaları olan mülukat aleyhine tuğyana ve tard davet hususunu pîşe ve kâr (huy ve iş) edindiler...

(Bundan sonra Fransa'nın Avrupa'da beliren ittifak karşısındaki siyasal denge oyunları, karşı ittifak kurma çabaları ayrıntılı ve gerçeğe uygun şekilde anlatılmakta, vaatlerine rağmen Fransalu'nun durmadan topraklarını genişlettiği belirtilmektedir.)

... cebren ve kahren nice eyaleti aldılar cumhuriyet suretine soktular ve refah ammeyi tahsil zımnında bir alay süfehayı serkâra (sefahate düşkünleri başa) geçirib nükud mevcude ve bilcümle mühimmat ve sefain harbiyesini gasb ile...

... niyetleri asayiş olmayub agraz fasidelerini icraya ve irayı teavün ve teazud kendileri gibi nice müttehimler peyda etmek için ifsad kâffei milel ve ümem ve ihlâl şirazei nizamı alem cayigir (yerleşmiş) zamir hiyanet semirleri olmağla...

... bu tafsilâttan murad Fransalu dost ve düşman bilemeyub meramları nehb ve garet (yağma ve çapul) ve niyet karardidei fasideleri cemi düveli hercümerc etmek olduğu... ihtilâl fetrete (sona ermeye) isal edüb kavi-el iktidar olan düvele kendi maslahatları içün şimdilik medara ve sureta merasim dostiyi ifa etmektedirler ama hafiyen ve bazen alenan reayasını tuğyan ve isyana igra (kışkırtma) ederek (fırsat kolluyorlar)... reayalarının dimağına şirini-i serbestiyeti çalarak isyana tahrik birle ifsaddan hali olmayacaklardır... (emeli) cemidüveli birer birer cumhuriyet yani fetret (hükümdarsız dönem) suretine tahvildir...

...Fransalu'nun kaideleri üzere erbab meşveretlerinin tecdid sülüsü için nasb ve ihtiyar olunacak vükelâyı millet (milletvekilleri) ekseriya katl nüfus ve gasb emval ile maruf ve menfur olan Yakobin zümresinden olmağla bundan sonra evvelinden eşna etvar ve ef'al zuhura geleceği ve ol vakit peşimani ve nedamet kat'an müfid olamayacağı...

Atıf Efendi layıhanın sonunda "Devleti Aliyye de bu tehdit ve tehlikelere uğrayacak mıdır?" sorusunu sormakta, adaları işgal edip Yunanlılara "kudemayı Yunaniyenin keyfiyet idaresinin tezekkür ederek serbestiyet suretine koyması dimağlarında olan nice fesadlara delalet eder" yargısına varmaktadır. Tulon'daki donanma hazırlığının "bir fesad azim olması ihtimalden baid (uzak) değildir" dedikten sonra hem önlemler alınmasını, silâhlanmayı, hem de bu hazırlıkların yakından izlenmesini önermektedir. Diğer Avrupa devletlerinin kurdukları İttifak'a girip girmemekte ise hâlâ ihtiyatlı davranılması kararındadır.

(Tarihi Cevdet, 1309, C. 6 S.394-401'den)

Devrimci kulüplerin amblemleri (üstte). Federasyon bayramında Lafayette and içerken (yanda).

culları arttıkça hükümetler nazarında şüpheli olma sayılma durumu da artıyordu... Hükümetlere karşı (İnsan haklarını savunan) yoğun bir Yunan savunması belirdi...''

Yunanistan lehindeki bu etken kamuoyu zamanla hükümetleri de etkiledi ve Osmanlı devleti baş eğmek zorunda bırakıldı.

Bu yargılarımızda Yunan bağımsızlık hareketine katkıda bulunanları küçümsemek gibi bir amaç yoktur. Sadece, toplumun çeşitli kesimleri arasında bir diyalog kurulmadıkça ve eylem için gerekli objektif koşullar olgunlaşmadıkça Devrim aşamasına geçilemeyeceğini anımsatmak istedik. Ve Fransız Devrimi'nin on yıllık süresinde Yunanlılar için bu ortam yoktu. Nitekim Dimopoulos da Yunan Devrimi üzerindeki çalışmasında şöyle demektedir:

''Yunanlılar 1770 Devrimi'nden özgürlük için başkasına güvenmemek dersini öğrendiler... Yunan bağımsızlık hareketi ancak: Dinî duygular ve ezen imansızlara kin, ticaret ve gemicilik bölgelerinin çıkar hesapları ve Fransız Devrimi'nin etkisi birleştirilebilince 1821'de ortaya çıkmıştır.''

Ayrıca onun bile ancak Avrupa'nın tam desteği sağlanınca sonuca varabildiğini ekler.

Koşulları oluşmamış toplumlarda ve dönemlerde ise salt dış itmeyle devrimin gerçekleşmesi mümkün olamamıştır. Bunun ilginç bir örneğine Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında Lübnan'da rastlanır. 1826 Martında 15 gemiden oluşan ve İngilizlerce de desteklenen bir Yunan filosu Beyrut'a gelip karaya 500 asker çıkardı. Çarpışmada Yunanlılar

Marat'nın öldürülmesi.

16 ölü, 30 yaralı, Türkler ise 14 ölü ve 20 yaralı verdiler.

"Devrim'in burada da başlayacağını özellikle Hıristiyan halkın onlarla birlikte ayaklanacağını umuyorlardı. Kimse katılmadı. Emir Beşir'i de bir mektup yazıp davet ettiler. Emir yazıyı getirene 500 sopa vurdurup geri gönderdi." [4]

Avrupa'da bütün aydınlar ve hükümetlerin üzerinde birleştikleri, temelini Fransız Devrimi'nden alan ilkeler, dış ivme olarak Osmanlı toplumundaki ulusları böylece yavaş yavaş etkisi altına aldı. Bazıları koşulları olgunlaşınca, çoğu ise tam olgunlaşmadan Devrim yoluna girdiler. Bu yüzden, Tanzimat'la, Fransız Devrimi'nin izinden toplumsal çelişkileri yumuşatma çabalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin çözülüşü hayli acı verici ve karmaşık olaylarla dolu olarak tamamlandı. □

NOT: Bu yazıda, "Devrim'in Doğu'ya Bakışı" konulu birinci bölümdeki kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca: J. Reychman, "1794 Polonya İsyanı ve Türkiye" *Belleten* xxxi (1967) s.89-90; M.Emerit "Alger en 1800, d'apres les Memoires inedits de Le Maye", *Revue d'Histoire Magh ébine*, No.2, Temmuz 1974, s.171-176.

[1] E.Rodocanachi, *Bonaparte et les Iles Ioniennes*, Paris 1899.

[2] Abd Al Rahman Al Jabarti, *Ajaib al Athar fi'l-tarajim wal Akhbar*, (Fransızca çevirisi) Pafis, 1979.

[3] Richard Clogg, The Dhidhaskalia Patriki (1798) An Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda", *Middle Eastern Studies*, vol. V, no. 2 (Mayıs 1969), s.87-115.

[4] Adel İsmail, *Documents Diplomatiques et Consulaires relatifs à d'Histoire du Liban*, Beyrut 1977-..., vol. 5, Doc: 35 ve 36, Beyrut ve Sayda Fransız konsoloslarının 28 ve 30 Mart 1826 tarihli raporları.

Osmanlı yapısının lâyik bir girişimi anlaması olanaksızdı

Devrim Dinsizlikle Eşanlam Sayılıyordu

Bernard Lewis, Türklerin ve İslamların Devrim'e ilgisizliğini şöyle açıklıyordu: *"İslâm ne Rönesans'la ne de Reform'la ilgilenmedi, çünkü yayıldığı ve hâlâ sindirme yeteneğine sahip olduğu dönemde Hıristiyan dünyasının ona vereceği pek az hattâ hiçbir şey yoktu. Hattâ açıkça ve belirgin şekilde geri olan kültür düzeyi ile İslam'ın gururunu okşamaktan başka bir şey elinden gelmiyordu. Ayrıca salt Hıristiyan olması sebebiyle peşinen reddedilmek durumundaydı. Çünkü İslam'ın, Muhammed'in misyonu ile doruğa varan nihai vahiyler doktrini, onu kendisinde en mükemmeli bulunan şeyin eksik bir şeklini ileri sürdüğü için daha başlangıçta redde mecburdu... Daha sonra Hıristiyanlığın ilerlediği ve İslam'ın gerilediği dönemde yeni bir ilişki türü belirdi. İslam, kemikleşmiş demesek bile, kristalleşmişti ve dış uyarılara -hele Batılı bin yıllık düşmandan gelen uyarılara- karşı etkilenmez (su ve hava geçirmez) haldeydi."*

Dikkat edilirse, Avrupa'da daima Haçlı seferi, yani dinî eylem görmek alışkanlığı içindeki İslam'ın dinci nitelik taşımayan lâik bir eylemi anlaması olanaksızdı. Her şeye rağmen olay dinci kalıplar içinde değerlendirilmeğe çalışılıyordu. Kabul gerekir ki Napolyon'un aşırı bir Müslümanlık oyunu oynaması da tepkinin katılaşmasına sebebiyet vermiştir. Devrim süresince Devlet'in resmî tarihçiliğini yapan (1791-1808) Âsım, Devrim ilkelerinin İslâm toplumlarında yayılmasının olanaksızlığını vurgulayan görüşler aktarmıştır. Napolyon'un 1807'de bile hâlâ Müslümanlığını anlatan broşürler dağıttırmasına tepki olarak bunların ancak *"Mısır'daki bedeviler ve fellâhlar gibi kafasızları aldatmaya lâyık şeyler olduğunu"* ileri sürmüştür. Ona göre esasen *"İslâm halkına putperest kâfirlerle yakın ilişki yasaktır; birbirine karanlık ve ışık kadar yabancı olan bu iki grubun ilişkisi hiçbir zaman arzulanmaz."*

O yıllarda Mısır'da bulunmuş olan tarihci Ebi Ra's el Cezairi Fransızların Mısır'a girmesiyle dinin kaybolduğunu ve işgalcilerin yaptıkları her hareketin dine aykırı olduğunu belirtir.[1] Kahireli ünlü Şeyh Şerkavi Napolyon tarafından omuzuna Trikolor Kokart takılmak istenince sert tepki göstermiş, *"Bununla indallah ve indelmüslimin kaderimiz zayi olur* (Ahiretimizi kaybederiz, anlamına)" diyerek yere fırlatmıştır. Tarihci Jabarti *"ne zararı var"* diyerek bazı kimselerin kokart takmalarına karşılık, halkın büyük kısmının bunlardan tiksindiğini ve kısa zamanda kullanılmaz olduklarını yazar. Diğer yaptıkları şeyler gibi bu da bid'at, yani dine, şeriata aykırı bir yenilikti.

Lâik yaklaşımın anlaşılamadığını kanıtlayan bir örnek de Yunan bağımsızlık hareketine bakış tarzından çıkarılabilir. Kitaplı dinlere saygılı olan, bunlara resmen bir statü tanıyan ve özellikle Ortodoks Kilisesi'nin koruyucusu durumundaki Osmanlı Devleti, bu tutumunu değiştirmedikçe gayri Müslim reayanın Devrim'den etkilenebileceğine inanamıyordu: Madem ki Devrim dinsizliktir. Sakız adasındaki ayaklanmayı kanlı şekilde bastıran Vali Vahid Paşa, Sultan Mahmut'a sunduğu *"Tarih-i Vakayi-i Cezire-i Sakız"* eserinde, Rum fitnecilerinin *"Şeytan dostluğu davasına girdiklerini"* ileri sürer ve *"serbest serbest gezip tozacak vaktin geldiğine inanmalarından"* hayretle bahseder[2] Sanki ruhlarının şeytana (dinsizliğe) kaymasını önlemekle yükümlüymüş gibidir.

Cezzar Ahmet Paşa'nın Napolyon'u Akkâ surları önünde yenişine bir methiye yazan Şeyh Muhammed Ibn Budair'in bu zaferi Peygamber'in Bedir savaşına benzetmesi ve Akkâ'yı kurtaranları hac yapmaktan daha kutsal görev yapmış sayması da[3] Devrim karşıtlığının din kökenli olduğuna kanıttır. Napolyon'a Mısır'dayken bazı Araplarca yazılan kasideler bulunmasını Cevdet Paşa Devrim'in benimsenmesi diye kabul etmez; ona göre bunlar *"Hıristiyan olmak melasebesiyle sadece Fransızların meddahlarıdırlar."* Tanzimat'ı ilân etme hazırlığı sırasında (1839), ağzından *"sivilizasyon"* lâfını düşürmeyen Mustafa Reşit Paşa'nın yaptığının bir "Revolution" (Devrim) diye anlaşılmasını istemediğini özellikle belirtmesi[4] de Devrim'in dinsizlikle eşanlamlı sayıldığını kanıtlar. Oysa Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından beri, II. Mahmut'un bütün yaptıklarının Fransız Devrimi'nin çizgisini izlediği yolunda -Bâbıâlî'nin sözcülerinden- Fransız kökenli gazeteci A. Blak bol bol yazı yazıyordu. □

[1] Ebulkasım Sadullah, "Al Hamle al Fransıye ala Mısr vel Şam fi Ray'i al Muvarrin Ebi Ra's El Jazairi", *Al Majalla al Tarihiyya Al Magribiya*. Nisan 1981, no 21/22, s 41-48

[2] Journal Asiatique, c:10 (1827), s 167-173

[3] Ishak Musa Hurani, "A Historical Poem" *The Islamic Quarterly*, vol XIX, no 1/2 (1975) s 114.

[4] İngiliz elçisi raporu, FO 618/1, 30 9 1839, no 45.

Mizancı Murat Bey'in "Tarih-i Umumi"sinde Fransız İhtilâli

TEVFİK ÇAVDAR

Mizancı Murat, Devrim'den söz etmenin yasak olduğunu sandığımız II. Abdülhamid dönemindeki derslerinde ve kitaplarında Fransız İhtilâli'ni nasıl anlatmaktaydı?

MİZANCI diye bilinen Mehmet Murat Bey, Fransız ihtilâlinden, belirli bir sistematik içerisinde ilk kez söz eden tarihçilerimizden biridir. Aslında Mehmet Murat Bey'e tarihçi demek ne derece doğru olur? Bilindiği gibi Murat Bey, Mizan gazetesini yayınlamış, sonraları yurtdışında Jön Türk'lere katılmış, gazetesini orada da çıkarmış bir politikacı ve düşünürdür. Eğitimini Çarlık Rusyasının eğitim kurumlarında tamamladığı için, oradan aldığı tarih yaklaşımını Mekteb-i Mülkiye'de verdiği derslerde aynen kullanmış, "Tarih-i Umumi" adlı altı ciltlik yapıtını meydana getirmiştir.

Murat Bey "Mekteb-i Mülkiye"deki derslerini Abdülhamid döneminde 1880'li yıllarda vermiştir. "Tarih-i Umumi"nin ilk baskısı da aynı döneme rastlar. Devrin despotik yapısına karşın Mülkiye'deki derslerinde ve nihayet kitabında Fransız devrimini açık ve özgürlükçü bir açıdan anlatmayı, yazmayı başarmıştır. Az önce de belirttiğim gibi "Tarih-i Umumi" altı cilttir. Bunlardan sonuncusunda, 29. fasıl'da Fransız ihtilâlinden söz edilmektedir. 29. bölümün başlığı "İnkılâbı Kebir ve Napolyon Bonapart"tır. Alt bölümleri ise şöyle sıralamaktadır:

— Avrupa'da ıslahat gereksinimi ve uygulama girişimleri
— Fransa'nın genel yönetimi
— Büyük İhtilâl
— Fransa İmparatorluğu
— Moskova seferi
— Viyana Kongresi.

Murat Bey, tarihteki toplumsal devinimleri öne çıkarmağa, olayları özgürlük savaşımı yönünden vermeğe çalışan biridir. Bu nedenle derslerinde Fransız devrimini anlatırken çok heyecanlanır, devrimin "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" biçiminde bilinen ünlü sloganını öne çıkartarak sözlerini vurgulardı. Bu derslerin o günlerde etkisi öylesine büyüktü ki, öğrenciler çoğu kez, her biri devrim kahramanlarından birinin yerine geçerek kendi aralarında inkılâp provaları yaparlardı. Birçok aydının anılarında bu derslerden uzun uzun söz edilmiştir.

Kitabın, birinci alt bölümünde orta çağ karanlığının, özellikle skolastik düşüncenin insanlar üzerindeki baskısı anlatılırken şu nokta öne çıkarılmıştır: "Onuncu asıra gelinceye kadar Avrupa'da ahalinin efkâr ve izanı skolastik batağından bir türlü kurtulamamıştı. (Burada sözü edilen hicri onuncu yüzyıldır) Skolastik ise ilim şeklinde tertip olunmuş, ilim makamında tedris ve tahsil olagelmiş, cehalet ve tazyikin kesbi intizam etmesinden başka bir semere vermemiş efkârı saçmasından başka birşey değildi". Kilise ve skolastik düşünce yapısı, ilerlemenin karşısında gösterildikten sonra açılan ticaret yolları ve doğu İslâm hükümetleri ile ilişkinin Avrupa insanına yeni değerler taşıdığı vurgulanıyor. Bu konuda Endülüs'e yönelik savaşın olumlu ve olumsuz yanları (Engizisyonu getirmesi açısından) daha bir önde vurgulanıyor. Aydınlanma döneminin düşünce üzerindeki etkilerine değinildikten sonra şu önemli yargıya varılmaktadır: "... Efkârı umumiyenin arzusu ile ahvali hazıra beynindeki mubayenet gittikçe büyümüş ve Devlet ile Millet beyninde zuhur eden

zıddıyet daha da büyümüştür." Yönetimlerin eski düşünceyi yeğlemesi bir önce değinilen çelişkiyi arttırdığı gibi kamuoyunu da tahrik etmiştir, diyen yazarımız İspanya, Portekiz, Danimarka vb.'deki ıslahata yönelik istekleri, mücadeleyi anlatmıştır.

Kitapta ihtilal öncesi Fransa'nın durumu, On beşinci Lui döneminin incelenmesi ile öne çıkarılmıştır. Bu bölümde önce Lui'nin çocukluk dönemi, "Vesayet Devri" başlığı ile incelenmiş, daha sonra da Gözdeler "Favorite'ler" dönemindeki yozlaşmaya parmak basılmıştır. "Ülkenin genel yönetimi" konusu işlenirken, özellikle aşırı ve adaletsiz vergilendirme ile borçlanma konusu açıklığa kavuşturulmuş, halkın, bilhassa köylülerin, esnafın ve "Amele"nin yürekler acısı vaziyeti sergilenmiştir. Bu durumun "Devlet" ile "Millet" arasındaki "müsademe"yi daha da büyüttüğü söylendikten sonra şu düşünce altı çizilerek belirtilmiştir: "... Bu müsademe nihayet vuku bulup 'İnkılâb-ı Kebir' yad olunmuştur".

Murat Bey kitabında 16. Lui'yi arkalar bir yaklaşımdadır. "Büyük İhtilâl" başlıklı alt bölümde 16. Lui, "İnsaniyet perver ve hayırhah" bir hükümdar olarak tanıtılmakta, bütün kötülüklerin kaynağı olarak iki kardeşi "Louis de Provence" ile "Charles d'Artois" ve Kraliçe marie Antoinette'in davranışları gösterilmektedir.

Turgot'nun ıslahat lâyihasının ana hatlarını; "Emlâk vergisinin sınıfı mümtazeye de uygulanması, Angaryanın men'i, sanayi ve ticarete sekte vermekte olan kara gümrüklerinin ve evamir-i hafiyenin lağvı, bir kısım manastırların tatili ile mekâtibin teksiri, matbuat hürriyeti, protestanlara mukaddemen verilmiş olan imtiyazatın iadesi" biçiminde sıralayan Murat Bey bunların önemini de belirtmektedir. Turgot'nun aristokratlar ve din adamlarının baskısı ile azledilmesinin halk arasında tepkiler uyandırdığını bunun üzerine "Necker"in maliye bakanlığına getirildiğini belirttikten sonra, Genel Meclis'in Necker'in kendi ıslahat tekliflerini onaylatmak için toplandığı noktasını da vurgulayan Murat Bey Genel Meclis'te temsil sorununun "üçüncü sınıf" için arzettiği öneme de dokunduktan sonra bu sınıfın düşünsel yapısına şöyle değinmekteydi: "Rousseau ve Voltaire gibi ansiklopedistlerin hürriyet ve müsavata dair olan efkârını ah ve kabul etmiş olan "üçüncü sınıf" ahalisi yani "burjuvalar" bu ahvalden dolayı zaten şikâyet etmekte idi."

Mizancı Murat Bey.

Üç sınıfın da genel mecliste eşit sayıda milletvekili ile temsil edilmesi isteğinin yarattığı durumun sergileyerek, aristokratların ve kralın düşüncelerinin kabulünün mümkün olamayacağını da ortaya koyan Mizancı, baskıların sonuçta "üçüncü sınıf meb'usları ile efkâr-ı umumiye Fransa'yı ıslah edebilmek için sınıfı mümtazeyi külliyen kaldırmak lazım geldiğini iddia ediyorlardı" noktasına gelindiğini yazmaktadır.

"İnkılâb-ı Kebir"in dönüm noktaları "Tarih-i Umumi"nin sözünü ettiğimiz bölümünde ayrıntılı diyebileceğimiz bir biçimde anlatılmıştır. Üçüncü Sınıf'ın kral tarafından tatil edilen meclis salonunu terketmek istememeleri, "Jeu de Paume" andı özellikle vurgulanmıştır. Abdülhamit'in aynen 16. Lui gibi meclisi tatil ettiği düşünülürse, bu bölümün ilginçliği, verilen derslerin çekiciliği bir kez daha anlaşılır.

14 Temmuz'da Bastille'nin alınmasındaki dayanışmanın "Karındaşlaşmak" "Franterniser" düşüncesini geliştirdiğini anlattıktan sonra, Bastille olayını 16. Lui'nin nasıl karşıladığı şu şekilde verilmektedir: "Bastille'in tahribi haberini almış olan kral "Bunlar adeta isyan asarı" demişti. Maiyetinde bulunan Dük de Rochefaucour(?) "Hayır Efendim isyan asarı değildir, inkılâp asarıdır" demiştir."

Kitapta Jacobin kulüplerinin kurulması ile ilgili olarak, "Kulüpler ile efrat fırkaları Paris'in aç ve sefil olan esnaf ve amelesine istinaden hareket edebiliyorlardı" denilmektedir.

. Millet Meclisi'nin çalışmaları anlatılırken aşağıdaki açıklamalar yapılmaktadır:

"Millet Meclisinin içtimât alenî idi. Ahali gelip meclisin müzakeratını dinler, beğendiği nutukları alkışlar, beğenmediklerini gürültüye boğar ve sahiplerini tehdit ederdi. Millet Meclisinin azasına gelince bunlar dahi iki fırka idi. Biri (Demokratik yahut Jakoben fırkası) cumhuriyetinin hemen ilânını iltizam, diğeri bulunan (Konstitüsyonel) kavanini esasiye ve meşrutiyet idaresi ile iktifa ediyordu." Millet Meclisi tarafından kabul olunan "Tanzimat ve Islahat"ın en önemlileri ise şu şekilde sıralanıyordu:

"Umum Fransızların hukukça müsavi oldukları ilân olunup, kişizadelik ve esaret gibi efradı birbirinden tefrik eden her türlü sınıf ve imtiyaz lağvolunmuştur.

Tarik-i dünyalık men' olunup manastırlar kapanmış ve emlâki hazine tarafından zapt olunup "emlâk-i Milliye" ilan edilmiştir.

Maliye umurunu tesviye için kaime ihraç olunmuş.

Fransa'nın eski taksimatı kaldırılıp umum memleket seksen üç departman'a ve her departman nahiyelere ve her nahiye de belediye daireleri (commune) taksim olunmuştur." ...Bütün bu kararların sonucunda "... kral yalnız icra memuru makamında kalmıştır".

İnsan Hakları Bildirgesinden ise şöyle söz edilmektedir:

"Millet Meclisinin asarından tarihte en büyük nam bırakmış olan, Ağustosun 12. günü meclis tarafından neşir ve kabul olunan "Hukuku beşer ilânı"dır. Mehmet Murat Bey "Beyanname-i Hukuk-u Beşer"in on yedi maddesinin önemlilerini özetledikten sonra en fazla "hâkimiyeti milliye" üzerinde durarak şu sonuca varmaktadır:

"Velhasıl 'Hukuk-ı mukaddese-i hükümrani' inkâr olunmuş 'milletin hâkimiyeti onun yerine ikame edilmiş, sınıfı mümtaze mahvedilmiş, musavatı

Kitapta Jacobin kulüplerinin kurulması ile ilgili olarak, "Kulüpler ile efrat fıkraları Paris'in aç ve sefil olan esnaf ve amelesine istinaden hareket edebiliyorlardı" denilmektedir.

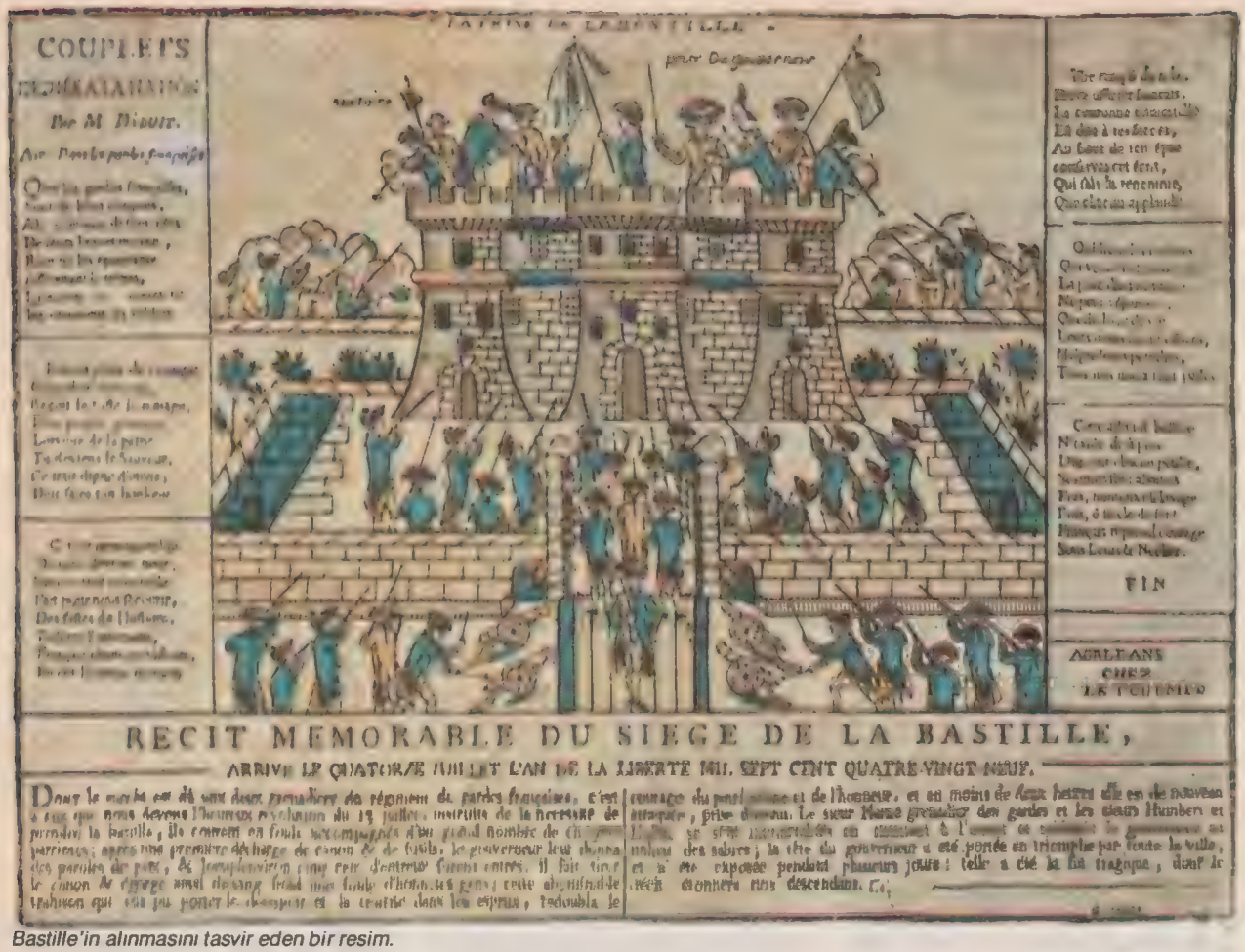

Bastille'in alınmasını tasvir eden bir resim.

mutlaka ihdas olunmuş, vicdan, matbuat ve iştigal hürriyeti... vesaire ilân ve kral tarafından tasdik edilmiştir."

Cumhuriyetin ilânıyla beraber "hüküm ve nüfuz Paris baldırı çıplaklarına istinaden hareket eden belediye meclisine geçmişti. Belediye meclisi de Robespierre, Danton, Marat gibi hunriz (kan dökücü)in tahtı nüfuzunda kalmıştır." yargısına varılmış, Kral ve ailesine yönelik hareketleri, idamları yeren bir dil kullanılmış, hatta bu olaylar eylül katliamı biçiminde nitelenmiştir.

Konvansiyonun "Montagnard", (Dağlılar) ve "Girondins"lerden oluşan iki fırkaya sahip olduğu söylenip, Marat, Danton, Robespierre ve Saint Just'ün meclis ve politikadaki egemen durumlarına değinilmektedir. Yabancılardan destek gören Vendée isyanı anlatılıp, Terör konusu da şöyle ele alınmıştır: "Dahilde bulunan düşmanları tehdit için terör usulü ihdas olunmuştur. Terörün hükmü Robespierre'in riyaseti süresince devam etmiştir."

"Selâmeti umumiye komitesi (Comité de salut public), Muhakeme-i fevkalâde (Tribuna) Révolutionaire) ve Emniyeti umumiye komitesi (Comité ve Sureté generale) ile çeşitli yörelere kadar dağılmış (Comité Revolutionnaire)" gibi komiteler açıklanmış Terör'ün kurbanları üzerinde ayrıntılı durulmuştur. General Houchar'ın mahkemesi, Madam Roland'ın, Philippe Egalité'nin ölümleri bir buruk öykü gibi sahnelenmiştir. Madam Roland'ın idam olunmadan önce Hürriyet Heykeline bakarak, "Ey Hürriyet, senin namına nice cinayet icra olunuyor" demesi de aynı şekilde anlatılmıştır. Marat'ın öldürülmesi, Danton ve Robespierre'in ölümü "ihtilâl evlâtlarını yiyor" mantığı içinde anlatılırken, daha önce de değindiğimiz "Hunriz" nitelemesi bu kişiler için kerelerce kullanılmaktadır. Kitapta Terör'ün bitişi şöyle verilmektedir: "Teröristlerin istinatgâhı bulunan aç ve sefil Paris esnafı ve amelesi elinden silâh alız olunmuş ve bu suretle isyana vasıta bırakılmamıştır."

Kitapta terörün bitişi şöyle verilmektedir: "Teröristlerin istinatgâhı bulunan aç ve sefil Paris esnafı ve amelesi elinden silâh ahz olunmuş ve bu suretle isyana vasıta bırakılmamıştır."

Mizancı, gerek derslerinde gerekse kitabında devrimin ana noktalarını bir önce değindiğimiz gibi nakletmektedir. Bu bölüm Osmanlıların ilk kez Fransız ihtilâlinin nedenleri ve gelişimi ile bilgilendirildiği satırlardır. Murat Bey, Marat, Danton, Robespierre ve Saint Just'u öne çıkarmayıp, hatta "Hunriz" diyerek kötülemeğe çalışmasına karşın devrimin temel kahramanlarının bunlar olduğunu da gizlememiştir. Nitekim Mektebi Mülkiye öğrencisi de, ders verdiği diğer öğrenciler de bu devrim kahramanlarını ilâhlaştırmışlardır. □

Irkçılık Üzerine

MUZAFFER ÖZDAĞ

Sayın Özdağ'ın Mayıs sayımızda çıkan "Türk Düşmanlığı" yazısı geniş yankılara yolaçtı. Yazar, o makaleden önce kaleme aldığı bu incelemesinde, hem ırkçılık marazının ne kadar yaygın bir olgu olduğunu ortaya koyuyor, hem de kendi konumunu belirliyor.

IRKÇILIK beşeriyetin, milletlerarası işbirliğini, dünya barışını engelleyen, büyük acılara ve yıkımlara yol açan, medeniyeti tehlikeye sürükleyen kronik ruhsal rahatsızlığı, yanılgısı, zaafı ve cürmü olmağa devam ediyor.

Irkçılık, genellikle sanıldığı gibi, yalnız Hitler Almanyası patentini taşıyan, Nasyonal Sosyalistlerin iktidarında Almanya'da ve Alman istilasına uğramak bahtsızlığıyla karşılaşan ülkelerde uygulamaya konmuş, Mihver Devletlerinin yenilgisiyle yeryüzünden silinmiş bir illet, zihniyet ve siyaset mezhebi değildir.

Irkçılık düşüncesi ve bu düşünceden kaynaklanan ırkçılık politikası insanları, insanlığı yaradılışta, doğuşta birbirlerinden farklı değerde görmeğe, insanlar, toplumlar arasındaki ilişkilerde eşitsizliği esas almağa dayanır. İnsanlığın birliği, bütünlüğü fikrini reddeder. Ayrı soy (ırk) kümeleri olarak görmek ve sınıflamak istedikleri toplumlar, milletler arasında yaradılış farkından doğduğunu ileri sürdükleri mevhum eşitsizliğe; yetenek ve değer puvanlamasına dayalı yeni bir siyasî-iktisadî hiyerarşi kurmayı ve korumayı hedef alır.

Irkçılar toplumların değişik tabiî mekanlarda, değişik tarihî ve siyasî koşullar içinde bulunmalarından ileri gelen ekonomik, kültürel, teknik seviye farklarını bu toplumların (milletlerin) fizikî, fikrî, ahlâkî yetenekleri doğuştan farklı soylardan (ırklardan) gelmiş olma görüş ve iddiasına dayandırırlar. Onlara göre yaradılış değiştirilemeyeceği için, doğru ve âdil olan doğanın isteğine uymak; üstün yaratılmış olan ırkın imtiyazlı olmasını ve kalmasını sağlamaktır.

Irkçı düşünce insanlar arasında yaratılıştan hak ve değer eşitliğini red edişinin mantıkî(!) sonucu olarak içte demokrasi ve halkçılığın, dışta milletlerarası eşitlik ve barış fikrine dayalı ilişki ve işbirliğinin aleyhtarı bir tutum alır.

Irkçı düşünce ve siyaset uygulaması bunu benimseyen devletin ülkesinde ve egemenlik alanında yurttaşların, insanların üstün veya aşağı soylardan gelmiş sayılmalarına göre, deri rengi, kan grubu, iskelet yapısı, vücut biçimi farklarını mesnet alan farklı işlemlere yol açar.

Irkçılık, devletin dış politikasında iktisadi, teknik, askerî gücünün elverdiği ölçüler içinde, aşağı soylu olarak tanımladıkları milletlerin devletlerini yıkma, ülkelerini işgal ve idareleri altına alma hususunda doğal hak iddiası ve girişimi olarak tezahür eder.

Üstün ırktan olma iddiasını taşıyan milletin egemenlik alanını ülkesini genişletmek, başka milletlerin yurtlarına sahiplenmek, sömürge imparatorlukları kurmak yolundaki hırs ve emeli, bu yoldaki icraatı kendi kendilerini idare etme ve medeniyet kurma yeteneğinden mahrum gösterilen ve aşağı ırklara mensup sayılan milletleri medeniyetin imkânlarından faydalandırmağa dönük yüksek bir misyon olarak takdim edilir. Böyle lütufkâr, diğergâm hizmeti değerlendiremeyip(!) reddetme nankörlüğünü gösteren, direnen aşağı soylular üstün medeniyetin en etkili araç ve yöntemleriyle tedip ve terbiye edilir, uslandırılır.

Bu açıklamalarımızla sadece Hitler'in, Nazi'lerin kriminel rejimini tarif ettiğimiz sanılmamalıdır. Hazin ama gerçek şudur ki, hâkim medeniyetin sicili, modern tarihin özeti budur.

İnsanın zuhurundan, türeyip yeryüzüne yayılışından başlayarak farklı coğ-

rafyalarda değişik iklimlerde ve değişik çevre koşulları içinde yaşamış olmanın fiziki özellikleri, farklı kümelerin oluşumuna yol açtığı, ırk veya soy olarak tanımlanan bu kümelerin ihtilatla çeşitlendiği, kümeler içinde ve arasında gıda kaynaklarının yaşama alanlarının paylaşılması, kullanılması hususunda sürekli çatışma bulunduğu, kaynakların yetersizliği nisbetinde yaşam kavgasının ırklar arası boyut aldığı iddia edilebilir. Tarım-öncesi dünyasında, özellikle avcı toplumlarda besi kaynaklarının hudutlu olması nedeniyle bu kavganın pek sert cereyan ettiği de düşünülebilir. Ancak ilgili olduğumuz zaman kesiti, antropolojik geçmiş ve tarih-öncesi değil, milletler tarihidir.

Modern tarihte ırkçılığın bir düşünce ve duygu ifratı, programlı bir şiddet eylemi anlamını kazanan bir siyaset mezhebi olarak doğuşu hâkim medeniyetin metropolü olan Hıristiyan Batı'da olmuştur. Sebebiyet verdiği, yol açtığı, insanlık için yüz karası, zulüm ve tahribat bu medeniyete mensup milletlerin güçlerinin artmasına, hâkimiyet alanlarının genişlemesine paralel olarak yoğunlaşmış ve yaygınlaşmıştır. Başlangıçta karşıt dinler, farklı medeniyetlerle münasebetinde dinî fanatizmden doğan nefret hissi ve talan hırsı ile güdülenen (motive olan) Batılı kapitalist emperyalizm aşamasında bütün dünyayı denetimine aldığı safhada fiilî üstünlüğünü ırklar ayrımı ve üstün ırk iddiasına dayandırmağa yönelmiştir.

XV. yüzyıl sonlarından itibaren Batı'nın yeni denizyolları bulması, okyanusları aşan gemilerle yeni kıt'alara erişmesi, bu kıt'aların barutu, ateşli silâhları tanımayan yerli halklarını, medeniyetlerini ezip dağıtması, birikmiş servetlerini talan ederek zenginleşmesi, doğal kaynaklarına köleleştirdiği emek gücüne el koyması, metropollerdeki üretici güçlerin gelişimi, sanayi devrimini takip eden devrede kitlevî olarak üretilen yüksek etkili gelişmiş ateşli silâhlarla Asya'nın büyük uygarlıklarını, ve İslâm dünyasının tecrit, baskı, istilâ ve işgalle denetim altına alınması, böylece bütün dünyanın kapitalist emperyalist güçlerin etkisi ve egemenliği altına girmesi bu saldırgan gelişme ve yayılışı temsil eden ülkelerde şöyle bir düşünce, zihniyet ve iddianın doğmasına yerleşmesine ve politika olarak benimsenmesine yol açmıştır:

"Bu karşı konamaz uygarlığı yaratan 'Hıristiyan Beyaz İnsan'dır. Batı uygarlığı eşi benzeri olmayan en yüksek uygarlıktır. Bu uygarlık bir ırk ve din ürünüdür. Beyaz, âri insan tipine ve onunla yücelmiş Hıristiyan düşüncesine aittir. Avrupa kökenli beyaz insan doğuştan, yaratılıştan gelen üstün ırki niteliklere sahiptir. Üstünlüğü tartışılmaya gerek kalmayacak kadar belirgin ve isbatlanmış olan bu uygarlık beyaz insanın doğuştan sahip olduğu üstün zekâ ve üstün fizik yeteneklerin ve Hıristiyan moralinin eseri bulunduğu için, Beyaz ve Hıristiyan olmayan kişiler ve toplumlar bu yüksek uygarlığı anlayamazlar, kavrayamazlar, ona ortak olamazlar ve intibak edemezler. Ancak ve ancak ona, o uygarlığı temsil edenlere boyun eğebilirler. Beyaz Hıristiyan âlemi dışındaki soyları, toplumları doğa eksik ve kusurlu yaratmıştır. Zekâ, akıl, duygu, ahlâk ve sair yetenekler yönünden onlara karşı hasis davranmıştır. Avrupalının, Hıristiyan Beyaz'ın hakkı ve ödevi dünyayı yönetmek, renkli ırkların, Beyaz Hıristiyanlık dairesi dışında kalan tüm insanlığın görevi ve yazgısı, Beyaz Hıristiyan efendiye, Batılı Sahibe hizmet ve itaat etmektir. Dünyanın bütün kaynaklarını, yaşama alanlarını beyaz insan düzenleyecek ve denetleyecek, başka soyların yaşama şartları ve seviyeleri, çoğalmaları hak ve vazifeleri bu yanılmaz ve yenilmez efendinin, sahibin takdir ve iradesine tâbi bulunacaktır. Ona karşı koymak olanaksızdır ve büyük cürümdür. Doğru olan, haklı olan ahlâkî olan, güzel olan onun uygun gördüğü, seçtiği, beğendiğidir."

Yerli halklar, renkli ırklar tarım topraklarından çalıların, yabanî otların sökülmesi, ormanların yakılıp kesilerek ekim alanlarına dönüştürülmesi, ağıla ahıra kapatılamayan, ehlileştirilip hizmete alınamayan hayvanların avlanıp yok edilmesi, doğanın yeniden tanzimi gibi Hıristiyan Beyaz insanın kendisi için tasarladığı yaşam düzenine göre yurtlarından topraklarından sökülüp sürülecek, dağıtılacak çiftlik hayvanları gibi kullanılamıyorsa topyekün imha edilecektir.

Hıristiyan Beyazın, Batılı toplumların uygarlık ve insanlık anlayışı yüzyılımızın ortasına kadar bu çizgide bulunmuştur.

Kristof Kolomb'un Asya'nın doğusuna, Hindistan'da batı yönünden ulaşacak bir yol ararken farkına varmadan bulduğu yeni kıt'aya; Amerikalılara el atan Avrupalılar yüzlerce yıl yukarda özetlenen anlayış doğrultusunda bir uygulamayı acıma ve utanma tanımaz bir şiddetle sürdürdüler. Üstün silâhlarını savunmasız yerli toplumlar üzerinde gitgide büyüyen bir ırkçı gurur kazanarak denediler.

Kıt'anın ve açık denizlerdeki adaların yerli halkları servetleri, malları, toprakları yağmalamak için, beyaz göçmenlere yerleşme alanı açmak için veya köle olarak çalışmağa zorlanmak için avlandılar, sürüldüler, kitlevî olarak öldürüldüler, çıplak kayalık alanlara, çöllere, bataklıklara sıkıştırılarak, gıda stokları imha edilerek iskân alanları tahrip edilerek, sürek avları düzenlenerek sistemli şekilde yok edildiler. Avustralya kıt'ası yerlilerinin akibeti de böyle belirdi.

Avrupalıların ayak basmasından önce Orta ve Güney Amerika'da oldukça gelişmiş bir tarım ve kent uygarlığı yaratmış olan İnka ve Azteklerin bütün kentleri, yerleşme merkezleri, tapınakları soyuldu, yakıldı. Halkı dağıtıldı, yok edildi. Normal yaşantısını sürdürmesi halinde gelişebilecek bu toplum ve uygarlıklar bir daha hayat bulamayacak şekilde tahrip edildi. Dünyayı Papanın hakemliği ile paylaşan ve Hıristiyan Batının denizler, okyanuslar ötesi yayılmasına öncülük eden İspanyol ve Portekizlilerin Orta ve Güney Amerika ve Okyanus adalarındaki icraatlerinden daha sert ve acımasız tutumla İngilizler ve Fransızlar ve onların bayrakları altında hareket eden Avrupalılar Kuzey Amerika yerlilerini, haşereleri, böcekleri, vahşi hayvanları yok eder gibi iç rahatlığı ile yok ettiler. Daha sonraları pamuk, şeker kamışı vs. tarımının gerektirdiği kol gücünü sağlamak için Osmanlı egemenlik alanı dışında kalan siyah Afrika kıyılarından derinliğe doğru taranıp talan edilerek milyonlarca zenci yakalanıp zincire vurularak yüzyıllar boyunca yeni kıt'aya taşınacak, maden ocaklarında, çiftliklerde, tarlalarda köle olarak çalıştırılacaktır. Hayvanlara bile gösterilmeyen bir acımasızlıkla yürütülen köle avı ve siyah insan ticareti Afrika'nın bağrında kanlı boşluklar açacaktır. Yendiği, tahrip ettiği, baskı altına aldığı uygarlıklara küçümseme ile bakan, günümüzde İnsan Hak ve Hürriyetlerinin koruyucusu, temsilcisi olma iddiasını taşıyan Batı Uygarlığının İnsanı, insan kan ve canını en yaygın ticaret metaı haline getirdiği, köleliği eski çağlarda görülmeyen boyutlara eriştirme sabıkası taşıdığı unutulmamalıdır.

Doğu Akdeniz ve Karadeniz havzasını limanların, Orta ve Güney Asya'ya giden yollar Türk gücünün denetiminde bulunması nedeniyle Hint sularına Ümit Burnu'nu, Afrika'nın güneyini dolaşmak suretiyle erişen Avrupalıların Asya'nın büyük uygarlık sahibi milletleriyle, güçlü devletleriyle ticarî ilişki kurma çabaları, korsanlık yapa-

mayınca nakliye hizmeti arzetme seviyesinde kalan uzun tanışma döneminde, Hıristiyan Avrupalı Asya'nın medenî milletlerine üstünlüğünü kanıtlayacak ve bu milletleri teshir edecek, boyun eğmeğe zorlayacak bir seviye farkını temsil etmedi. Deniz yollarını ve kıt'a açığındaki adaları denetimine almakla yetinmeğe mecbur kalan Avrupalı güçler ancak sanayi devriminin her türlü emtiayı özellikle ateşli silâhların kitlevî üretimine imkân vermesi, uzak mesafelere ağır yüklerin güvenli nakline elverişli taşıtların, buharlı gemilerin imalinden sonra kıyı şeridini aşan kıt'a derinliğine yayılan bir nüfuza eriştiler.

Bu andan itibaren Avrupalının Asyalı milletlere, Hintlilere, Çinlilere, Japonlara, Filipinlilere karşı bakış ve tavırlarında zencilere ve kızılderililere bakış ve davranışlarındaki zorbalık ve küstahlık ifade eden ırkçı zihniyet belirgin hale geldi.

Türklerin Güney ve Doğu Avrupa, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika üzerindeki mutlak hâkimiyetine karşı koyamayan, Orta Avrupa yönündeki yayılışını güçlükle durdurabilen, Türk engellemesini önleyemedikleri için Orta Doğu'yu Okyanuslar çerçevesinde dolaşmak zorunda kalan Avrupalılar Türkleri anlaşılması, uzlaşılması, bir arada yaşanılması caiz olmayan kâfirler saymakla birlikte, Osmanlının karada ve denizde yenilmez bir güç olduğu sürece Türklere karşı ırkî bir üstünlük iddiasında bulunmamışlardır. Hatta böyle güçlü, meziyetli, yetenekli, örnek müesseselere sahip bir milletin Hıristiyan olmayışı, Hıristiyanlığa kazanılmayışı sebebiyle hayıflanmışlardır. Avrupalı Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkabileceği, Türkleri Güneydoğu Avrupa'dan, Balkanlar'dan çıkarabileceği ve Türk Yurdunu da paylaşıp sömürge yapabileceği, buna yeterli kudreti kazandığı inancına eriştiği devrede Türke karşı düşmanlığını yoğunlaştırmış tavır ve zihniyetini de buna uygun tarzda değiştirmiştir. Artık Türk sadece rakip bir dinin mensubu değil, medeniyet düşmanı, medeniyet yaratmağa, medenîleşmeğe, istidatsız, tahripkâr, tembel, zekâ ve fikir yeteneklerinden yoksun, gaddar, zâlim, sarı ırktan gelme, moğol melezi bir ırk olarak gösterilmeğe başlanmıştır. Avrupalı milletlere, yeni yetişen nesillere tarihi karşılaşmada uzun süre yenik kalmanın da hıncıyla, Türk korkulan, tiksinilen, medenî milletler camiası dışına atılması, öncelikle Avrupa'dan tard edilmesi gereken bir yabani topluluk olarak gösterilmeğe çalışılmış, zihinler bu yönde şartlandırılmış, Osmanlı hukuk ve barış düzeni içinde yüzlerce yıl uyum halinde yaşayan milletler, özellikle Hıristiyan halklar Türk zulmüne katlanan, herhalde kurtarılması gereken esirler olarak gösterilmiş, Türklere karşı silâhlı mücadeleye, tedhişe teşvik edilmiştir.

Atatürk'ün 23.9.1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesinde yayınlanan demeci, Avrupalının bu tutumunu ve yarattığı sonucu gayet veciz belirler.

"Asırlardan beri düşmanlarımız Avrupa kavimleri arasında Türklere karşı kin ve husumet fikirleri telkin etmişlerdir. Batı zihniyetine yerleşmiş bu fikirler hususi bir zihniyet vücude getirmiştir. Bu zihniyet hâlâ herşeye ve bütün hadisata rağmen mevcuttur. Avrupa'da Türkün her türlü terakkiye hasım bir adam olduğu, manen ve fikren gelişime gayri müsait bir adam olduğu zannedilmektedir."

Atatürk'ün hususi bir zihniyet olarak

20 Aralık 1815 yılındaki anlaşma ile siyahların ticareti yasaklanır. Aşağıdaki resim bunun halka duyurulmasını göstermektedir.

tanımladığı, Avrupalıya ait bu bakış ve görüş açısı, bu ruh hali, bu perişan düşünce ve iddialar, hâkim medeniyetin köklerini dinî taassup ve emperyalist sömürü hırsından alan ırkçı zihniyet ve politikadan kolayca ve kendiliğinden vazgeçmeyeceğini de göstermektedir.

Avrupalı milletlerin (ve Rusların) karalardan ve denizlerden Türk-İslâm ülkelerine yönelttikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması Asya'daki Türk yurtlarının sömürgeleştirilmesi ile sonuçlanan saldırı ve istilâ hareketlerinde uyguladıkları sistemli tahripkârlık ve ölçüsüz şiddetin, soykırım ve tehcirlerin, aşağılama çaba ve programlarının manevî saik ve gerekçesi, önce dinî, âhiren ırki temele dayandırmak istedikleri daha üstün bir uygarlığı temsil etme ve yayma savı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşının galip güçleri, Türklerin millî hudutlar içinde bağımsız bir devlet olarak yaşamasına bu gerekçe ile karşı çıkmışlardır.

Yunan Ordusunu silâhlandırarak esaret zilletini kabul etmeyen Anadolu halkı üzerine saldırtan İngiliz Başvekili Lloyd George şöyle diyordu:

"Türkler uygar değildir. Türklerin ellerinde bulunan uygarlık nimetinden mahrum kalmış geniş alanları Batı uygarlığına açmak, bu alanlardaki tabiî kaynak ve zenginlikleri ondan faydalanabilecek milletlerin istifadesine sunmak hakkımız ve vazifemizdir. Türkler Asya'nın Kızılderilileridirler. Ve öylece işlem göreceklerdir."

Rumelide, Balkanlarda milyonlarca Türkün bir neslin hayat dönemi içinde kıyasıya katledilip yok edilmelerini, göçe zorlanmalarını, Türklerin Avrupa'dan çıkarılması hususundaki ortak emel ve programın gereği sayıp, Rusların ve Balkan halklarının bu yoldaki vahşi operasyonlarını onaylayan, alkışlayan Batı Yunan Ordusunun İzmir'den, Ege'den Anadolu içlerine doğru peşinde kanlı bir iz bırakarak yürüyüşünü haz ve iştahla seyretti, destekledi. Uygar Batı Yunan taleplerine, Yunan Ordusuna destek vermeği uygarlıklarının beşiği saydıkları ülkenin; Kadim Yunanistan'ın şanlı(!) varislerine ödenmesi gerekli bir şükran borcu olarak gösteriyordu.

Gerçek ise daha basit ve mütevazi idi.

Brezilya'daki zencilere beyaz ırk tarafından uygulanan işkencelerden bir örnek.

Çinli rençberler sandıklardaki çayı ayakları ile işlerken, yabancı alıcılar da çay tüccarlarıyla pazarlık yapıyorlar.

Savaş yorgunu halkını, homurdanan emekçi sınıflarını kendi hesaplarına yeni bir talan savaşına, Anadolu macerasına katılma hususunda şevklendiremeyen, ikna edemeyen İngiliz kapitalistleri emperyalist projelerini uygulamaya koymak için Yunan Burjuvasına rüşvet ve komisyon vaad ederek Yunan Ordusunu kiralamayı başarmıştı.

Sözün özü; Irkçılık düşüncesi, üstün ırk, üstün uygarlık iddiaları bir tek devlete, bir partiye, münferit bir düşünüre ait müfrit ve istisnaî bir iddia olmaktan çok özellikle kapitalist-emperyalist genişleme döneminde Avrupa'nın ve Avrupa kökenli toplumların benimsediği ortak zihniyet ve bu toplumların kültür daireleri dışında kalan milletlere karşı politikalarına yön veren hukuk ve insanlık dışı, ilim ve akıl dışı tavır-

dır. Irkçılık, kapitalist-emperyalist çağa erişen Avrupalı güçlerin müşterek siyasî sabıka sicilidir.

Batılı Ulusların Üslûp Farkları

Avrupalı toplumların başka kıt'alarda yendikleri, boyun eğmeye zorladıkları milletlere karşı tutumları uygulamada hemen hemen aynı sertliği, acımasızlığı ve aşağılamayı sergilemekle beraber ırklar-arası ayrım fikri ve beyaz ırkın, Hıristiyan beyazın üstünlüğü efsanesi en çok Anglo-Sakson imparatorluğunda itibar görmüş, korunmuş ve yayılma zemini bulmuştur. Kuzey Avrupalılar, Anglo-Germenler Irkçı nazariye ve politikayı bir yaşam ve davranış kuralı haline getirmişlerdir. Latinlerin; Avrupa'nın diğer kıtalar üzerine taşıp yayılmasına öncülük etmiş olan İspanyol ve Portekizlilerin boyun eğdirip köleleştirdikleri yerli ve renkli halklarla aralarına aşılmaz engeller koymayıp onlarla karışmalarını, melezleşmelerini kınamışlardır.

İngilizler ırk ayrımı konusunda taviz kabul etmez bir sertlik göstermişlerdir. İngiliz kültür mayası ve diliyle bütünleşme kaydı ve ekserisi Kuzey Avrupalılardan derlenme itinası ile her milletten Beyaz Hıristiyan göçmenlerin karışmasından oluşan Amerika Birleşik Devletleri bu terkibi korumak için Çinli, Japon, sarı göçmen ve Asya'nın renkli soylarından göçmen gelişini önlemek için sıkı kayıtlar koymuş, kızılderilileri imha etmiş, zencileri beyaz toplumdan uzak tutmağa, ihtilâtı önlemeğe ciddi bir çaba göstermiş, esmer latinlerin ve melezlerin göçlerini zor şartlara bağlamış, bu gruplar ikinci sınıf insan muamelesi görmüşlerdir.

Alman Irkçılığı

Hitler rejimi, Nazi Almanyası on milyonlarca insanın ölümüne, yüzmilyonlarca insanın yaralanmasına, sakatlanmasına, açlığa, sefalete sürüklenmesine, yerinden yurdundan koparılmasına yol açan kollektif çılgınlığın, İkinci Dünya savaşının baş sorumlusudur. Nazi Almanyası kadın, çocuk, ihtiyar ayırmadan silâhlı bir direnişle bağlantılı bulunmaksızın, münhasıran aşağı soylu ve ırksal düşman sayılan toplumlara mensup kişilerin yığınlar halinde tevkifini, toplama kamplarında gaz odalarında, fırınlarda toplu yok edilişlerini, kobay gibi denemelere tâbi tutuluşlarını hatırlatır. Hiç şüphe yok ki, insanlığın hafızasında ebedi bir utanç ve ibret hissi ile kayıtlı kalması gereken bu korkunç cinayet ve felâketlerin sorumlusu Nazi yönetimi ve ona destek olan zihniyet ve zemindir.

Ancak şu noktanın asla dikkatten kaçırılmaması gerekir. Çağdaş Batının Hitler rejimine karşı tavır alışı, "Beyaz Irkın Üstünlüğü" nazariye ve politikasının özüyle ilgili değildir. Hâkim medeniyete mensup milletler Hitlerin, Almanların üstün ırktan olma böbürlenmelerine değil, dünyanın üstün ırklar arasındaki taksim şeklini beğenmeyip kendileri için soyluluklarına uygun büyüklükte pay sağlayacak yeni bir taksim istemesine ve bunu cebren yapmağa teşebbüs etmesine karşı çıkmışlardır.

Bu nedenle Emperyalist-Kapitalist Hıristiyan Beyaz âleminin yüzyıllarca düşünce ve davranış olarak benimsediği ırkçılığa karşı câli tepki ve itirazı şaşırtıcı görülmemelidir. Alman ırkçılığı orijinallik taşımamakla beraber, önemli bir yenilik ifade etmektedir. Almanlar, Hıristiyan Beyaz'ın üstünlüğü iddiasını tekrarlamakla kalmamış, beyazlar içinde Nordik Germenlerin en beyaz, en üstün, en soylu olduğunu ileri sürmüşlerdir.

"Evet, Beyaz Irk bütün dünyaya hâkim ve efendi olmağa muktedir ve haklı olduğunu bilfiil göstermiştir. Ama beyazlar içinde de Nordikler Latin ve Slavlardan üstündürler. Nordik beyaz ırkın en soylu ve güçlüsü Germenlerdir. O halde Germenler soyluluklarına uygun hak ve mevki sahibi olmalıdırlar."

Bu iddia ve isteklerin pratikteki anlamı, Almanların Anglo-Amerikan dünya egemenliğine, Birinci Dünya Savaşı ile kurulan düzene karşı çıkması idi. Almanların dünyayı yeniden paylaşma isteğine Birinci Dünya Savaşının tatminsiz kalmış galiplerinin de katılması ile Mihver oluştu.

İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar, Hollandalılar, Belçikalılar, Ruslar Almanlara ve Mihvere karşı yüksek insanî prensipleri korumak için değil, milletlerarası münasebetlerde baskı ve zorbalığa, ırk, din, uygarlık üstünlüğüne dayalı hâkimiyet ve sömürü heveslerine son vermek için değil, sömürge imparatorluklarını, menfaatlerine uygun statükoyu korumak için savaştılar. Demokrasilerin Faşist İtalya'nın Habeşistan'a, Militarist Japonya'nın Çin'e sömürge imparatorluğu kurma için saldırısına seyirci kaldığı, Hitler'in Çekoslovakya'yı yutmasına müsaade edildiği hatırlanmalıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın Alman-Rus anlaşması ve Polonya'nın, Doğu Avrupa'nın paylaşılması ile başladığı hâkim medeniyetin aktörlerinin çıplak fizikî kuvvetten başka hiçbir prensibe bağlı olmadıkları hatırlanmalıdır. Hitler'in Stalin'le ihtilafa düşmesi ve Sovyetlere saldırmasından sonra, Demokrasilerle Sovyetler arasında beliren ittifak ve dostluğun ortaklaşa inanılan ve amaçlanan yüce ahlâkî ülkü ve ilkelere dayandığı söylenemez. Emperyalist Demokrasiler Mihver Devletlerinin saldırganlığını, Nazi harp makinasının dişlilerini sadece kendi ordularının gücü, kendi milletlerinden derledikleri askerlerle kırabilseler, sömürgelerinin renk, dil, din farkı nedeniyle hor gördükleri, aşağıladıkları halklarından renkli tebaalarından asker toplamak zorunluluğu ile karşılaşmasalardı, rahatlıkla ifade edebiliriz ki, savaşlarına ırkçılık, militarizm, totalitarizm aleyhtarı bir renk ve hüviyet yakıştırmak zahmetine katlanmazlar, buna lüzum görmezlerdi.

Mihverin saldırganlığına karşı ittifak eden güçlerin zaferi; Nazi iktidarının yıkılması, Almanya'nın ezilip bölünmesi ile ırkçılık düşünce ve uygulamaları yeryüzünden kovulmuş olmadı. Gerçi

sömürge imparatorlukları çözüldü, sömürgeci güçler yüzyıllardan beri işgallerinde tuttukları ülkeleri terke, aşağıladıkları halkların millî kimlik ve bağımsızlığını kabule mecbur kaldılar. Ancak ileri ölçüde sanayileşmiş olmanın, bilim ve teknikte gelişmiş bulunmanın sağladığı ekonomik ve askerî güçle eski sömürgelerini, gelişmede, teşkilâtlanmada gecikmiş ülkeleri geçmişteki sömürgeci-ırkçı tutumlarına uygun bir zihniyet ve anlayışla baskı altına alma, kendilerine bağlı tutma eğilim ve çabalarını sürdürdüler.

Fransızların Hindiçin'de; Vietnam'da, Cezayir'de, Portekizlilerin Angola'da Anglo-Sakson kültürlü, beyaz azınlığın Güney Afrika'da yerli halklara karşı tutumları, Batının millî kurtuluş hareketlerine bakışı, ABD'de zencilere, sarı ırk kökenli mültecilere, göçmenlere, Latin melezi esmer halklara, Kızılderililere karşı ayırıcı ve aşağılayıcı uygulamaları, Hıristiyan Beyaz Uygarlık toplumlarının düşünce ve davranışta ırkçılık şizofrenisinden ve süper bencillikten yeterince kurtulamadığını göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı içinde hiçbir haklı sebep bulunmadığı halde Japon kökenli yurttaşlarını Nazilere benzer bir sertlik ve toptancılıkla çocuk, kadın, ihtiyar ayrımı yapmaksızın topyekün tutuklayıp tecrit kamplarına alan ABD yönetiminin bu tutumu, münhasıran aşırı vehim ve güvenlik endişesinden kaynaklanan bir savunma tedbiri olarak değerlendirilemez. ABD halkının, yıllarca beraber yaşadığı sarı soylu komşularının sorgusuz sualsiz toplama kamplarına götürülüşüne hiç itiraz etmeyişi, yüksek kültürlü Alman halkının yüzlerce yıl içiçe yaşadıkları Yahudilere karşı ülke ve kıt'a çapında yıllarca sürdürülen tedhişi önlemek için en küçük bir çaba ve muhalefet göstermeyişi, ırkçı zihniyetin yaygınlığını gösterme yönünden üzücü ve düşündürücüdür. Kısa bir süre önce ABD'de resmî sağlık kurumlarının onbinlerce Kızılderili genç kadını, onların bilgi ve rızaları olmaksızın kısırlaştırdıkları, böylece onları anne olmak, çocuk yapmak hak ve imkânından ebediyyen yoksun bıraktıklarına dair haberler gazetelerde yer aldı. Gazetelerin dikkat çekmeyen sütunlarında ahval-i adiyeden bir küçük vukuat gibi verilen ve tekzip görmeyen bu haber, kızılderili toplumun üremesini önlemek suretiyle yok edilmesinin amaçlandığını, soğukkanlı şekilde, kitlevî bir cinayet işlendiğini ifşa etmektedir.

Irk, soy, din, millet, milliyet kavramlarını müesseselerini reddeden, insanlığın emeği en yüce ve temel değer alarak işçi, emekçi sınıfların dayanışması ile barışçı bir dünya düzeni içinde bütünleşmesini istediğini ileri süren Sovyetler Birliği'ni böyle bir düzene önder ve örnek gösteren Ruslar, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce hudutları içindeki gayri Rus milletlere karşı tahripkâr baskı ve zulümlerini anılan milletlerin gerici, karşı devrimci, burjuva milliyetçisi halklarının refah ve ilerlemesine engel olan kadrolarının tasfiyesi, anılan halkların emekçi sınıflarını iktidara getirmek komünist rejimin güven ve başarısını sağlamak için zaruri tedbir olarak gösterdiler.

İkinci Dünya Savaşı'nın içinde ve sonrasında ise, Sovyet Rus yönetimi birliğe dahil milletleri Sovyet anavatanını, Büyük Rusya'yı korumak hususunda Rusluğa yeterince destek olmamak veya düşmanla işbirliği yapmakla suçlayarak anılan milletler üzerinde zulüm ve baskısını artırdı. Sovyet devletinin gücü Marksist-Leninist ilkeleri pekiştirmede değil, açık şekilde Rus yurtseverliğini, Slavcılığı, Ortodoks geleneklerini takviyede arandı.

Çağlar boyu Germen ve Turan soylu kavimlere tâbi yaşayan, Slavlıktan gelen millet oluşumunu anılan soylarla ihtilâtla tamamlayan, uzun süre Türk-Moğol devletlerinin hâkimiyetini tanıyan medenî müesseselerini Batıdan olduğu kadar Doğudan da iktibas etmiş olan Rusluğun istilâ ettiği ülkelerde Alman veya Anglo-Sakson modeli bir ırkçılık yapamayacağı belirgindir. Ancak Rus yönetimi Çarlık döneminde gayri Rus milletlere, özellikle Türk-İslâm toplumlarına karşı koyu bir din ve milliyet taassubu ile tahripkâr ve talancı olmuş, Sovyet döneminde ise bu milletlerin tümünün millî kimliklerini, kültürlerini belirli bir süreç ve zamanlama ile yok etmeyi Sovyet milleti adıyla Rusça konuşan, Rus gibi düşünen ve davranan tek bir millet yapmayı bu süreç içinde Rusluğun menfaatini daima önde tutmayı hedef almıştır.

Parti ve ordu, Reich'ın selametinin bekçisidir.

Hıristiyan Beyaz Âlemi Dışında Irkçılık

Irkçı zihniyet ve politika, insanlığa karşı cinayet teşkil eden ölçüsüz acı ve felâketlere yol açan en tahripkâr güç ve etkinliğini Hıristiyan Batının ekonomik ve teknik gelişimi sonucu sömürgecitalancı emperyalist yayılma safhaları içinde kazanmış olmasına rağmen, ırkçı

Führer konuşuyor, milyonlar onu dinliyor! Çalışan halk, köylüler ve yeniden kazanılmış savunma hürriyeti, nasyonel-sosyalist Almanya'nın dayanaklarıdır.

zihniyet ve tavrın sadece Hıristiyan Batı toplumlarına has bir davranış olduğu şeklinde bir iddia hatalı olur.

Alman ırkçılığının en çılgın zulüm ve cinayetlerine hedef olan Yahudiler de (İsrail kavmi) ırkçı bir zihniyet ve tutumu, kutsal bir inanç, dinî bir emir olarak benimsemiş ve binlerce yıldan beri sürdüregelmişlerdir. Kutsal kitapları Ahd-ı Atik'e, Tevrat'a göre İsrailoğulları (Yahudiler) Tanrı Yehova'nın öz kavmidirler. Yehova, onları üstün yaratmış, takdis etmiş, onlara dünya ve diğer milletler üzerinde egemenlik vaad etmiştir.

İsrailoğulları arasında sevgiyi, işbirliğini, dayanışmayı öğütleyen Tanrı Yehova, İsrailoğullarının başka kavimlere, başka kavimlere mensup fertlere zulüm, baskı ve haksızlık yapmalarını, ahitlerinde durmamalarını, onları aldatmalarını, soymalarını, borçlandırıp ağır faiz yükü ile ezmelerini, soydaşlarına yedirmeleri caiz olmayan kokmuş, çürümüş gıdaları başka kavimlere satmalarını hoş görmekte, öğütlemektedir. Tevrat bu haliyle tüm insanlığa yönelen ilâhi bir kurtuluş çağrısı değil, kendini insanlığın dışında ve üstünde gören bir kavmin, saldırgan bir azınlığın ideolojik misakı, savaş düsturu olmaktadır. Tanrı Yehova'da Âlemlerin Rabbı, bütün yaradılmışlar için rahim ve rahman olan Allah değil, bu kavmin mabududur.

Kutsal kitabın, Tevrat'ın almış olduğu pek muharref şekil, yerini, yurdunu kaybeden, dünyanın dört bir tarafına dağıtılan, daima baskı ve denetim altında tutulan, millet olma idrakine pek erken tarihte ulaşmış bir toplumun varlığını koruyabilme insiyaki ile ken-

di içine kapanması ve kendisini diğer toplumlardan korku, nefret ve süper ego ile örülmüş bir koza ile ayırması olarak yorumlanabilir.

Ancak, yabancı ve karşıt din-soymedeniyet ortamları içinde eriyip kaybolma tehlikesine maruz azınlıklara dönüştürülmüş bir kavmin varlığını koruyabilme için din ve seciye edindiği ifratların bağımsız devlet ve vatan sahibi bir milletin milletlerarası camia ile ilişkilerinde karşılıklı güven ve saygıya dayalı işbirliğine, barışa yardımcı olamayacağı açıktır.

Küçümsenen Sarı Irklar

Batılı milletlerin sarı ırktan sayarak küçümsedikleri, yüksek tahrip gücüne sahip silâhlarla donatılmış ordu ve donanmalar kuruncaya, bu silâhları etkili şekilde kullanabildiklerini isbat edinceye kadar eşit hak ve saygınlıkta medeni bir millet saymadıkları Japonlar, bütün dünyaya kapalı ve unutulmuş adalarında, Güneş Tanrı tarafından imtiyazlı bir millet olarak yaratılmış olduklarına, Güneş Tanrı'nın kendi oğlunu Japonya'yı yönetmek ve Japonların imtiyazlı mevkiini korumak için İmparator nasbettiğine, devlet başkanlarının Güneş Tanrı'nın öz oğlunun soyundan geldiğine, Tanrı kutsallığına sahip olduğuna inanıyorlardı. Bu inancı, devletin resmî dini ve millî tarih tezi yapmışlardı. İkinci Dünya Savaşının bitimine kadar Güneş Tanrı'nın âlemi kaç yıl önce yarattığı, oğlunu gökten hangi yıl Japon adalarına indirdiğini dahi kesinlikle belirleyip üniversite öğretiminde ilmî gerçek budur, iddiası ile okutmağa kadar giden bu inanç ve düşünce, Japonların dünyadan, dünyanın Japonlardan pek haberi olmadığı yüzyıllarda, özellikle bu ülkenin kapılarını dünyaya kapalı tuttuğu devrede milletlerarası ilişkiler ve diplomasi alanında hiçbir etki ve anlamı olmayan mitoloji, folklor ve şiir kültürü ile ilgili bir fantezi telâkki edilebilirdi.

Ancak 1854 yılında Amiral Perry komutasındaki Amerikan savaş filosunun toplarını doğrultarak kapılarını açmağa, zaman tünelinden çıkmağa zorlaması ile Japonlar şahane yalnızlıklarından sıyrıldılar. Kendilerinden farklı ve güçlü görünen milletlerle, soylarla karşı karşıya gelme ve bu farklılığın idraki, konuyu fantezi olmaktan çıkardı, siyaset sorunu haline getirdi.

Karşı konulmaz bir üstün silâh ve tahrip gücünü, bilgi ve yeteneği temsil eden Beyaz Avrupalı ve Amerikalıların kendilerini aşağılayan tutumlarına baskılarına bir süre katlanma zorunda kalmak, Filipinler gibi sömürge haline düşmemek için olağanüstü gayret göstererek, bilim ve teknikte ekonomi ve kültürde süratle akılcı bir gelişim ve değişimi başarabilmek Japon ruhiyatında ilginç bir değişim yaratmıştır. Bu değişimi Batılıların taşıdıkları ve bulaştırdıkları ırkçılık virüsü ile ihtilâttan doğan ruhî bir hal ve halet saymak mümkündür.

İkinci Dünya Savaşında Japon militaristlerinin Asya'da Yeni Nizam, Büyük Asya İmparatorluğu kurma heves ve girişimlerinin mazide uğranılmış haksızlıklardan, esatirle beslenen hayallerden hız almakla beraber, gerçekte Batılı sömürge imparatorluklarını örnek aldığı, insanlık için daha mutlu ve âdil bir düzeni amaçlamadığı belirgindir.

Günümüz Japonya'sında, halk imparatorlarının Güneşin oğlu olmadığını biliyor. Ordu ve donanma sahibi olmaktan, askerî güç oluşturmaktan men'edilen, yayıldığı sahalardan çıkarılan, küçültülen Japonya, uğradığı ağır yenilginin şokuna rağmen, süratle benimsediği demokratik toplum düzeni içinde aklı ve bilimi rehber edinen bir milletin tükenmez enerjisi ile nüfuzu eski imparatorluk hudutlarını aşan ekonomik bir dev olmayı başarmış bulunuyor.

Hind'e Dair

Bir kıt'a genişliğindeki Hindistan, dinlerin, dillerin, soyların mahşer olduğu, içiçe, yanyana, üstüste yaşadığı bir ülkedir. Bu ülkede dinî görünümdeki kast sisteminin özünde ve menşeinde ortak yaşamayı kabule zorlanmış ırklar arasındaki mücadele ve uzlaşmayı yansıttığını söylemek hata olmaz. Hint kıt'asının İslâm toplumları dışındaki nüfusu, insanî değer eşitliğini kabul etmeyen farklı değer ve statüdeki kastlara bölünmüşlüklerini sürdürmüşlerdir. Bütün insanlığı kucaklayan çağrısı ile ezilen, aşağılanan kastlar için kurtuluş yolu görünen İslâm imtiyazlı kastların bencilliğini yenememiştir. Sömürgeci Batı, tümü ile aşağıladığı bu toplumlar arasındaki tabakalaşma ve bölünmeyi, ırkçı temele dayalı ayrılık zihniyet ve nefretini derinleştirmiştir. İşin daha da hazin yönü, Avrupalı beyaz sahibin sömürge insanına, yerli ve renkli insanın mânen, fikren değersiz olduğunu veya beyazın tayin ve takdir ettiği derecede bulunduğunu kabul ettirmiş olmasıdır.

Kıt'a genişliğindeki ülkeleri bir avuç

II. Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra yeryüzünden tamamen silinen Biafra'lılar.

sömürgecinin ciddi bir zorluk çekmeden yönetebilmesinin sırrı da budur.

Çinliler

Tarihin, ayrı bir medeniyet dairesi teşkil eden en eski milletlerinden, en devamlı devletlerinden biri olan Çin'de, büyük devlet kadrosu ve geleneği içinde yaşamanın bu devletin hâkim sınıf mensuplarında, üst idare kademelerinde görev alanlarda özel bir gurur, semavî bir üstünlük hissi yaratacağı aşikârdır. Ancak bu gururun belirgin özellikleri farklılıkları olan bir soya mensubiyetten çok gelişmiş bir yerleşik uygarlığı ve çok büyük bir devletin güç ve iktidarını temsil etmekten kaynaklandığına işaret etmemiz gerekir. Kıt'asal büyüklükteki Çin ülkesini, çoğu Çinli olmayan değişik hanedanların idare etmesi, Türk, Moğol, Mançu kavimlerinden gelen bu hanedanların hizmetlerinde kendi soylarından gelen geniş idarî kadroların, orduların bulunuşu, Çinlileri medeniyetlerini benimseyen, kendileri ile uyum ve uzlaşmaya yönelen yabancı soylarla içiçe yaşamağa alıştırmıştır. Çin, uzun vadede fâtihlerini fethetmiştir. Batılı güçlerle karşılaşmanın sonuçları farklı olmuştur. Sahillerine ticaret amacıyla gelen, üstün teknik, teşkilât ve tahrip gücüyle Çin savunmasını çaresiz bırakacak güce erişince saldırgan ve sömürgeci kimliğe giren Batılı milletlerin hiçbir şekilde tatmin olmayan ayrıcalık, imtiyaz istekleri, Çin halkına karşı yaptıkları aşağılayıcı muameleler, hâkimiyet ve sömürüyü kolaylaştırmak için bütün halkı afyona alıştırmağa çalışmaları ve afyon ticaretini silâh zoruyla sürdürmeleri, Birleşik Avrupa ordularının bu amacı temin için müşterek tecziye ve soygun seferleri, ülkeyi nüfuz alanlarına bölmeleri, nüfuz bölgelerini işgal üslerine, kolonilere dönüştürmeğe başlamaları, Çinlileri hem Batılı beyaz milletlere, hem de uzun zaman bir arada yaşadağı Asyalı komşularına, yabancılara karşı şüpheci, sert ve düşmanca duygulara, ırkçı tavırlara sevk etmiştir.

Son Çin ihtilâlinin sadece Marx, Lenin'den esinlenen, ezilen emekçi özlem ve istekleriyle ilgili bir sınıf hareketi olmadığı, geçmiş devrelerin hafızalarda birikmiş zehirli acılarını da yansıtan veya tabanında bu tortuları da taşıyan, sömürgecilerle birlikte onlarla işbirliğini, uzlaşmayı temsil eden zümreleri, tasfiyeyi hedef alan ulusal-ırkî bir isyan olduğu söylenebilir. Çin İhtilâlinin Üçüncü Dünyaya seslenişinde Sovyetler Birliği ile tartışma ve sürtüşmelerinde, soylar-çatışmasına ait motifler ve sesler yer almaktadır.

Siyah Afrika

Siyah Afrika'nın İkinci Dünya Savaşından sonra olağanüstü süratli bir değişim geçirdiğini, bu kıt'adaki Batılılara ait sömürgelerin aynı kalıplar içinde devletleşmeğe, uluslaşmağa yöneldiğini görüyoruz. Siyah yerlinin beyaz sömürgeciden kolaylıkla ayrılan fiziği, Afrika'da millet olma sorununu derhal ırk sorunu haline getirmektedir. Ancak kendilerini beyazlardan kolaylıkla ayıran siyahların kendi içlerinde değişik dilleri ve kültürleri temsil eden ayrı aşiret toplumları oluşturmaları, bu aşiretlerin sömürgeci güçlerin paylaşım planlarına göre çizilmiş devlet hudutlarına intibak etmeyen geniş sahalarda yaşamaları, devlet ve millet oluşumunu zorlaştırmakta, ırkçı çatışmaları büyütmektedir. Yüzyıllar boyunca mal, hammadde muamelesi gören, insan değil, alınır, satılır, tüketilir emtia işlemine tâbi tutulan Siyah Afrikalının ırkçı ayrıma, küçümsemeye karşı nasıl bir ruhî tavır aldığı alacağı, sosyal psikoloji, milletlerarası siyaset ve uygarlık açısından ilgi çekecek bir konudur. Bir kısım Afrika devletlerinde azınlık durumuna düşen ve artık iktidarda olmayan beyazların ve Asyalıların maruz kaldıkları sert muameleler, ülkeyi terke zorlanmaları, dünya çapında afişe edilen Beyaz Sömürgeci tipini özellikle İngiliz insanını aşağılamayı, küçültmeyi hedef alan sembolik hareketler karanlık ve acılarla dolu bir geçmişe karşı tepki olduğu kadar, eşit, özgür ve onurlu bir toplumsal kişilik arama, kendine güven kazanma çabaları olarak yorumlanabilir. Hiç şüphe yok ki paralı askerlerin, lejyonerlerin, sömürgeci işgal ordularının anavatanlarına dönmüş görünmeleri, Siyah Afrika üzerindeki sömürünün sona ermiş olduğu anlamına gelmemektedir.

Genç Afrika devletlerinin, Afrika insanının, Siyah insanın milletlerarası camiada kazanmak istediği hak ve haysiyet eşitliği öncelikle kalkınma ve gelişimini tamamlamağa bağlı bulunmaktadır. Bütün az gelişmiş dünya için de durum budur.

İslâm dünyasının, Türk-İslâm toplumlarının, Cumhuriyet Türkiyesi'nin, Türk düşüncesinin, Irkçılık düşünce ve politikası konusunda tavrı müstakil bir makale ile belirlenecektir. Ancak şuna kesin şekilde işaret edelim ki, Türklerin kendi soylarına, milletlerine, kişiliklerine sevgi ve saygıları, özgüvenleri, hiçbir zaman başka soylara, milletlere karşı ırkçı bir aşağılama ve düşmanlık anlamını kazanmamıştır. Türk düşünce ve vicdanında ırkçı ifrat yer etmemiştir. □

Türkiye ve İçtimaî İnkılâp

ŞEFİK HÜSNÜ

Türkiye ve İçtimaî Hareket

İçtimaî hadiseler, iktisadî âmillerin mahsulleridir. Ve her hadise-i içtimaiye, muayyen şerait-i iktisadiyeyi haiz muayyen vasatlarda vukua gelir. Bütün ihtiyaçlarını yalnız başına temin ederek ayrı ayrı yaşayan insanlar, zamanla her ferdin artık bütün bu ihtiyaçlarını yalnız başına temin edememesi ve kendini muhat mehalikten tek başına hakkiyle korunamaması gibi zaruretlerin sevkiyle bir araya gelmişler; ve bu ilk iktisadî zaruret kabile hayatını tevlit etmiştir. Feodal cemiyete buhar makine kuvvetinin girmesi sayesinde, zenginlerle orta halliler içinde bulundukları sıkı çenberleri kırarak derebeylerle asilzadelerin bütün tazyikat ve soygunlarından kurtulmuşlar; asilzade ve servet sahiplerinin muzaaf tazyik ve soygunları köleler ve fakirler için artık gayr-ı kabil-i tahammül bir dereceye gelmesiyle de burjuva cemiyeti doğurmuştur. Burjuva hâkimiyeti teessüs ettikten ve bütün sürat ve şiddetiyle serbest rekabet temin edildikten sonra makineler dev adımlarıyla tekâmül, intişar ve teammüm eylemiş; sermaye tekâsüf ve temerküz ederek küçük işletme mevkiini büyük işletmeye terk etmiş ve bütün bunlar ise işleyen ve çalışan müstahsil sınıfın esaretinin eski kölelikten de feci ücret esareti şeklinde devamını; orta halli, küçük sanayi ve ziraat erbabını sukût ve mahvetti ve binnetice yoksul ve ecir sınıflarının hergün biraz daha kabarmasını ve sefaletlerin de gittikçe derinleşmesini tevlid eylemiş ve bu avamil ve tezahürlerle birlikte her yerde içtimaî hareket baş göstermiştir. Binaenaleyh hareket-i içtimaiye sermaye, büyük işletme ve binnetice doğan proletarya kitlesinin bir

DR. ŞEFİK Hüsnü Deymer'in "Aydınlık Külliyatı" 6'ncı broşürü olarak yayınlanan "Türkiye ve İçtimaî İnkılâp" adlı (1338-1922) eseri, "Kurtuluş" ve "Aydınlık" dergilerinde yayımlanan beş yazısı ile aşağıda sunduğumuz, önsöz niteliğindeki yazısından oluşmaktadır. Bu broşürü 1946 yılında kendisine imzalattığımda: "önemsiz dergi makaleleri" diye nitelendirdiği bu yazılar, bence aksine o dönem için çok önemli idiler; ancak Şefik Hüsnü yine de bir bakıma haklı idi, çünkü aradan geçen yirmi-yirmibeş yıl büyük bir eylem ve fikir aşaması, bir sıçrayış niteliğindedir.

"Türkiye ve İçtimaî İnkılâp" broşürü "Türkiye ve İçtimaî Hareket" yazısından sonra şu yazıları kapsamaktadır:

Türkiye'de İçtimaî Sınıflar (Aydınlık, Sayı 1, 1.6.1921). [*Türkiye'de Sınıflar* - Ülke Yay. s.9-22 (1975)]

Yarınki Proletarya (*Kurtuluş*, Sayı 2, 20.10.1919). [*Kurtuluş* - Anadolu Yay. s.109-16 (1975)]

Bugünkü Proletarya ve Sınıf Şuuru (*Kurtuluş*, Sayı 3, 20.11.1919). [*Kurtuluş* - Anadolu Yay. s.170-75 (1975)]

Türkiye'de İnkılâbın Lüzumu (*Aydınlık*, Sayı 4, Ekim 1921). [*Türkiye'de Sınıflar* - Ülke Yay. s.47-57 (1975)]

Türkiye'de İnkılâbın Şekli (*Aydınlık*, Sayı 5, 1.11.1921). [*Türkiye'de Sınıflar* - Ülke Yay. s.58-68 (1975)]

Broşürde son iki yazının yazılış yer ve günü bulunmaktadır: Türkiye'de İnkılâbın Lüzumu (Erenköy, 26 Ağustos 1921). Türkiye'de İnkılâbın Şekli (Erenköy, 27 Teşrinievvel 1921). Yani iki yazı da yazıldıktan sonra, iki ve bir ay sonra yayınlanmıştır.

Broşür kapağı:
Aydınlık Külliyatı: 6.
Türkiye ve İçtimaî İnkılâp
La Turquie et la Révolution Sociale
Yazan: Doktor Şefik Hüsnü
Dr. Chefik Husni
Şehzadebaşı - Evkaf Matbaası
1338
Fiatı 10 Kuruştur.

Broşürün arka kapağında şu reklâm bulunmaktadır: Türkiye'de, millî ve beynelmilel işçi hareketlerini ilmî bir surette tetkik eden ve Marksizm esaslarını izah eden,

AYDINLIK

mecmuasını her ay muhtazaman takip ediniz.

Ve neşriyatını

Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm	5 kuruştur
Sermayedar Nizam-ı İçtimayiesi	10 kuruştur
Sosyalizm ve Tekâmülü	10 kuruştur
Sendika Meseleleri	5 kuruştur
İç Ücreti ve İşsizlik Buhranı	100 paradır
Türkiye ve İçtimaî İnkılâp	10 kuruştur
İçtimaî Mesele ve İslahatçılar	10 paradır

risalelerini okumak fırsatını kaçırmayınız.

Sipariş için: Bâbıâli Caddesinde 71 numarada Aydınlık müdüriyetine müracaat olunmalıdır.

Yukarıdaki reklâmda yazar adı bulunmamaktadır, sırasıyla bu eksiği tamamlayalım:

1- Sadrettin Celâl, 2- Ali Cevdet, 3-

mahsulüdür. Bu hadise ve hareketlerin tezahür ve cevelânı her yerde bir ve aynı sebeplerin tesiriyledir. Ve bunda şark ile garbın Avrupa ile Asya'nın farkı yoktur. Mevcut fark, ancak bu muhtelif içtimaî hadiselere sahne olan mahallerdeki iktisadî şartlar ve içtimaî vasatlar arasındaki tefavütlerden başka birşey değildir.

Bu küçük mukaddemeden sonra asıl mevzuubahs etmek istediğimiz Türkiye içtimaî hareketine avdet edeceğiz. Türkiye'de içtimaî hareket mevzuubahs olabilir mi? Ve bir içtimaî hareket mevcut ise buna sahne olacak sağlam vasat neresidir? Ve bunu müessir ve nafiz bir kudret haline ifrağ için müsait şartlar mevcut mudur? Bu suallerin cevaplarını doğru olarak verebilmek, Türkiye'nin esaslı bir içtimaî ve iktisadî tetkikine mütevakkıftır. Bu vadideki ilmî tetkiklerin yok denecek kadar nedreti ve çoğunun pek basit ve ekseriya yanlış esaslara ve malûmata istinad etmiş bulunması, istatistik yoksulluğu böyle bir tecrübeye girişmeği cidden müşkül kılmaktadır.

İktisadî inkişaf nokta-i nazarından Türkiye hiçbir veçhile vahdet göstermez. Değil yekdiğerinden pek uzak iki mahal, hatta birbirine komşu iki köy, iki sancak bile ekseriya çok bariz farklarla yekdiğerinden ayrılırlar. Bir kurun-u ûla köyünün birkaç saat ilerisinde kurun-u vusta şehrine ve kezâ bir kurun-u vusta kasabasının birkaç gün berisinde son devrin buhar ve elektrik makineleriyle ve uçuk benizli işçileriyle bir yirminci asır şehrine tesadüf edilebilir. İstihsal mısırın kumlu topraklarına bile hükmünü geçiremeyen sapanlarla yapıldığı gibi traktörlerin ezici hoşmurtularına tıflâne bir itaat gösteren yerler de var. Üzerinde henüz bedeviyet ve kabile hayatı geçirilen yerler bulunduğu gibi kapitalist tarz-ı istihsalinin hükümran olduğu mahaller de nazar-ı dikkate çarpar.

Bu kadar farklı parçaları ihtiva etmesine ve bu kadar mütennevi edvara tekabül eden şerait-i iktisadiyyeyi haiz simalar arz etmesine rağmen, Türkiye'de şöyle böyle aynı inkişaf-ı iktisadî arz eden ve müşterek şeraiti haiz üç muhtelif kısım, üç muhtelif vasat nazar-ı dikkati celbeder:

1. Bu mıntıkalar tamamen ziraî devreye bile girmeyen bir iktisat manzarası arz eder. Kürdistan ve havalisi bu kısmın en iyi bir numunesidir. Henüz devr-i bedeviyeti atlamadık birçok yerleri olan bu havalide halk toprağa gayr-ı merbut, ekseriya göçebe hayatı sürer. Çok havalide köy hayatı bile henüz başlamamıştır. Sekenesinin iştigalâtı, bu vaziyeti icabı, ziraattan fazla hayvan, at yetiştirmedir. Şeyhlerle beylerin keyfî idareleri herşeye hâkimdir. Halk çalışır, eker, mahsul idrak eder; bey veya şeyh, kendi debdebe ve saltanatı, ev halkının sefahatı, hudutsuz dalkavukları ve hüddamı ve nihayet devlet vergisi için idrak edilen mahsulün hemen hepsini, dörtte üçünü alır. Çalışan kitleye bir kuru ekmek bile kalmaz. Bu kısımdaki halkın en büyük varlığı, onu hiç bırakmayan cehalet-i mutlakadır!.. Daha iyi soyulabilmek ve daha kolaylıkla ezilebilmek için kasden cahil bırakılan, pek dûn ve fena bir hayat süren, adeta iş hayvanından farkı olmayan halk, reislerine bir mabut gibi hürmet ve itaat ederler. İstihsal en basit şekliyle cereyan eder ve ekseriya pazar için değildir. Fazla mahsul beyler ve şeyhler tarafından kazdırılan büyük kuyulara vaz'edilir ve orada mürur-u zamanla çürür. Her nevi yollardan mahrum olan bu havalide makine namına birşey bulmak imkânsızdır. Nakliyat vesaiti, hayvanların sâbur omuzlarına münhasırdır.

2. Köy iktisadiyatının hükümran olduğu mahaller bu kısmı teşkil eder. Bu havalinin gayet geniş arazisi üzerinde pek az nüfus mevcuttur. Ahalinin büyük ekseriyetini, ebedî bir yoksulluk ve mahrumiyetten başka bir nasibi olmayan küçük arazi sahipleri teşkil eder. Küçük sanayi erbabı ile proletarya zayıf bir teşekküle maliktirler. Köylü binlerce sene evvel Mısrîlerin vasıta-i istihsaline tekabül eden kara sapanla çalışmakta ve istihsal yapmakta ısrar ve teannüd eder. Bu küçük işletme; feodal devlet, köy mütegallibesi, muhtekirler, harici ve dahili sermayenin biaman bir soygun ve tazyikine maruzdur. Âşâr vergisi un-

Sadrettin Celâl, 4- Sadrettin Celâl, 5- Ali Cevdet, 6- Dr. Şefik Hüsnü, 7- Sadrettin Celâl.

Ondan sonra çıkan broşürler şunlardır:

8- İnhitat Devresinde İşçi Sınıfının Vaziyeti - Öjen Varga.

9- Komünist Beyannamesi - Marx ve Engels, çeviri Şefik Hüsnü.

10- Lenin ve Leninizm - Hayatı, Şahsiyeti, Hakkındaki Makaleler. Sadrettin Celâl - Şevket Süreyya.

11- Amele ve Köylü Kitleleri Nasıl Fırka Teşkil eder - İdaî [Ahmet C. Emre].

12- Komünizm Elifbası - Buharin, Preobrejenski, çeviri Ali Cevdet.

Bu yazıyı sunarken genel bir açıklama yapmam gerekmektedir. *Kurtuluş* adıyla yayınladığım kitaptaki yazıların yeni dile, en önemlisi yeni harflere çevrilmesinde büyük bir özen gösterilmiştir. Merhum dostum Kerim Sadi Beyin ve onun eski arkadaşı Dr. Haydar Bulak'ın yardımları dışında üçümüzün de tam olarak çözemediğimiz Vedat Nedim Tör'ün bir tümcesi için kendisine gitmiş ve yazıyı kendisine göstermiştim, o da çözemedi ve mürettip (dizgi) hatası var, deyip herhalde böyle olacak diye eklemişti, zaten biz de aynı yorumu yapmıştık. Oysa 1971'de yayınlanan: "Şefik Hüsnü Deymer - Seçme Yazılar" kitabında eski harflerden transkripsyon yapan gençler en iyi niyetleri ile Osmanlı imlâsını bilmediklerinden ve de herhalde orijinaldeki dizgi hatalarından dolayı pek çok yanlışlar yapmışlardı, o kadar ki merhum Kerim Sadi otuz sahifelik bir doğru-yanlış cetveli hazırlayıp basmağa kalkışmıştı, engel oldum, arkadaşlara verelim, ikinci baskıda düzeltsinler dedim. Ne yazık ki, 12 Mart ve Kerim Sadi'nin vefatı buna engel oldu. Aynı kitabın, biri hariç eksik yazılarının tamamlanması ile "Şefik Hüsnü - Türkiye'de Sınıflar" ismi ile yapılan yeni baskısında bu kusur düzeltilemedi. Ancak eksik yazılar Müntekim Öçmen tarafından hazırlandığından, bu yazılar hiç kuşku yok ki kusursuzdur.

Yapılan transkripsyon hatalarının niteliğini belirtmek amacıyla iki örnek vermek zorundayım:

"Seçme yazılar" sahife 192, "Türkiye'de Sınıflar" sahife 209:

"Sayı üstünlüğü ile TAKTİK üstünlüğünü yenmek amacını güdüyordu" aslında "sayı üstünlüğü ile TEKNİK üstünlüğünü yenmek amacını güdüyordu" olmalıydı.

Aynı şekilde "Seçme Yazılar" Sahife 202, "Türkiye'de Sınıflar" Sahife 220:

"Kadınlar BLOKU az bir dayanmadan sonra teslim oldu" aslında "Kadınlar BÖLÜĞÜ az bir dayanmadan sonra teslim oldu" olmalıydı. Bilindiği gibi Sovyet Devriminde Kış Sarayını savunan bir kadın birliği vardı, yazıda ondan bahsedilmektedir, oysa çevirilince bu adeta "harem dairesi" haline gelmiştir. Bunu belirtmemin nedeni, bütün eski metinlere ilişkili yazılarda olduğu gibi, bu kitabın da yeni baskısı yapılırken gereken düzeltmelerin yapılması içindir.

RASİH NURİ İLERİ

vanını taşıyan muhtekirler yağması ve vergiler; fakir ve orta halli halkın sırtından hiç eksilmeyen ve onu daima zayıflatan birer sülüktür. Sâkinlerinin ekmeğini ekseri cihetlerinde, daha henüz yel değirmenlerinin temin eylediği bu kısımda, öteye beriye serpilmiş ancak birkaç su değirmenine ve çok ender muhitlerde de buharla işleyen değirmenlere tesadüf edilir. Hemen her evde bir dokuma tezgâhı, ailenin giyim ihtiyaçlarını tatmin için daima hal-i faaliyette bulunur. Ötesine berisine birkaç fabrika taklidi imâlathane serpmiş olan demiryolu boyunca kurulmuş bazı küçük tamirhaneler ile pek iptidaî usul ve vasıtalarla işlenilen Keskin, Ergani gibi maden ocaklarından başka sınaî müesseselere tesadüf edilemez. Hemen münhasıran arpa, buğday istihsal edilen ve ihracatı meyanında mahsulât-ı hayvaniyesi de büyük bir mevki işgal eden vasatî Türkiye, muntazam yollardan mahrumdur. Demiryolundan gayrı esaslı ve yegâne nakil vasıtası beygirler ve develerle iptidaî bir şekli gösteren yekpare iki tekerlekli kağnı adlı öküz arabaları ve yaylılardır. İhracatı istihsal menbalarından pek uzak, uzun ve binaenaleyh pek pahalıya mal olan kağnı-demiryoluna inhisar ettiği için uzak yerlerin mahsulleri ekseriya ihraç edilemeyerek çürümeğe terk edilir. Yeni, müterakki ziraat, mevcut yerli ve ecnebilere ait bir iki çiftliğe münhasırdır. Köyler yekdiğerinden saatlerce uzak; zaten küçük olan köyün ağıllardan ve kovuklardan farksız evleri de pek dağınık ve müteferriktir. Jandarma, tahsildar ve faizci ile banka, beynini daimi surette kemiren birer kartal ve askerlik onu daima hayattan tecrit eden bir mezbahadır.

3. Ziraatte büyük işletmenin hâkim olduğu, sanayinin şayan-ı ihmal olmayacak derecede inkişaf eylediği Garbî Türkiye ve Şimal ve Cenup sevahilini ihtiva eden her cihetten büyük nehirlerle sulanan fevkalâde münbit topraklar bu kısmı teşkil eder. Burada halk toprağa daha fazla sıkışmış, nüfus daha ziyade tekâsüf etmiştir. Küçük işletmeyi tamamen esaret ve nüfuzu altına alan büyük işletme, ziraatta 10-50 işçi çalıştıran çiftlikler suretinde görülmektedir. İzmir, Balıkesir, Bursa, İzmit ve İstanbul havalisinde mevcut büyük ziraî işletme Trakya'da daha bariz bir şekil alır. Bu kısımların büyük arazisi arasında en münbit ve mahsuldar yerleri işgal eden çiftlikat-ı hümayuna büyük bir mevki ayırmak lâzımdır. Gündelikle çalışan geniş bir ziraat proletaryası yanında yardımcılık suretiyle büyük arazi sahiplerine, muhtekirlere bir soygun ve istismar sahası teşkil eden, büsbütün top-

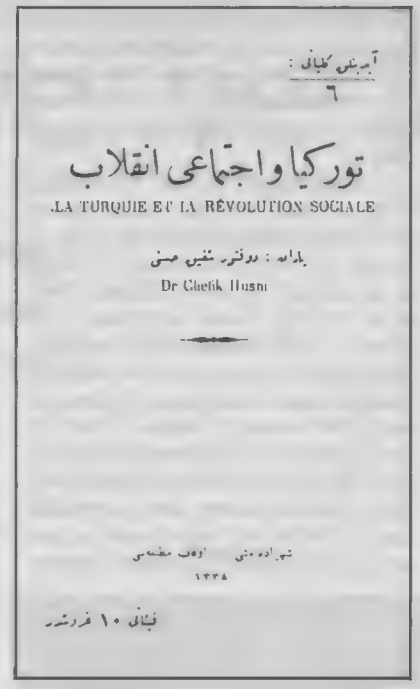
آبونلی کتابی : ٦

تورکیا و اجتماعی انقلاب

LA TURQUIE ET LA RÉVOLUTION SOCIALE

یازان : دوکتور حلیم حسنی

Dr Chefik Husni

شهزاده باشی — اوقاف مطبعه‌سی

١٣٣٨

قیمتی ١٠ قروشدر

raktan mahrum veya cüzî toprak sahibi vasî bir yardım proleter köylüsü vardır. Ve bunlar bütün ömürlerini, ekseriya hayatlarını nakâfi bir lokma ekmeği alabilmek için zengin sınıfların tezyid-i servet ve istismarına hasr ederler. Askerliğin ifna edemediği vücutlar, tahammülfersa tazyik ve yoksulukların bâr-ı elimi altında -yine yüksek sınıfın soktuğu ve aşıladığı- bin türlü hastalıkların pençe-i kahrında mahvolurlar. Hükûmet kuvveti, çiftlikat ashabının, mütegallibe ve faizcilerin en tabiî bir müttefiki, ecnebi sermayesinin en emin bir icra vasıtasıdır.

Denizler etrafında toplanan ve sahillere daha yakın bulunan bu yerlerde yollar diğer iki kısma nazaran daha çok ve muntazam, demiryolları daha mebzuldur. Kısa kara yollarının nihayet bulduğu limanlar arasındaki nakliyat, tabiî kuvvetlerin tahrik eylediği yelkenliler, küçük motorlar ve büyük vapurlarla temin edilir. Denilebilir ki, bu vasî ve müteferrik kısımlar deniz ve denizyollarıyla biraraya toplanmış ve yekdiğerine ilsak edilerek bir kül haline ifrağ edilmiştir. Arpa, buğday ve ilâh... dan başka pamuk, incir, üzüm, palamut, haşhaş, zeytin, ipekçilik ve mahsulat-ı ziraiye her sene biraz daha çoğalan ehemmiyetli bir sanayi-i ziraiye faaliyeti tevlit eylemiştir. Taraf taraf beş on kişilik nihayetsiz imalâthane el tezgâhları, 50-600 işçi çalıştıran birçok fabrikalar teessüs ve teşekkül etmiş ve her tarafa dağılmış ve bu vaziyet yüzbinlerle ölçülen pek dolgun bir proletarya kitlesini doğurmuştur. Makinelerin ziraattaki tatbikatı gittikçe ehemmiyet kazanmış ve en ücra köşelere kadar sokulmuştur. Buhar kuvveti birçok taraflarda köylere kadar girmiş ve bir-beş işçi çalışan ve köylünün öğütmek üzere getirdiği mahsulünden 1/5-1/8 nisbetinde ücret-i ayniye almak suretiyle müthiş bir soygun yapan buhar değirmenleri ta köylere kadar sokulmuştur. Diğer cihetten Türkiye'nin en mühim kömür ocaklarıyla diğer madeni hemen tamamen bu mıntıkada toplanmıştır. Bunlardan maada yerli ve ecnebi sermayeli birçok sınaî müesseseler ve pekçok devlet müessesat-ı sınaiyesi buralara - bilhassa İstanbul ve muhitine- sınaî bir sima verdirmekte, bacalarından dumanlar saçan fabrikaları, büyük mebanisi ve imalâthaneleri, muazzam bir işçi kitlesi ve pek faal hayatlarıyla büyük şehirler bunu itmam ve ikmal eylemekte, limanlarının faaliyeti, ticaretin bilhassa buralarda tekâsüf eylemiş bulunması, harici ve az miktarda yerli sermayenin hemen münhasıran buralarda toplanmış olması ve ilâh... bu kısmı diğerlerinden pek farklı surette ayırmaktadır.

* * *

Görülüyor ki, Türkiye'de içtimaî hareketi tevlid eden içtimaî ve iktisadî şartları haiz bir vasat vardır ve bu sâiklerin zaruretiyledir, ki yirmi seneyi mütecaviz bir zaman evvel, velev ki gayr-ı şuurî olsun, bir işçi hareketi doğurmuştur ve bu hareket-i içtimaiye bugün biraz daha şuurlanmış ve kuvvetlenmiş olarak mevcuttur. Yine bunun içindir ki bu hareket-i içtimaiye birçok burjuva muharrir ve şarlatanlarının iddiaları gibi katiyen gayr-ı tabiî, bir veya müteaddit kimselerin sun'i bir eseri değil, bilâkis zaruret-i iktisadiyenin gayr-ı kabil-i içtinap bir netice-i tabiiyyesidir. Bu hareket zaruret-i iktisadiyenin bir netice-i tabiiyesi olduğu içindir, ki onu zayıf düşürmek, idlâl ve igfâl, istikametini tebdil, tazyik ve tevkif için herhangi taraftan olursa olsun yapılan bütün hareketler, sarf edilen bütün emekler ve takip edilen bin türlü usul ve vasıtalar iflâs etmeğe ve heba olmağa mutlak surette mahkûmdur. Bunlar ise, diğer taraftan işçiye ve harekete biraz daha şuur ve pek çok kuvvet ve kudret bahş eden sebep ve saiklerle dolu bir menbadır.

İzahatımızdan istidlâl eylediğimiz diğer bir netice orta Türkiye'nin hareket-i

içtimaiye için zayıf bir vasat olduğudur. Buranın hususiyet ve ehemmiyeti, fakir ve orta halli mazlum sınıfın bütün arzu ve metalibini tatmin eden esaslı şiarlar etrafında toplanarak içtimaî hareketin zaferine bir istinat kuvveti teşkil edebilmeğe müsait olmasıdır. Diğer bir netice olarak Şarkî Türkiye'nin içtimaî hareket için gayr-i müsait olduğu tezahür etmektedir. Buralarda yapılan bütün hareket teşebbüs ve tecrübelerinin akamete mahkûm kalmış bulunması da bunu müeyyettir. Nihayet şunu da tayin edebiliriz: Türkiye hareket-i içtimaiyesinin merkez-i sikleti Garb'dadır. Ve bu, içtimaî inkılâbın zaferine kadar orada kalacak ve ondan sonra rehberlik yine Garbi Türkiye'nin olacaktır.

Türkiye'nin içtimaî hareketi de, bizim diğer memleketlerden farklı bulunduğumuzun her taraftan kasden sık sık tekrar edilmesine rağmen tıpkı diğer memleketlerde olduğu gibi başka bir taraftan sokulmaksızın bizzat işçi sınıfının kendisinden, içinde kıvrandığı tazyikler ve haksızlıklarla dolu yoksul ve sefil hayatından doğmuştur. Ve yine onun omuzları üstünde, onun kollarından aldığı kuvvet ve ilhamını kendi hayatından alarak, onun dimağının çizdiği istikametle yürüyor, genişliyor ve aydınlanıyor.

Türkiye hareket-i içtimaiyesinin bundan sonra kat'edeceği, etmek mecburiyetinde bulunduğu merhale, kasden ihdas ettirilen arızî işçi ayrılıklarını, içtimaî hareketle alâkaları olmadığı halde münhasıran hasis düşünce, hırslar ve menfaatlerle lâyık olmadıkları baş yerlere geçen yabancı, düzme muzır tufeylileri bertaraf ederek ve bütün sun'i farkları kaldırarak işçi birliğini tesis etmek suretiyle sun'i [sınıfî] şuurun arz ve izhar edeceği muazzam kudret, bu hareket vasatında mevcut ziraî proletarya ve yarım proletaryanın da iştirakini temin etmek suretiyle ikinci adımını atmış olacaktır.

Pek zayıf bir içtimaî hareket vasatı olan orta Türkiye'nin bilhassa fakir ve orta halli sınıfın, çiftçilerinin tahammülfersa vaziyet ve mevkileri, hareket-i içtimaiye rehberlerinin asla nazarından uzak kalmayacak bir ehemmiyet-i mahsusayı haizdir. Türkiye işçi hareketinin şuurlu rehberleri bu kısımda fakir ve orta halli köylü ve şehirlilerin bütün metalibini büyük bir dikkat ve nüfuzla tetkik ve tesbit edecek, işçi sınıfı da bu metalibi kendi mücadele sahasına ithal ederek bu hâmisiz ve kimsesiz sınıfın fiilî ve samimi rehberliğini deruhte eyleyecektir. Sahillerle birlikte Garbî Türkiye'nin pür kudret şuurlu proletaryasının orta Türkiye'nin vasî mazlum ve yoksul halkıyla akt edeceği pek tabii ve hakiki mütekabil menfaatlara müstenit ittihadın vereceği muazzam kudret, içtimaî inkılâbın zaferini idrakte en büyük âmil olacaktır. Ve bu zafer, bugün hareket-i içtimaiyeye müsait şeraitten mahrum, büsbütün geri kalmış Şarkî Türkiye mazlumlarının da asırlık boyunduruklarını kırdırtacak ve onları serbestinin mesut ufuklarına kavuşturacaktır.

Kitapta bu yazıdan sonra gelen yazılar şunlardır:

Türkiye'de İçtimai Sınıflar. (1.6.1921, Aydınlık, Sayı 1) - (sa: 9 Tü.Sın)

Yarınki Proletarya (20.10.1919, Kurtuluş - Bak Kurtuluş sa.105)

Bugünkü Proletarya ve Sınıf Şuuru (20.11.1919, Kurtuluş - Bak Sa: 170)

Türkiye'de İnkılabın Lüzumu (Ekim 1921, Aydınlık, Sayı 4, sa: 47), Erenköy, 26 Ağustos 1921.

Türkiye'de İnkılabın Şekli, Erenköy, 27 Teşrinievvel 1921 (Aydınlık, sayı 5, 1 Kasım 1921, Türki. Sınıflar, sa: 58)

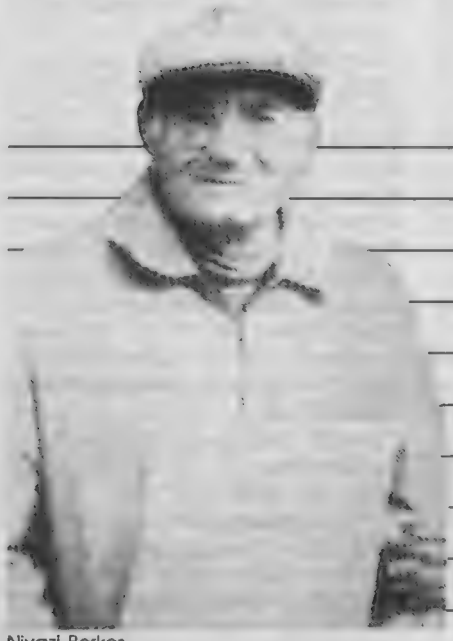
Niyazi Berkes

Toplum ve Bilim
45 BAHAR 1989

Macit Gökberk ile Söyleşi
Niyazi Berkes ve İktisat Tarihi **Şevket Pamuk**
16. Yüzyıl İngiliz Tiyatrosu **Nazan Aksoy**
"Doğum Kontrolü"nün Hikâyesi **Nuriye Ortaylı**
Gurvitch Sosyolojisi **Kadir Cangızbay**
İdris Küçükömer Hocamız **Ahmed Güner Sayar**
Bir "İlan"ın Anlamlandırılması **Ayşe (Eziler) Kıran**
Reaganomics ve Mirası **Kemal Çakman**
Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği **Serpil Çakır**
"Kadınlar İçin" Siyasetin Önemi **Yeşim Arat**

Birikim Yayınları, Küçükayasofya Cad. No: 17-19/A Sultanahmet - İSTANBUL Tel: 512 17 34

Ali Reşad, Pozitivizm ve Fransız Devrimi

ZAFER TOPRAK

Geçen sayımızda, Fransız Devrimi'nin öyküsünü Diran Kelekyan'ın Türkiye'ye nasıl yansıttığı anlatıldıktan sonra, bu kere de aynı işi, çok sayıda tarih eserleri yazan ve çeviren Ali Reşad'ın yapış biçimi özetleniyor.

POZİTİVİST tarihyazıcılığın Osmanlı'da ilk temsilcisi Ali Reşad olsa gerek. Charles Seignebos'u, Ernest Lavisse'i, Alfred Rambaud'yu hatmetmiş; eserlerini Türkçe'ye çevirmiş bir yazar Ali Reşad.

Fransız tarihçiliğini bu denli yakından izleyen bir tarihçinin pozitivist tarih anlayışını benimsemesi, o doğrultuda eserler vermesi doğal.

Ali Reşad çalışkan, velût bir yazar. Batı'yı yakından izleyen, özellikle Fransız tarihini ve tarihçiliğini bilen bir müderris. 19. yüzyıl geleneği doğrultusunda tüm dünyayı Fransa yörüngesine oturtan bir Osmanlı aydını.

1877'de bugün Bulgaristan topraklarında bulunan Lofça'da doğmuş; İstanbul İdadisi'ni bitirdikten sonra Mülkiye'ye girmiş. 1897'de mezuniyeti ertesi Maarif Nezareti Muhasebe Kalemi kâtipliğine tayini çıkmış. Meşrutiyet'e kadar bu görevi yanı sıra Eğrikapı Merkez Rüşdiyesi, Darülmuallimin-i İbtidaiyye, Vefa, Kabataş İdadileriyle Galatasaray Sultanisi'nde tarih muallimliği yapmış.

Meşrutiyet'le birlikte Mercan İdadisi müdürlüğüne, ardından İstanbul Leyli İdadisi müdürlüğüne atanmış. 31 Ekim 1909'da İstanbul Vilayeti Maarif Müdürü olmuş. 1912'de Darülmuallimin-i Aliye müdürü, bir yıl sonra Maarif Nezareti Meclis-i Maarif azası ve Cihan Harbi ile birlikte Darülfünun Edebiyat Fakültesi Kurun-ı Vusta ve Kurun-ı Cedide, bugünkü dille Orta ve Yeni Çağlar tarih müderrisliğine getirilmiş. Bu arada o sırada kurulan İnas (Kız) Darülfununu ve Mülkiye Mektebi'nde de tarih öğretmiş. 1929'dan ölümüne kadar Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi Orta Çağ tarih müderrisi olarak kalmış.

Ali Reşad, eşine ender rastlanır velutlukta yazarlardan biri. Ali Çankaya'nın *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı eseri telif ve tercüme 46 eserine yer veriyor. Bunlardan kimi iki cilt, hatta üç cilt. Çoğu ders kitabı olarak hazırlanmış.

Ali Reşad çok yönlü bir yazar: *Tarih-i Umumi* yazmış; *Tarih-i Osmani* kaleme almış; *Tarih-i İslam*'ı yorumlamış. *Tarih-i Kadim*'e, *Akvam-ı Kadime-i Şarkiyye* ve *Yunaniler*'e ilgi duymuş; Kurun-ı Ula, Kurun-ı Vusta ve Kurun-ı Cedide'ye girmiş; Asr-ı Hazır'ı ayrıntılarıyla işlemiş.

Çocuklara Tarih Dersleri ve *İlk Mekteplere Tarih Dersleri* hazırlamış; rüşdiyelere (orta okul), idadilere ve sultanilere (lise dengi okullar), ve nihayet Darülfünun'a Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında ders kitapları derlemiş. Genel okuyucuya tarih sevgisini aşılayan kitaplar yazmış.

Dreyfus olayına ilgi duymuş, İsmail Hakkı ile birlikte *Dreyfus Meselesi ve Esbâb-ı Hafiyesi*'ni (İstanbul; A. Asaduryan Matbaası, 1315) basmış. Yine İsmail Hakkı ile birlikte *Bismark, Hayat-ı Hususi ve Siyasisi*'ni (İstanbul; Matbaa-i Amire, 1316) kaleme almış. İskender ile birlikte *Kapitülasyonlar: Tarihi; Menşei; Asılları*'nı (İstanbul; Kanaat Matbaası, 1330) çevirmiş; Ed. Engelhardt'ın *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniyye'nin Tarih'i Islâhâtı; 1826-1881* (İstanbul; Osmaniye Matbaası, 1328) adlı eserini Türkçeye kazandırmış. Faşizm üzerine Türkiye'de ilk kitabı yayınlamış. (İstanbul; Kanaat Matbaası, 1339)

Ali Reşad eserlerinde Avrupa tarihine ve özellikle Fransa tarihine geniş yer vermiş. Fransız Devrimi ise Fransa tarihinin ana eksenini oluşturmuş.

Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in inkılâpçı nesli Fransız Devrimi'ni Ali Reşad'tan öğrenmişler. Meşrutiyet yıllarında idadi ve sultani mekteplerinin son

"Meşrutiyet Yıllarında" Ali Reşad.

sınıflarında okutulan *Asr-ı Hazır Tarihi*'ni (Dersaadet; Kanaat Matbaası, 1330) Ali Reşad yazmış. Bu kitap Fransız Devrimi ile başlamış. 726 sayfalık kitabın 263 sayfası Fransa'ya, 250 sayfası diğer Avrupa ülkeleri ve dünya tarihine ayrılmış. Kalan 213 sayfada ise Devlet-i Osmaniyye tarihi yer almış. Fransa'yı ele alan bölümün 171 sayfası Viyana Kongresi'ne kadar Fransız İhtilali'ni işlemiş. Diğer bir deyişle neredeyse kitabın dörtte biri Fransız Devrimi'ne ayrılmış. "Beyanname-i Hukuk-ı Beşer" bu ders kitabında ayrıntılarıyla yorumlanmış. Cumhuriyet arifesi gençlik işte böyle bir eğitim sürecinden geçmiş.

Son sınıf dışında, bir önceki sınıfta da öğrenciler Fransız Devrimi'ni görmüşler. Yine Ali Reşad'ın Sultani mektepleri fünun ve edebiyat şubeleri onbirinci sınıfı için hazırladığı 18. yüzyıl ağırlıklı *Kurun-ı Cedid Tarihi*'nin (İstanbul; Matbaa-i Amire, 1333) önemli bir bölümü Fransız Devrimi'ne yer vermiş. 647 sayfalık kitabın 389 sayfası Avrupa'ya ayrılmış. Bunun 137 sayfası Fransız Devrimi'ni anlatmış. "Hukuk-ı Beşer Beyannamesi" bu ders kitabında, bu kez onyedi maddesi şerhleriyle yer almış. Cihan Harbi yıllarında öğrenciler İnsan Hakları Beyannamesi maddelerinden sorumlu tutulmuşlar.

Ulusal egemenlik ve vatandaş kavramları bu kitapta öğrencilere telkin edilmiş. Osmanlı'nın meşrutiyet fikri bu kitapla pekiştirilmiş. Nitekim beyannamenin ikinci ve üçüncü maddelerini şerhleyen Ali Reşad şu yorumu getirir: "O zamana kadar hakimiyet kralda idi; diğer insanlar kralın teb'ası idiler. Hakk-ı hakimiyet krala Allah tarafından bahşedilmiş zannolunur idi. Beyanname ise büsbütün başka bir kaide vaz' etti. Bundan sonra Fransızlar artık teb'a değil, ehl-i vatan (vatandaş) oluyorlar; hakk-ı hakimiyet kraldan millete geçiyor idi."

Ali Reşad'ın Fransa ve Fransız Devrimi'ne tutkusu ilk kitabı *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyyesi*, (İstanbul; A. Asaduryan Matbaası, 1315) ile başlamış. Bu kitapta ilk kez "anti-semitizm", "museviyyet düşmanlığı" adı altında işlenmiş ve Fransa'daki anti-semit düşünce eleştirilmiş. Alfred Dreyfus, avukatı Mösyö Labori, ünlü yazar Victor Hugo, Ali Reşad ve kitabın diğer yazarı İsmail Hakkı'ya gönderdikleri kart ve mektuplarda "hakikat ve adalete hizmet maksadiyle" yazdıkları kitap nedeniyle her ikisini de kutlamışlar. Emile Zola'nın mektubu ünlü deyişiyle son bulmuş: "Hakikat ilerlemektedir. Hiçbir şey onu tevkif edemez." (La verite est en marche et rien ne l'arretera.)

Émile Zola'nın Ali Reşad ve İsmail Hakkı'ya Mektubu

Paris, 25 Teşrin-i sâni 99

Aziz meslektaşlarım efendiler!

Mektubunuza cevap yazmakta her ne kadar geciktim ise de beni mazur görmelisiniz. Zira her taraftan gelen emvâc-ı mekâtib içinde kaldım.

İbraz ettiğiniz müveddetten dolayı beyân-ı teşekkür eder ve âli-cenâb ve adaletkâr Fransa'ya mu'temed olmanızı tekrar ile iktifa eylerim. "Hakikat ilerlemektedir. Hiçbir şey onu tevkif edemez."

Hissiyât-ı samimiyyemi kabul ediniz.

Émile Zola

Paris, 25 nov. 99

Messieurs et chers confreres,

J'ai bien tarde a vous repondre, mais il faut m'excuser, car je suis deborde par le flot des lettres qui m'arrivent de toutes parts.

Je vous remercie de votre sympathie, et je ne puis que vous repeter d'avoir foi dans la France genereuse et justiciere. La verite est en march et rien ne l'arretera.

Cordialement a vous.

Emile Zola

Dreyfus'un Avukatı Labori'nin Ali Reşad ve İsmail Hakkı'ya Mektubu

Suret-i mütercime

Dersaadet'te İkdam Gazetesi muharrirlerinden İ. Hakkı ve A. Reşad Beylere!

Efendiler!

İrsâliyle beni şerefyâb eylediğiniz mektuptan gayet memnun ve müteessir oldum. Bundan dolayı size beyân-ı teşekkür ederim. Hakikat ve adalete hizmet maksadiyle tahririne teşebbüs ettiğiniz esere nasıl bir nazar-ı müveddet ile baktığımı izaha hacet göremem. Vazife-i tebriki ifa etmekliğime müsaade ve ihtisâsât-ı faika ve minnetdârânemi kabul etmenizi rica ederim efendim.

21 Teşrin-i evvel 1899

Labori

Ölümünden bir müddet önce çekilmiş fotoğrafı.

Ali Reşad, ders kitaplarında yer alan ayrıntılı Fransız Devrimi anlatımı yanı sıra devrim üzerine iki eser vermiş. İlki *Fransız İhtilâl-i Kebiri,* (İstanbul; Artin Asaduryan Matbaası, 1327) adı ile yayınlanmış. 184 sayfa tutmuş. İkincisi ise bugüne kadar Fransız Devrimi üzerine Türkiye'de yayınlanan en kapsamlı kitap olmuş. İki cilt, toplam 919 sayfalık *Mufassal Musavver Fransa İhtilâl-i Kebiri Tarihi* (Dersaadet; Kanaat Matbaası, 1331) başlıklı bu kitap 1915 yılında basılmış. Kitapta, *Tarih ve Toplum*'un Temmuz 1989 sayısında verdiğimiz, 1914 tarihli Diran Kelekyan çevirisinin ardından İnsan Hakları Beyannamesi'nin "Beyanname-i Hukuk-ı Adem ve Ehl-i Vatan" adı altında tam metin yeni bir çevirisi yer almış.

Ali Reşad, ünlü tarihçi Ahmed Refik ile birlikte II. Meşrutiyet'e damgasını vuran tarihçi. Hanedan yerine ulusu ana eksen edinen bir müverrih. Cumhuriyet'e açılan yolu aydınlatan, Cumhuriyet fikirlerini besleyen, Türk Devrimi'nin ortamını tarih bağlamında hazırlayan yazarlardan biri.

Devrimi yapan nesil geçmişi ondan öğrenmiş, Fransız Devrimi'ni onun kaleminden algılamış. Türk Devrimi ile Fransız Devrimi'nin köprüleri onun eserleriyle atılmış. Pozitivist tarih anlayışı O'nun kitaplarıyla bu topraklarda yer etmiş. Ulusal tarih onun çizdiği yolda temellenmiş.

Ali Reşad'ın eserlerinin büyük çoğunluğu çeviri ağırlıklı. Ancak, tarihimiz bu çevirilerle dünya tarihiyle bütünlenebilmiş; bu çeviriler sayesinde düşünürümüz yalnızlığının üstesinden gelebilmiş; Batı'ya açılabilmiş. □

Beyanname-i Hukuk-ı Âdem ve Ehl-i Vatan

(Ali Reşad'ın Çevirisi - 1915)

1. İnsanlar hakk ve hukukça müsavi olarak doğarlar ve o halde yaşarlar; füruk ve temyizat-ı ictimaiyye ancak menfaat-i müştereke-i umumiyyeye müstenid olabilir.

2. Her cemiyet-i siyasiyyenin gayesi tabii ve lâ-yetegayyer olan hukuk-ı beşerin muhafazasıdır. Bu hukuk hürriyet, tasarruf, emniyet, zulm ve tazyike karşı mukavemettir.

3. Her hakimiyetin menşei fi-l-asl millettedir. Hiç bir heyet, hiç bir şahıs sarâhaten milletten sudur etmiyen hiç bir hakimiyeti icra edemez.

4. Hürriyet başkasına ika-i zarar etmiyen her şeyi yapabilmekdir. Şu halde herkesin hukuk-ı tabiiyyesini isti'mal etmesi ancak, heyet-i ictimaiyyenin efrad-ı sairenin aynı hukuktan istifadelerini temin eden hudud ile mahdudtur. Bu hudud ancak kanun ile tayin olunabilir.

5. Kanun ancak hey'et-i ictimaiyyeye muzır olan ef'al ve harekâtı men' edebilir. Kanunun nehy eylemediği şeyler men olunamaz ve hiç kimse kanunun emretmediği bir şeyi yapmağa icbar edilemez.

6. Kanun, arzu-i umuminin ifadesidir. Bütün vatandaşlar bizzat veya vekilleri vasıtasiyle kanun tanzimine iştirak etmek hakkına mâlikdirler. Kanun, ister himaye etsin, ister ceza versin, herkes için bir olmalıdır. Bütün vatandaşlar kanun nazarında müsavi olduklarından ehliyet ve iktidarlarına göre ve fazilet ve meziyetlerinden mâadâ aralarında hiçbir fark nazar-ı dikkate alınmadan kâffe-i menâsıb ve makâmâta ve hidemât-ı umumiyyeye seyyânen kabul edilirler.

7. Hiç kimse kanunen muayyen olan ahval ve kanunun emr ettiği eşkâl haricinde itham veya tevkif edilemez. Keyfi emirleri istihsal, ita, icra edenler veya ettirenler duçâr-ı mücazât olurlar. Fakat kanun mucibince davet veya tevkif edilen her vatandaş derhal itaata mecburdur, şayed muhalefet ve mukavemet eder ise bir cürm işlemiş olur.

8. Kanun ancak kat'iyyen ve sarâhaten zaruri olan mücazâtı vaz' edebilir ve bir kimseye ancak ika'-i cürm tarihinden akdem tanzim ve ilân ve usul-i meşruasına tevfikan tatbik edilmiş bir kanun ahkâmına göre ceza verilebilir.

9. Her fert mücrim olduğu tahakkuk edinceye kadar masum addedildiğinden bir kimsenin tevkifi zaruri olduğuna hükm edildiği zaman o kimse hakkında firarını men' için ittihazı lâzım tedâbirden mâadâ her türlü muamele-i cebr ve şiddet icrasını kanun şiddetle men' eder.

10. Hiç kimse, velev ki dini olsun, efkâr ve mütalaât-ı zatiyesinden dolayı izac edilemez. Şu kadar ki bu efkâr ve mütalaâtın tezahürü kanunen müesses olan nizam-ı umumiyi ihlâl etmemesi meşruttur.

11. Efkâr ve mütalaâtın serbesti-i teatisi insanın en kıymetdâr hukukundan biridir. Binâberin her vatandaş serbestçe söyliyebilir, yazabilir, tab' ettirebilir. Şu kadar ki kanunun tayin ettiği ahvâlde bu hürriyetin suistımalinden dolayı mes'uldür.

12. İnsan ve vatandaş hukukunun temini bir kuvve-i umumiyeye muhtaçtır. Binaenaleyh bu kuvve-i umumiyye, kendilerine tevdi' olunduğu eşhâsın menâfi-i zatiyyesi için değil, umumun nef'i için tesis edilmiştir.

13. Kuvve-i umumiyyenin devamı ve idarenin mesarifâtı için bir teklif-i müşterek vaz'ı elzemdir. Bu teklif dahi bilumum vatandaşlar arasında derece-i istitâatlarına göre tarh ve tevzi' edilmelidir.

14. Bütün vatandaşlar bizzat veya vekilleri vasıtasıyle tekâlif-i umumiyyenin derece-i lüzumunu tahkik, serbestçe kabulüne muvafakat, suret-i sarf ve istimalini takip etmek ve herkese isabet eden hisseyi, suret-ı tarhını, tarz-ı cibayetini ve müddet-i devamını tayin etmek hakkına mâliktirler.

15. Heyet-i ictimaiyye hidemât-ı umumiyede müstahdem her memurdan umurı idaresinin hesabını sormak hakkına maliktir.

16. Temin-i hukuku taht-ı zamân ve kefalette olmıyan ve kuva-i muayyene-i hükümeti tefrik etmiyen kâffe-i hey'et-i içtimaiyyenin kanun-ı esasîsi yok demektir.

17. Hakk-ı tasarruf taarruzdan masun ve mukaddes bir hakk olduğundan hiçkimse bundan mahrum edilemez. Meğer ki kanunen sabit olmuş bir zaruret-i amme bunu icab etmiş olsun. Fakat o halde dahi bedelinin suret-i âdilânede ve bervech-i peşin tediyesi meşrutdur.

Çevrimyazı: ZAFER TOPRAK

İsmail Kadare ve Osmanlı Tarihi

TARİHÎ roman, roman türlerinin belki de en zorudur. Çünkü burada romancı, muhayyile gücünün ötesinde, bir de araştırıcı ve sorgulayıcı hüviyeti ile karşımıza çıkıyor. Eğer çizilen tablo ve işlenen tezler inandırıcı verilere dayanmazsa sonuç başarılı olmuyor. Buna karşılık ciddi bir araştırmayı hayal gücüyle tamamlıyan bir romancı, tarihi sevimli kılıyor ve profesyonel tarihçinin asla ulaşamıyacağı kitlelere ulaşıyor. Batı'da büyük yankılar uyandıran Arnavut romancı İsmail Kadare bu tür yazarlar arasında sayılmaktadır.

Bizler kendi tarihimize roman açısından eğilirken daha çok Osmanlı ve Türk yazarlar üzerinde duruyoruz. Osmanlı Devletinden yirminin üstünde bağımsız devletin çıktığını ve Osmanlı tarihinin bunların da tarihi olduğunu unutuyoruz. Örneğin bir İvo Andriç'in bir Panait İstrati'nin, bir N. Kazantzakis'in de Osmanlı romancıları olduğunu hesaba katmıyoruz. Bunlar karşımıza Yunanlı, Yugoslav, Romen vb. olarak çıktıkları için tarihî köken ortaklığını gözardı ediyoruz. Elbette bu tür yazarların bugünkü kimlikleri romanlarını da etkiliyor ve onlara, Türk yazarlarında kolayca bulamayacağımız perspektifler, görüş açıları sağlıyor. Bazan da çağdaş ulusçuluğun etkisi ile aynı yazarlarda gerçeklere ters düşen haksız eleştirilere, hatta düşmanca duygulara rastlıyoruz. Fakat dar bir milliyetçilik çerçevesini aşamamış -ve bu yüzden iyi bir romancı da olamıyan- isimleri bir tarafa bırakırsak, özellikle Balkan romancılığının Osmanlı tarihi açısından önemini yadsıyamayız.

İsmail Kadare Arnavut tarihini, ulusal hareketlerin doğuşu ve gelişimi içinde değerlendiriyor ve romanlaştırıyor. Bu açıdan, Osmanlı tarihi ile hesaplaşma zorunda ve haplaşıyor. Bu yazımda İsmail Kadare'nin üç romanı üzerinde duracağım ve bu vesile ile Osmanlı tarihi ile ilgili bazı tezlerimi tartışacağım.

İ.Kadare 1936 doğumlu ve bir posta memurunun çocuğu. Tirana'da edebiyat eğitimi yaptıktan sonra çalışmalarına Moskova'da Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde devam etmiş ve 1960'da ülkesinin Sovyetler Birliği ile ilişkileri kopunca memleketine dönmüş. Halen arnavutluk Yazarlar Birliği üyesi ve ülkesinin önde gelen sanatçılarından.

Kadare'nin ondan fazla romanı var. Bunların büyük çoğunluğu Batı dillerine çevrilmiş bulunuyor. "Yağmur Davulları" adlı romanı Arnavut "Millî Kurtuluş Hareketi"nin başlangıcını anlatıyor. Arnavut resmî tarihi, kurtuluş hareketlerinin başlangıcını II. Murat zamanında arnavut prensi İskender Bey'in (Jorj Kastriyot) ayaklanmasına kadar uzatır.[1] Elbette böyle bir görüş Arnavutluk'ta egemen olan tarihî maddeci yönteme uygun sayılamaz. XV. yüzyılda ulusal hareketlerden sözetmek olanaksızdı. Fakat ulusal devletlerin oluşmasında hemen tüm tarihçiler böyle "kurucu efsane"lere başvurmaktan kendilerini alamamışlardır. Kadare bir romancı olduğuna göre, ona daha da hoşgörülü davranabiliriz. Zaten romanının önemli yönü de bu değildir.

Osmanlı Sultanı II. Murat, Arnavut prensinin ayaklanmasını önlemek üzere onun oğullarını rehin almış ve sarayına götürmüştü. Bunlardan dokuz yaşındaki Jorj Kastriyot, olağanüstü yeteneğiyle Sultanın sevgisini kazanmış, sarayda el üstünde tutulmuş ve İskender Bey olarak 22 yaşında paşalığa yükselmişti. Fakat sonradan Osmanlı Sarayı'na karşı ayaklanmış ve Osmanlıları yıllarca uğraştırmıştır.[2] Kadare romanında, 1443 yılında, İskender Bey'in Arnavutluk yaylalarındaki kalesinin Osmanlı Ordusu tarafından kuşatılmasını anlatıyor.

İsmail Kadare'nin romanı, Osmanlı Devleti'nin o dönemde savaş ekonomisine dayanan niteliğini ciddi bir araştırma ürünü biçiminde veriyor. Tirana Üniversitesinden Aleks Buda, eserin Fransızca çevirisine (Fayard, 1985) eklenen incelemesinde yazarın, M. Barletius'un daha XVI. yüzyıl başlarında yazdığı İskender Bey biyografyasından[3] başlayarak konuyla ilgili tüm batılı kaynakları ve Osmanlı Vakayinamelerini (Âşıkpaşazade, Dursun Bey, Neşrî, Kemal Paşa) taradığını belirtiyor.

Roman kuşatmadaki Osmanlı ordusunun tablosu halinde kaleme alınmış. Kuşatılanların durumu ve psikolojisi ise her bölüme giriş teşkil eden bir iki sayfalık özetlerle bilginize sunuluyor. Yani roman esas itibariyle isyan halindeki Arnavutları değil, Osmanlıları anlatıyor.

Osmanlı tarih-yazımında önemli seferler ve fetihler ayrı vakayinamelerin konusu olmuştur. Kadare'nin eseri de böyle bir vakayinameye benziyor. Bir yandan akıncılar, eşkinciler, dalkılıçlar, serdengeçtiler, eşkinciler, dalkılıçlar, azaplar ve yeniçerileriyle askar tabanını, öte yandan da sancak beyi, yeniçeri komutanı, defterdarı, müneccimi, vak'anüvisi, mühendisi, müftüsü ve şairiyle Osmanlı yönetici zümresinin bir mikrokozmunu gözlüyoruz. Kadare'nin çağdaş esprisi ve romancı gücü, bütün bu kişiliklere Osmanlı vakayinamelerinde raslanamıyacak bir sıcaklık vermektedir. Okuyucu değişik ve bazan birbiriyle tezat halinde insan manzaralarıyla karşı karşıya kalıyor. Örneğin defterdar tam bir rasyonalist. Müftüyü ve yeniçeri ağasını küçümsüyor. Fakat "nasıl bakırla kalay ikisinden de sağlam bronzu meydana getiriyorsa, bir bilgili adamla bir cahil de daha iyi bir savaş alaşımı oluşturuyorlar" diye düşünüyor. Vaka'nüvis Mevlâ Çelebi oradan oraya koşarak tüm gördüklerini kayda çalışıyor. Müneccimin kararına

göre hücum günü saptanıyor. Ne var ki, topların açtığı gediklerden dalkılıçlar, serdengeçtiler ve yeniçeriler bir türlü sızamıyorlar. Mühendis Sarıca'nın döktüğü muazzam top da (balyemez top) bir işe yaramıyor. Kalenin koruduğu yüz binlerce Arnavut son derece kararlı. "Bu toprak bizim toprağımız, diye düşünüyorlar. Onların uçsuz bucaksız Anadolu'ları var, bizimse çekilecek yerimiz yok. Burada yaşıyacağız veya burada öleceğiz." Uzaktan gördükleri yüzleri açık ve erkeklerle ahbaplık eden Arnavut kızları Osmanlı askerlerini ne kadar tahrik ederse etsin sonuç alınamıyor. Büyük kayıplar veriliyor ve müneccim işinden atılarak siper kazmağa mahkûm ediliyor. Komutan Tursun Paşa meşveret halinde yeni kararlar alıyor. Cepheden hücum püskürtüldü değil mi? O halde yeni yöntemler gerek! Örneğin şehrin sularını kesmek. "Gâvur mimar"ın günlerce arayıp da bulamadığı kanalları, bir kaç gün susuz bırakılmış bir at kısa zamanda buluyor ve kazınmağa başladığı yerde kuyu açılarak kanallar kesiliyor. Bununla da kalınmayarak, o çağın koşullarına uygun biçimde kimyasal savaş yapılıyor. Rezervleri de işe yaramaz hale getirmek için kanallara ölü fareler atılıyor. Artık Arnavutların işi zor. Günden güne azalan su, umutlarını ve dirençlerini kırmağa başlıyor. Fakat yine doğa imdatlarına yetişiyor. Kuşatma mevkiine geldikleri zaman Osmanlı askerleri korkuyla "Dağlar! Dağlar!" diye haykırmamışlar mıydı? Bu kez de "yağmur davulları" tınlamaya başlıyor. Yağmur demek, savaşın sonu demek. O ana kadar savaşı çadırından yöneten komutan Tursun Paşa, son bir gayretle ordusunun başına geçiyor ve hücum emri veriyor. Gerisini okuyucunun muhayyilesine bırakalım.

Kadare'nin bu romanında bir Osmanlı düşmanlığı yoktur. Elbette yazar Arnavut direncini yüceltmek için, Osmanlı ordusunu da kırıcı, fakat saygın bir biçimde de vermek zorundaydı. Yazar, mecazî olarak, bu direnci Arnavutların başka bir dev kuvvete, Sovyetler Birliği'ne karşı direnmelerinin öncüsü olarak mı görüyordu? Bunu idda edenler olmuştur.

İ. Kadare "Utanç Kovuğu" isimli romanında Arnavutluk tarihinin başka bir dönemini ele alıyor. XIX. yüzyıl başlarında Saray'a karşı başkaldırmış eyalet valileri çağındayız. Saray bu ayaklanmaları bastırmaya çalışıyor ve öldürülen her âsi paşanın kafası bakır bir tepside, ince bir bal tabakasıyla kaplanıp İstanbul'a getirilerek Topkapı Sarayı'nın duvarlarından birine açılan "Utanç Kovuğu"na konuluyor. Romanda söz konusu ayaklanma, elbette yine Arnavutların ayaklanması ve Yanyalı Ali Paşa tarafından yönetiliyor. Yazar İskender Bey'den sonra Arnavutların 300 kere ayaklandıklarını, bunlardan 28'inin önemli olduğunu, en önemlisinin de bu son ayaklanma olduğunu belirtiyor. Fakat burada Ali Paşa ile ilgili çizilen tablo, İskender Bey'inkinden çok farklı. İskender Bey daha önce ne kadar yüceltildiyse, Tepedenli Ali Paşa o kadar küçültülüyor. Kendilerinden olduğu halde, yıllarca Arnavutların kanını emen ve onları Osmanlı paşalarından daha koyu bir zulüm altında inleten Ali Paşa'nın tiranlığı kitlelerin -hatta bizzat kendi çocuk ve torunlarının- sonunda kendisini terketmelerine yol açmadı mı? Tepedenli'nin hapishanesinde kısa zincirlerle birbirlerine bağlı oldukları için hareket edemeyen, gözleri oyulmuş mahkûmlar kıpırdaşıyorlar. Hayır, Ali Paşa bir lider değil; zâlim bir toprak ağası, bir tefeci. Zaten İngilizlerle, Napolyon'la pazarlık yaparak ayaklanmadı mı?

"Utanç Kovuğu"nun önemi Ali Paşa ile ilgili tabloda değil, Osmanlı Devleti ile ilgili betimlemelerde. Ne var ki, yazar burada nesnel verilerden epeyce uzaklaşıyor. Bir milyon memurlu, çok iyi örgütlü, gazetelerin oluşturduğu bir kamuoyu olan modern görünüşlü bir totaliter devlet tablosu çiziyor. Böyle örgütlü bir devlet, ayaklanmaları nasıl kontrol eder? Çeşitli eyaletlere, özelliklerine göre farklı yöntemler kullanarak!

İsmail Kadare

İçişleri Bakanlığının birinci ve dördüncü şubelerinin âsi eyaletler için kullandığı iki korkunç yöntem var: Kra-Kra yöntemi ve Olağanüstü Hal.

Kra-Kra yöntemi âsi bir eyalet halkının, uygun bir süreç içinde kollektif bilincinin ve giderek dilinin ortadan kaldırılmasına dayanıyor. Bu sözcüğün nereden geldiği bilinmiyor. Kimilerine göre daha uygun bir sözcükten kısaltma, kimilerine göre ise bu yöntem uygulanan eyaletlerin üzerinde uçan kargaların çıkardıkları sesleri temsil ediyor. Kra-Kra yöntemi uygulanan eyaletler halkı her yola başvurularak (özellikle afyonkeşlik yayılarak) pasifliğe ve uyuşukluğa sevkediliyor. Bu yöntemin -Arnavutluk'ta olduğu gibi- sonuç vermediği halklara ise en feci yöntem, "Olağanüstü Hal" uygulamıyor. Burada artık halkı pasifleştirmek, uyuşturmak söz konusu değil. Toplum psikolojisi uzmanlarının hazırladığı her türlü bölücü yöntemi uygulayarak birbirine kırdırmak söz konusu. Alkol, tütün, sinirleri tahrik edici esrarlar hep bu amaçla kullanılıyor ve kan davaları körükleniyor.

Bu yöntemlerle yazar Osmanlı analizinden uzaklaşıyor ve metaforik bir biçimde, günümüzde bazı halklara uygulanan modern tenkil yöntemlerinin çözümlemesine geçiyor. Yazara göre "Kra-Kra dünyasının ölüm uykusu, Olanüstü Hal cehenneminin devamlı çalkantılarından bin kez iyidir" Olağanüstü Hal çağdaş emperyalizmin acımasız rekabet koşullarını ve kapitalizmin körüklediği bireyciliği mi sergiliyor? Ve Kra-Kra yöntemi Brejnev sosyalizminin uyutucu durgunluğunu mu temsil ediyor? Yazarın metaforik yöntemi devamlı bu soruları çağrıştırıyor.

Romanda Osmanlı Devletiyle ilgili en canlı ve gerçekçi tabloları, bazı küçük kahramanların anlatımında buluyoruz. Âsi Paşaların başını eyaletlerden merkeze taşıyan ve bu arada birçok köylerde durarak parayla halka gösteren Tunç Hata; "Utanç Kovuğu"ndaki kesik başları teftişle ve tuzlamakla yükümlü ve Osmanlı çöküşünü kendine göre analize çalışan nöbetçi Abdullah, Ali Paşa'yı yendiği için önce kahraman olan, fakat servetini bulamadığı için sonunda kendi kafası da Kovuğa yerleştirilen Hurşit Paşa vb. belleğimize çakılıyorlar.

Ne Kra-Kra yöntemi ne de Olağanüstü Hal Arnavutluk'ta sonuç vermedi. Arnavutluğun geleceği ne olacak? Postacı Anadolu'nun derinliklerinden bir rüya getirir. Tabir Sarayı'nın ışıkları sabaha kadar yanar. Arnavutluğun istikbali bu rüyanın tefsirine bağlıdır.

Osmanlı Arnavutluğu'nun geleceğini İsmail Kadare, "Kırık Nisan"da ele alır. Burada ülke Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı yönetiminden kurtulmuş, Ahmet Zogo'nun yönetiminde bir krallığa dönüşmüştür. Aslına bakılırsa bir değil, iki Arnavutluk vardır. Dağların, aşiretlerin âsi Arnavutluğu ve ovaların işbirlikçi Arnavutluğu. Yanyana ve birbirinden bağımsız iki ayrı rejim! Yaylaya "Kanun" egemendir. Kanun Osmanlı örfüdür ve prens şatosu olan "Oroş Kullası"ndan yönetilir. Kanun her şeyi -ve bu arada kan davalarını- düzenler. Arnavutluk yaylalarındaki Vandetta, Yaşar Kemal'in Akçasazın Ağaları'nda anlattığı türden vur-kaç usulüne dayanmaz. En ince ayrıntıları bile "kanun"la tayin edilmiştir. Yine de boşluklar kalmışsa onu da tefsirle görevli bir hukukçu (romanda Ali Binak) çözer. Kanuna göre her kan davasını bir aylık bir mütareke (Bessa) izler. Bu ay içinde Oroş Şatosuna "kan bedeli"nin ödenmesi ve bir Kulla'ya (Kale) sığınılması gerekir. Romanda Jorj, Vandettasını 17 Mart'ta gerçekleştirdiği için, "Bessa"sı 17 Nisan'da bitmektedir. Nisan ayı kırılmıştır. Aslında Rafş yaylasının Vandetta örfü, ovanın kapitalist kanunlarıyla bütünleşmiştir. Oroş prensi kan davası paralarını defterdarı aracılığı ile toplar; fakat paraların giderek azalması karşısında kızmakta ve defterdarına, adeta kan davalarının körüklenmesini isteyen kızgın bakışlarla bakmaktadır.

İsmail Kadare bu ortaçağ ortamına bir de aşk eklemiş: Vandetta hakkında prensin iyice anlıyamadığı araştırmalar yapan ve bu yüzden Oroş'a davet edilen araştırıcının karısı Diyan ile Jorj arasındaki yıldırım aşkı ve dramatik sonucu. Eserin epik ve sosyolojik gücüne melankolik bir şiir katkısı sağlıyan bu parçalar insanı tarifsiz duygularla ürpertiyor.

İsmail Kadare son romanında ("H. Dosyası") yine yaylaların Arnavutluğu ile modern (1930'ların) Arnavutluğu arasındaki çelişkileri başka bir yönden inceliyor. Birgün, Arnavutluk toplumunu güncel yaşantısıyla da ele alacak mı dersiniz? □

TANER TİMUR

[1] Bu konuda Arnavutluk Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından hazırlanan *"Histoire de L'Albanie"* (Paris, Horvath Yayınları, 1974) başlıklı esere bakılabilir. s.83 ve devamı.

[2] Bu konuda tarafsız sayabileceğimiz tarihçi Hammer, İskender Bey'in ayaklanmasını, babası Jan Kastriyot ölünce Sultan Murat'ın kendisini onun yerine vali yapmamasından kırılmasına bağlıyor. Bk. *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1835, cilt: II, s.339.

[3] Marinus Barletius'un kitabı 1508 de Latince yazılmış ve 1583'de Almancaya çevrilmiştir.

Türkiye'nin Yahudi Cemaati:

Siyasal Dinginliğin Bir Barometresi mi?

WALTER Weiker'in* 1988'de New York'ta yayımlanan *The Unseen Israelis: the Jews from Turkey in Israel* [Görünmeyen İsrailliler: İsrail'de Türkiye Yahudileri] kitabı, yerleşmek üzere, Türkiye'den İsrail'e göçen Yahudiler hakkında sosyolojik bir araştırma. Bu insanların yeni vatanlarındaki rolleri, belirgin olmaktan o kadar uzaktır ki, yazar onlara "görünmeyen" diyor. Aslında, Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'da ve Çağdaş Türkiye'de de böyle yaşamışlar, yerleşik bir geleneğe uyarak ömür sürmekle yetinmişlerdir. Kitap, esas itibarıyla, İsrail toplumuyla ilgilenenlere hitap etmekte, fakat çağdaş Türkiye'yle ilgilenenler açısından da bilgiler içermektedir ki, burada daha çok o yanı üstünde durulacaktır.

Ben bu monografiyi okurken, Türkiye'nin Yahudi cemaatinin kaderinin, Kemalist yurtseverliğin başarısızlığının bir yansıması oluşu dikkatimi çekti. "Milliyetçilik" değil, "yurtseverlik" terimini kullanıyorum, çünkü yeni cumhuriyet başlangıçta, dil ya da kültüre bakmaksızın yeni devlet sınırları içinde yaşayan *herkesi* yurttaşlık kapsamına almıştı. Onun içindir ki, erken Kemalist dönem yazınında, "Türkler" (yani Türkçe konuşan ve kendini Türk sayanlar) ile "Türkiyeliler" (yani yeni sınırlar içinde yaşayıp da kendilerini Rum, Ermeni, Yahudi, Çerkez, Lâz, Kürt ya da Arap diye görenler) arasında bir ayrım gözetilmiştir. CHP'nin 1931 kurultayından sonra, 1930'larda ise, yurtseverliğin yerini, Türkçe konuşmayanları ya da -din ayrımı hiçbir zaman su yüzüne çıkarılmamakla birlikte- Müslüman olmayanları dışlayan bir milliyetçilik almıştır.

Türkiye'nin diğer gayr-i Müslim cemaatlerinin (yani Rumlarla Ermenilerin) tersine, Yahudilerin kendilerine özgü bir milliyetçilikleri yoktu. Sionist örgüt, 1908 Meşrutiyet devriminden sonra İstanbul'da bir büro açmış olmakla birlikte, Yahudi cemaatinden pek az destek görmüştür. Yahudi cemaati, İttihat ve Terakki komitesini desteklemiş ve bazı Yahudiler Cemiyet'te öne çıkan roller oynamışlardır. (Hürriyet ve İtilâf'ınsa Yahudi yandaşları bile yoktu!) İttihat ve Terakki Merkez-i Umumî'sinde hiçbir zaman bir Yahudi üye olmadığı doğrudur. Fakat, İttihatçıların 1913 Ocak ayında [Bâbıâli baskınıyla] iktidarı ele geçirmelerinden sonra, tek tek kimi Yahudiler, o zaman hayli önemli bir işlev olan, devletin iç güvenliğini yeniden örgütlemekle uğraşmışlardır. Tekinalp'in (Moise Cohen) İttihatçı hareketin ideologu olarak oynadığı rolü de unutmamalıyız. Tekinalp, *İktisadiyat Mecmuası*'nda yeni benimsenen devletçi iktisadî felsefeyi özetleyen makaleler yayınlamakla kalmamış, 1915'te de savaş yanlısı partinin tutumunu yansıtan, Almanca *Turkismus und Pan-Turkismus* kitabını da yazmıştır. Tekinalp, uzun süre ihmal edilmiş bir düşünürdü; neyse ki, 1984'te İstanbul'daki Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, Jacob Landau'ın *Tekinalp, Turkish Patriot 1883-1961* [Türk Yurtseveri] kitabını yayımladı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'de yenilip parçalanmasından sonra, Sionizm kısa bir süre Yahudi cemaatine egemen olmuştur. En azından Paul Dumont, savaştan sonra çıkan Fransızca Yahudi dergisi *La Nation*'u çözümleyerek bu sonuca varmaktadır. (Bkz. "Une Organ Sioniste a Istanbul (1919-1922)," *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın*, İstanbul: Basın-Yayın Yüksekokulu Yay. 2, 1985, s.192-225). Fakat, bu geçici bir aşamaydı ve Weiker'e göre:

"1919-22 Türk Bağımsızlık Savaşı sırasında, Yahudiler Türkiye'yi güçlü bir biçimde desteklediklerini sık sık ifade etmişlerdir... Bu tutumları, bir dereceye kadar kendilerini korumaya yönelikti, kendilerini diğer iki önemli azınlıktan, Rumlarla Ermenilerden ayırmak istiyorlardı; fakat bunun aynı zamanda, ne de olsa onları dört yüzyıldan fazla bir süredir barındıran ve onlara, Avrupa'nın Hıristiyan devletlerinin çoğuna oranla daha iyi davranan bir ülke için duydukları Yahudi yurtseverliğinden de ileri geldiği anlaşılıyor. Yahudilerin öteki azınlıklar gibi ayrılıkçı tutkuları olmayışı, olsa bile, bu tutkuların Türkiye'den zaten ayrılmış bulunan, dolayısıyla sorun olmaktan çıkan Filistin üzerinde odaklaşması da, bu yurtseverliği elbette kolaylaştırmıştır."(s.14).

Yahudi cemaati, Kemalist lâikliği benimsemekte hızlı hareket etti ve 16 Şubat 1926'da, Lausanne Antlaşmasıyla tanınan "azınlık statüsünü istemediğini ve tamamıyla Türk yurttaşı olarak yaşamayı seçtiğini açıkladı. (Türkiye'de kalan Rum ve Ermeniler de, aradan bir süre geçince öyle yaptılar)." (Weiker, s.14). Sonraları Kemalist rejim daha çok milliyetçileşince, Tekinalp kendi cemaatini Türkleşmeye teşvik etti. 1928'de *Türkleştirme* kitabını yazdı, İstanbul'un 22 Ekim 1930 günlü *Vakit* gazetesinde ısrarla "Yahudiler Türkleşmelidir" diye bir demeç verdi.

Tekinalp'in yeni Türkiye'de Yahudilerin niçin Türkleşmesi gerektiğini düşündüğü, incelenmeye değer. Tekin Alp bu fikrini, Yahudi "mezheptaş"larının Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir vb. yerlerde kurdukları cemiyetlerden oluşan Türk Kültür Birliği'nin, başkanlığına seçildiği İstanbul şubesindeki bir konuşmasında açıklamıştır. Osmanlı devletini kastederek, "Türkiye"nin nasıl "bir millet değil, milletler camiası halinde bir devlet" olduğunu ileri süren Tekinalp'in bu çok-uluslu yapı içindeki Yahudi cemaati hakkında söyledikleri alıntılanmaya değer:

"Bu camia içinde biz Yahudiler diğer unsurlar gibi başlıbaşına bir unsur gözüküyorduk. Fakat manevî vaziyetimiz acınacak bir halde idi. Etrafımızda unsurlar tam manâsile bir millî hayat geçiriyorlardı. Kendilerine mahsus dilleri, kendilerine mahsus edebiyatları, millî gururlarını, millî ideallerini kamçılayacak birçok müesseseleri vardı. Biz Türkiye Yahudileri dilsiz, kültürsüz, edebiyatsız, idealsiz bir vaziyette idik. Dünyada mevcut 17.000.000 kandaş ve mezheptaşın hepsi beraber yaşadıkları milletlerin dillerini konuşur, onların kültürlerini ve mefkûrelerini beslerler; yalnız 100.000 Türk Yahudisi muhtelif unsurlar içinde dilsiz, kültürsüz, idealsiz yaşıyorduk. Kimimiz, adına İspanyolca dedikleri bir nevi jargon, kimimiz Fransızca konuşurduk. Fakat hiçbirimiz canla başla sarılacak bir ideal bulamıyorduk. Birçoklarımız Fransızca, Almanca veya İngilizce tahsil görerek münevver geçinirdi. Fakat ne Fransızca, ne Almanca, ne İngilizcemiz ruhumuza hitap etmezdi. Ruhumuz ne uzaktan, ne yakından, ne muhitten, ne maziden bir gıda bulamıyordu. Halbuki düşmanlarımız ne derse desin, Yahudi demek idealist demektir. Yahudi hiçbir vakit idealsiz yaşamaz..." (Tekinalp, "Türk Kültür Birliği, *Yeni Türk Mecmuası* Sayı 16-17, Aralık 1933, Ocak 1934, s.1239-40).

Tekinalp'in akıl yürütmesi, Batı Avrupa'daki Yahudi cemaatlerinin hepsinin içinde yaşadıkları ve "ruh"unu paylaştıkları toplumlarla dilsel ve kültürel olarak bütünleşmiş bulunmaları gözlemine dayanmaktaydı. İngiltere ve Almanya'da, hatta Dreyfus olayına karşın Fransa'da bile durum böyleydi. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle olmamıştı; oysa Tekinalp'e göre, baştanbaşa yeniden yaratılan çağdaş Türkiye'de bunun gerçekleşmemesi için neden yoktu. Rejimin lâikleşmesi de, Te-

Türkiye'den İsrail'e Yahudi Göçü

Yıl	Sayı	
1931'e kadar	1,339	
1932-1939	2,363	
1940-1947	3,606	
1948	4,362	İsrail Devletinin Kuruluşu
1949	26,306	
1950	2,491	
1951	1,388	
1952	433	
1953	325	
1954	184	
1955	339	
1956	1,710	6-7 Eylül Olayları
1957	1,911	
1958	845	
1959	737	
1960	387	
1961	1,829	1960 Darbesi
1962	968	
1963	749	
1964	1 247	Kıbrıs Bunalımı
1965	1,087	
1966	510	
1967	238	
1968	647	1967 Savaşı
1969	2,196	Huzursuzluk ve Ekonomik Sıkıntılar
1970	2,569	
1971	2,043	
1972	1,068	
1973	328	
1974	197	
1975	126	
1976	171	
1977	143	
1978	261	
1979	824	Huzursuzluk ve Ekonomik Bunalım
1980	849	1980 askerî müdahalesi
1981	341	
1982	202	
1983	133	
1984	79	
1985	87	

Kaynak: İsrail İstatistik Merkez Bürosu
Walter F. Weiker. *The Unseen Israelis: the Jews from Turkey in Israel*, New York, 1988.

kinalp'i Yahudilerin şimdi artık -kültürüne de katılarak- yeni toplumun tam üyeleri olmaları gerektiğine inandıran önemli bir etkendi. Tekinalp demektedir ki:

"1931 senesine gelinceye kadar millî birlik için dinî birliğin lâzım geldiğine, millî birliğin ırk ile alâkası bulunduğuna inananlar ve bu itibarla ibadetimizi havrada yaptığımız için Türklüğümüzü natamam addedenler az değildi. Bu müphem vaziyeti Halk Fırkası 1931 kongresinde esasından halletmiştir. Mezkûr kongrede tesbit olunan program mucibince dili, ideali ve kültürü Türk olan her vatandaş fiilen Türktür." (s.1241)

Tekinalp'in iyimserliğine karşın, onun umduğu gibi, Yahudilerin bütünleşmesi gerçekleşmedi. Tersine, bir şovenlik patlaması oldu. Weiker şöyle anlatıyor: "Yahudiler Trakya şehirlerinden, geniş çapta, İstanbul ve İzmir'e (daha küçük sayılarda da Manisa gibi Ege ve Marmara bölgesi şehirlerine) göçmüşlerdir. Bunun önemli bir sonucu, birçok Yahudinin köklerinden kopması, yeni yörelere yerleşmekte sıkıntılar çekmesi, böylelikle de, yurtdışına göçmek için hazır duruma gelmesi olmuştur." (s.15-16)

Yahudilerin 1934 Haziran ve Temmuz aylarında Trakya'dan ve Çanakkale yöresinden kovulmalarının öyküsü, hâlâ bilimadamlarınca aydınlatılmayı bekleyen bir olaydır. Bundan aşağı yukarı 8.000 kişinin etkilendiği söylenir. Olay, nüfusun dağılım ve yerleşimini düzenlemek üzere çıkarılan ve bu arada Doğu Trakya'yı salt Türk nüfusla sınırlandıran 2510 sayılı yasayla ilgili görünüyor. Acaba bu önlemle, sınır bölgesini Rum ve Bulgarlardan arındırmak amaçlanmıştır da, yerel yöneticiler kendiliklerinden işe Yahudileri de mi katmışlardır? (Öte yandan, o sıra Yunanistan'la Türkiye arasındaki ilişkiler, en iyi konumlarındaydı!) Durum böyle görünmektedir, çünkü 5 Temmuz'da başbakan İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Hükûmetinin bu önlemleri kınadığını ve sorumluları cezalandıracağını söylemiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, olay yerinde incelemeler yapmak üzere bölgeye gönderilmiştir. Onun Temmuz ortalarında Ankara'ya dönüşünden sonra, kabine Yahudi Koğuşturmasını takbih etmiştir, fakat suçluların cezalandırılması ya da eziyet çekenlerin sıkıntılarının tazmini için herhangi bir şey yapılıp yapılmadığı belli değildir.

Ne yazık ki, Weiker bu soruna ışık tutmuyor. Oysa, yazarın mutlaka aralarından bazılarıyla görüştüğü, olayı yaşayanların ağzından ne olup bittiğini dinlemek yararlı olurdu. Bu gibi olayların ve nüfus çoğunluğunun genel tavrının, Tekinalp gibi bütünleşme yanlısı Yahudilerin bile güvenlerini fena halde sarstığı düşünülebilir. İkinci Dünya Savaşının çıkması, azınlıkların durumunu kötüleştirmiş, Varlık Vergisi dönemi de en kötüsü olmuştur.

Cumhuriyet yıllarında yetişen Yahudi kuşağı, yeni Türkiye'de kendilerini rahat hissetmemiştir. Bu, onları Filistin-İsrail'e doğru süren "itme" etkeni olmuştur. Weiker'in incelediği birçok örnek olaydan, Türkiyeli Yahudilerle yaptığı görüşmelerden böyle bir sonuç çıkıyor. "L.Y. 1915'te doğmuş, 1941-

42'de İstanbul'da yaşıyormuş. O sıra birçokları bütün Yahudilerin orta Anadolu'da toplanacakları yolundaki söylentilerden endişeye düşmüşler. O ve arkadaşları, Türkiye ve Avrupa Yahudileri için Anadolu ve Rus sınırı üzerinden Filistin'e giden bir yol *(dereç)* açmaya karar vermişler..." (s.20)

1948'de İsrail devletinin yaratılmasından sonra, Weiker "çekme etkeni"nin, yani yeni Yahudi vatanının ideolojik ve dinsel çekim gücünün de çok önemli olduğunu yazıyor. "1948-49 dalgası içinde gelenler, daha ziyade 'çekim' etkenleri nedeniyle ülke değiştirmişlerdir." Fakat yazar, "Türkiye Yahudileri arasında her zaman, azınlık aleyhtarı patlamaların olabileceği ve Türk milliyetçiliğinin, aralarından birçoğunun uğraştığı ticarî etkinliklerde güçlüklerin artması anlamına gelebileceği korkusu da vardı" diyor. "Ancak, 1940'lı yılların sonlarında, Türkiye çokpartili dönemine girdiği için, bu gibi korkular en alt düzeylerine inmişti..." (s.23)

Tabloda görüldüğü üzere, en büyük sayıda Yahudi (33.000 kadar) 1948'le 1951 arasında gitmiştir. "Türkiye Yahudilerinden yoksul ve aşağı sınıf üyesi olanların geniş bir kesimi, 1948-49'daki büyük dalga içinde İsrail'e göçtü. Kalanlar, çoğunlukla yaşlılar ve iş yapamayacak durumdakilerdi. Gidenlerin gidiş nedenlerinden biri de, kalmak için pek bir nedenleri olmamasıydı..." (s.23). Weiker şunları yazıyor: "Türkiye'den gelen göçmenlerin yarıya yakını, kendilerinin zanaatlarda ve sanayide çalıştıklarını, bir çeyreği de ticaretle uğraştıklarını söylemişlerdi... Türkiye Yahudilerinin çoğu, hiç değilse yarı yarıya gelişmiş sanayi ve imalât kesimlerinden ve genellikle çağdaş ve kentsel yörelerden gelmişlerdi. Genel beceri ve bilgileri, Asya ve Afrika göçmenlerinin çoğundan daha fazlaydı." (s.29)

Bir de, Weiker'in "genç idealistler" dediği, orta ve yukarı-orta sınıftan Yahudiler grubu vardır. Bunlar, yüksek değilse bile, en azından lise eğitimi görmüşlerdir ve Sionist olmaya çok daha yatkındırlar. Bugün Türkiye'den İsrail'e gitmeye devam edenler, böyleleridir.

Türkiye Yahudilerinin kendi aralarında konuşma dillerinin, neredeyse beş yüz yıl önce İspanya'dan getirdikleri Ladino olmaya devam etmesi de kayda değer. Göçmenlerin çoğu, Türkçe, Fransızca ya da İngilizce de bilmektedirler, fakat öyle görünüyor ki, Türkçe hiçbir zaman Tekinalp'in umduğu gibi başlıca dilleri olmamıştır.

Weiker'ın araştırmasından, İsrail'e Türkiye'den Yahudi göçünün, Türkiye'deki siyasal istikrarın bir çeşit barometresi olduğu sonucu çıkarılabilir. Yahudi cemaati ne zaman işlerin kötüye varacağını hissederse, göç artmaktadır. 1931'den 1985'e kadar yıllara ait istatistiklerin verildiği tablo, bunu gösteriyor. 1948-49'un yüksek rakamları, İsrail'in kuruluşunun sonuçları idi; ama aynı zamanda, Türk hükûmetinin herhangi bir anda göçü durduracağı korkusu da vardı. Onun için gidebilen gitti. Bundan sonra, göçü körükleyen olay, 1956 Eylülündeki Rum-aleyhtarı gösteriler oldu. Bunu da 5 yıl sonra 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi izledi. Aynı süreç 1960'larda ve '70'lerde devam etmiş ve son büyücek göç, 1979/-'80'de, (başlangıçta bütün Türkler, özellikle de gayr-i Müslimler tarafından iyi karşılanan) 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden çok, '70'li yılların terörizmi yüzünden olmuştur. □

FEROZ AHMAD

Çeviren: METE TUNÇAY

Kanunî'ye İsnad Edilen Divan Üzerine

I. BÖLÜMDE, Kanunî'nin edebî şahsiyeti tanıtılmaktadır (s.1-39). Metne ayrılan ikinci bölümde a) Gazeliyyat (s.41-809) vardır. bu bölümde 2799 gazel bulunmaktadır b) Diğer nazım şekillerine ayrılmıştır (s.811-827). Âşık Çelebi *Meşâirü'ş-şuarâ*'sında[2] Kanunî'nin şiirleri hakkında şunları söylemektedir: "Doğrusu, saltanatının en üst tabakasında iken şiirlerinde dervişlik yüzü ve meskenet kokusu; şevk mânası; aşk çeşnisi; rez şivesi ve fânilik işvesi vardır. Bâzı şiirleri *lisânü'l-gayb* tercümanıdır; bâzısının doğrudan Allahın ilhamı olduğundan şüphe yoktur. Bâzılarının saltanat yüceliğinden doğduğu söylenişinden malûmdur; bâzısının ise aşk gereği dervişlik halinden meydana geldiği mısrâların akışından anlaşılır; dış yüzlerine bakanlar ve yalnız dışı görenler, bu şiirlerin dışındaki mânâyı görür; üç yüzüne bakanlar ise bunlardaki zevki görür, kokusunu duyarlar. "Âşık Çelebi bu şiirleri hiç göremeyenler için bir şey söylememiştir. Ben Muhibbi Divanı'nda yer alan 2799 gazelden 601 tanesini (s.41-209) atlamadan, tek tek okudum. Daha kitabın önsözünde *bu gazellerin bir bölümü matbû olarak basılmıştır* cümlesini okuduğum zaman irkildim. Bence, kelimeler, erbabının dilinde, sözlüklere sığmayan mânâlarla zenginleşmiştir. Kelimelerin herkese açık, fakat bir gerçek şairin dilinde, *okuyucusuna göre*, nice duyguları, hayalleri kendinde toplamış olan bu hazineyi açıp bize göstermek, bu çöllerdeki vahayı okuyucusuna tanıtmak, bu konunun erbabına düşmektedir. *Doç.Dr. Coşkun Ak* Kanunî'nin şiirlerini ne maksatla bu tatsız, bu yanlış, bu anlaşılmaz hale koyduğunu bize açıklamış değildir. Yalnız Divanlarımızı dolduran, nice gerçek şairlerin şiirleri değil; hangi devirde, kimin tarafından yazılmış olursa olsun, dili kullanmasını bilen bir kalemin bize armağan ettiği herhangi bir şiirin Ahmet Haşim'in dediği gibi, günün ve gökyüzünün saatlerine göre, nice değişik ve bizim o saatlerdeki duyarlılığımızı ve bizde uyandırdığı hatıralara göre, bir menşûr gibi güneşin yedi rengini değiştirip durduğunu öğrenmemiş olan bir kimseye, hattâ Lûgat-ı Naci gibi bir ortaokul sözlüğüne bile bakmadan, bize Kanunî'nin, bir değil, on değil, tam 2799 tane gazelini açıklamağa kalkışması anlaşılır bir cüret değildir. Bu cüret için ayrıca bir sıfat gerekse, bunu ben söylemek istemiyorum. Onu, bu yazıyı okuyacak olanlarla bu kitabı basıp bizlere sunan Kültür ve Turizm Bakanlığına bırakıyorum. Unutmadan şu kadarcığını söyleyeyim. Bu ayarda, bu hacimde kitapları, böyle yanlışlarla doldurup basmak yerine, onları defter halinde sunmak, maddi yönden olduğu kadar, kültür açısından da, biz okuyucular için daha yararlı bir hizmettir.

Kelimeler. Sahifeleri, gittikçe umudumuzu kayb ederek çevirdikçe anlıyoruz ki, yazar, bu gazellerde geçen kelimeler için, bir kerecik de, bir sözlüğe bakmak gereğini duymamıştır. Bakmış olsaydı, bu yanlışların içinde, hiç olmazsa bir tane istisnası karşımıza çıkacaktı.

Ben, ilkin bir örnek olarak, okuryazar, okumaz-yazmaz, hepimizin bildiği, kullandığı *gamze* kelimesini alıyorum. Bu kelime, kitap boyunca, sayısı otuzu aşan gazelde, atlamamaca hep *yan bakış* diye karşılanmıştır. Oysa, bu kelimenin sözlüklerdeki karşılıkları şunlardır: Güzel gözde, hususiyle kuyruğunda görülen dilfrib harekât (*Lûgat-i Naci*, 533); göz kırpmak, kirpik süzme (*Lehce-i Osmani*, 1250). Kaş, göz ile işaret etme (*Ferheng-i Zıya*, II, 1295); göz ile yahut göz kapağını kırpma ile, ya kaş ile işaret eylemek (*Kamus çevirisi*, II, 832); göz kırpmak ve naz ve şive ile kirpik süzmek manâsına gelir,

mahâbîb edâlarıdır; Arabîde dahi bu mânâyadır, (*Burhân-ı Kat'ı*, 431); güzel gözde, hususiyle kuyruğunda görülen hareketler ve işaretler (*Büyük Türk Lûgati*, III, 590); A wink on, a signal with the eye; an a morous glance, coquetery, ogling (*Steingass*, 595); a signal with or sign with the eyebrow, also a glance; a twink of the eye (*Redhouse*, 1331). Yazarın sözlüklerin hiçbirine bakmadan *gamze* için koyup gittiği *yan bakış* yanlışın ta kendisidir ve gamze'yi karşılamaz. *Yan Bakış*'ın anlamı, yan bakmak, nazar-ı adavet (*Lehce-i Osmani*, 819); Yan bakmak - eğri bakmak (mecazen) sû-i fikirle veya haraketle nazar etmek; ikrah ile görmek, *Büyük Türk Lûgati*, I, 925. Yan bakmak, to look askance on, *Redhouse*, 2193. Yazar başka bir gazelde (386,3) *gamz eyler* tâbirini *göz atar* diye karşılamış. Oysa bu beytte bunun anlamı *Gamz eylemek*, bir adamı siâyet eylemek manâsına müstameldir *Kamus çevirisi*, II, 832. Siâyet kelimesi de 'koğculuk etmek, koğulama, gammazlık, *Lehce-i Osmani*, 1177; Gammazlık, *Ahterî*, 4669 gamz, *to spy out. and maliciously spot, Redhouse, 1351.* Accusing, impaching, defaming, *Steingass*, 895.

Gazellerde geçen bir yığın kelimenin anlamları ya hiç verilmemiş daha doğrusu bir sözlüğe bakılıp doğrusu öğrenilmediği için ya atlanıp geçilmiş ya da daha kötüsü bunlara kendince yanlış anlamlar verip geçmiştir, *Spend* sözcüğü (356, 2) *'tohum'* denilmekle yetinilmiştir. Oysa bu *üzerlik* demektir. Ve beytte geçtiği yere göre bir açıklama beklemektedir. O da şudur: *Üzerlik*, evlerde, üçgen şeklinde, hasır gibi örülerek, alt yanı mavi katır boncuklarıyla süslenmiş olarak, nazara karşı duvarlara asıldığı gibi, tütsü olarak da yakılır (*Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, C. VI, s.126 v.d., Türk Dil Kurumu Yayını, 1952). *Doymak* diye okunmuş olan kelimenin doğru okunuşu da *döymek*'tir; anlamı da dayanmak, tehammül etmektir (*Tarama Sözlüğü*, II, 1241 v.d.).

Eğer dilersen huzur idem dilâ kıl daima *uzlet* dizesinde *(205, 1)* bu kelimeyi ... *gönlü daima boş bırak* diye anlıyor.

Ucb, aynı zammiyle ahlâk-ı menhiyyeden kendüyü görüp ve kendüsüni beğenmekten ibarettir (*Kamus Çevirisi*, I, 370) *'aceb'* diye yanlış okunarak beytin hem anlamı, hem de vezni bozulmuştur.

(159, 6) de *bende-i muhlis* tamlaması, *bende-i mahlas* okunmuş, buna bir de *muhibbi mahlaslı kulun* diye, hiçbir okuyucunun aklından geçmeyecek olan bir anlam takılmıştır.

Doğru yazılışı *ekl ü şarâb* ve doğru anlamı da *yeme ve içme* olan kelimelerin birincisinin *ikl* deye okunuşu, ikincisinin de "içki" değil, burada başta *su* olmak üzere herhangi helâl bir içecek olan anlamı yanlış verilmiştir.

(173,6) yazarın *tanburunda* diye okuduğu ve *göğüs tanburunda bağrımı kebap ettim* diye açıkladığı dizedeki *(177,3)* bu kelimenin doğrusu *tenurunda* olacaktır. *Tenur*, Türkçede *tandır* dediğimiz ocaktır (*Burhân-ı Kat'ı*, 190). Burada bir noktayı yazarla birlike okuyucuya da hatırlatmak istiyorum. O da, okuduklarımızın doğru olup olmadığını, daha doğrusu anlayıp anlamadığımızı bize doğrudan, ilkin dilimiz öğretecektir eğer dilimizi bilmiyorsak. Burada da, ne denlü yanık ses verirse versin, *tanburda kebap yapılmaz.* Ne yaparsak yapalım, bu okuyuş burada ciddiyete değil, mizaha da elverişli değildir.

Yazar kitap boyunca, âdeti olmadığı halde *semender* kelimesi için bir açıklama yapmış *(221,4) Semenderi* "ateş içinde yaşayan bir efsanevi *böcek (!)* diye vermiştir. Biz bir de *Burhân-ı Kat'ı* ne diyor, ona bakalım *(361 v.d.)* "Fare cüssesinde olur; ateşten çıktıkta helâk olur, derler. Bir demeye göre bâzı taşra çıkıp gezer, ol esnada sayd ederler. Derisinden mendil ve takye misillü nesneler düzerler, kirlendikte ateşe atarlar, sabunla gasl olunmuş gibi pak ve pâkize olur. Bir rivayete göre *keler* şeklinde olur, derisinden cadır düzerler ve tüyünden câmeler dokuyup sıcak günlerde giyerler; havanın harareti katiyyen tesir eylemez. Kimilerine göre kuş suretindedir."

nâle döndürdü beni ah ol hilâli kaşlar

dizesi *(412, 1)* 'o hilâli kaşlar beni iki kat etti' diye tekrarlanmış. Kanunî'nin divanını dolduran bunca gazeli, hiçbir beytini atlamadan bize aktarmak üzere, rehbersiz yola çıkan bir kişinin ezberinde, hiç olmazsa ünlü divan şairlerinden, dağarcığında beş-on beyt olmasın mı? Böyle bir meraklı, daha Kanunî'nin bu beytini görür görmez, Nedim'in

Sihr ü efsun ile dolmuştur derûnun ey kalem
Zülfü, Hârûtun demek mümkün ki nâl olmuş sana,

beytini biz yanında olmasak da okuyuverecekti. Bu, olmadı diyelim; yanında elini uzatsa yetişebileceği bir sözcükemi yok? Açıp baksa orada *nâl* kelimesinin yedi manâsı olduğunu görecek ve bunlardan *'kalem içinde olan tele dinür'* karşılığına yapışacaktı. (*Burhân-ı Kat'ı*, 586).

Hâ, şimdi bir dönemeç noktasına geldik. Divan şiirini anlamak, daha doğrusu anlayamamak, şu günlerde çoğumuzun sandığı gibi bir sözlük değil, *bir kültür ve o kültüre sahip olma meselesidir.*

Gün yüzünden çok münevverdir cihan
Tan mıdır dersem yüzüne afitab

Yazar, Türkçe *tan mıdır* (şaşılır mı) kelimesini bilmediği için, bunu Arapça *ta'n* ile karıştırmış, yüzüne güneş desem *ayıp olmaz* diye açıklamıştır.

İmlâ Yanlışları.- Bunlardan beş-on tanesinin kitaptaki yanlış yazılışlarını göstermekle yetiniyorum. İsteyen, herhangi bir sözlükte, bakıp, bunların doğrularını bulacaktır. Huşt-i eyvân *(222,3)*; gîtan *(129,3)*; Penc-i genc *(288,5)*; gurre olma *(292,5)*; cedd *(344,4)*; şadan îd *(351,1)*; Cevlan îd *(351,3)*; Kurban îd *(351,4)*; sükend *(354,4)*; güzend *(357,5)*; değmese *(99,5).*

Vezin yanlışları.- Aruz veznine hâkim olanlar için, divan edebiyatı şiirlerini yanlış okumak mümkün değildir. Şiirin manâsını kavramasa bile, vezne göre onu -kelimelerin harekeleri bir yanadoğru okuduktan sonra anlamını çıkarmağa yol bulmak kolaylaşır. Okuyucu dilerse, yazarın hangi beytlerde vezni bozduğunu aşağıda numaralarını verdiğimiz parçalardan kendisi bulup çıkaracaktır. *(180,5; 188,2)*; Bu beytin ikinci dizesi başındaki *zulmet-i hattunda* tamlamasını yazar *zulmet-i hatunda* diye veznini bozarak okumuştur. *218*, bu parçanın matlaı ve ondan sonraki bütün ikinci dizelerinin isim tamlaması olduğunu fark etmiştir. *(251,2,4,5)*, vezin bakımından yanlış okumuştur. *(256,1) bu beytin sonunda doğrusu âlem-i muhdes tamlaması alem-i muhaddes* şeklinde okunduğu için vezni bozulmuştur. *(308,4)* ikinci dize, vezne uymamaktadır. *(315,4)* bu da öyle. *(328,4)*, Vezni bilinmediği için beytin sonundaki, *kemter abîd* kemter-i abîd diye vezinsiz okunmuştur. *(330,5)* birinci dizedeki *bu* fazladır. *(33,3)* Bu beytin birinci dizesinin sonundaki *hakkı* kelimesi vezin dolayısıyla *hakı* okunacaktır. *(391,2)* Mısraın vezni bozuktur, sebebi yazarın bunu doğru okuyamamasıdır. *(393,3)* İkinci dizenin vezni tamamiyle bozulmuştur. *(433,4)* vezinsiz. *(526,2)* vezin bozuk. *(535,3)* Dizeyi yanlış okumak, daha doğrusu anlamamak yüzünden vezin bozulmuştur. *(537,1)*

Vezin bozuk ve bu haliyle düzeltmek mümkün değildir. *(541,4)* "Kimesne" okunması gereken kelime *kimsene* şeklinde okunduğu için vezni bozulmuştur. *(552,3)* vezinsiz okunmuş. *(587,2)* vezin yoktur. Bu vezin hatalarına dikkat edildiği zaman bunların okunuş, ya da imlâ yanlışlarından ileri geldiği görülmektedir. Bu yanlışların asıl sebebi ise yazarın beyti doğru okuyup da anlamaya hiçbir gayret göstermemesidir.

Şiveye Mugayeret.- Bu, eski edebiyatımızda önemli bir tabirdir. Türkçeye aykırı düşen ifadeler için kullanılmıştır. Bunun, kitapta sayılamayacak kadar çok tanıklarıyla karşı karşıya geliyoruz; bunlar kitabı baştan sona kaplamıştır, desek de olurdu. Örneklere geçiyoruz: *(184,4)*:

Çün götürürsün bezm-i dünyadan *ayağı* gönül

dizesini yazar 'ey gönül dünya meclisinden *kadehi* nasıl götürebilirsin' diye veriyor. Bu yanlış onun, *ayak* kelimesinin burada asıl anlamında olduğunu fark etmeyüp *kadeh* manasına almasından doğuyor. *(436,5)*

Görsün Muhibbi gün yüzün *avare* eyleme

dizesini, Coşkun Ak 'Muhibbi yüzünü görsün, onu *serseri* eyleme' diye veriyor. Edebiyat kelimesinin edebden geldiğini bilmesi icab eden herhangi bir kimsenin, hele Kanunî gibi bir cihan hükümdarının bir mısraındaki *avare* kelimesini atıp, onun yerine *serseri* kelimesini oturtmasını ne kadar yadırgasak, nice ayıp saysak *tan değildir. (437,5)*

Bu cihana ey Muhibbi gerçi verdim üç talâk

dizesini 'ey Muhibbi dünyayı *üç defa boşladın* amma' diye bize sunmuştur. *(104,1)*

Aktı san sudur o serverden yana

dizesi 'sanki su gibi o *önderden* yana aktı' diye bize anlatılmaktadır.

(100,3) 'Ey gönül aldatan saf dudağının hasretinden hastayım; dudakların *hastahanesinden* bana *ilaç sürsün* (kim?)

(214,1) 'Ey sevgili yatağında saçını serhoş gördüm. Yılan *bir gün yatsa* serhoş olur, demekle doğru söylemişler.

Oysa bu dizenin aslı da manâsı da şudur: *Yılan günde yatsa.* Açıklayacağım ya, okuyucudan çekiniyorum, yine de söyleyim: Yılan güneşte yatsa... *(401,2)*

Derdime devâ olmaya *kânun-i şifadan.*
La'l-i leb-i dilberden ulu sanman emi var

beyti için *'şifa kanunundan derdime deva olmasın.* Sanmayın ki sevgilinin dudağı şarabından etkili ilâcı vardır' diye bir açıklama okuyoruz. Bilgisizlik bir hastalık mıdır, bilmiyorum, bunu yazar da bilmiyor. Yoksa kurtulmak için bugün artık *İbn Sîna*'yı bulamasa da, onun dillere destan *Kanun ve Şifa* adlı ünlü eserlerini nerede nerede bulup derdine bir çare arayacaktı, eminim. *(70,5)* Bu gizli yaramı, lâle gibi sana *açık etim. (72,2)* Leyla gibi olan saçından... *(48,4)*

Bağ-ara ârızın zikr etseler ey gonca-fem
Kala mı gülşende gül çak-i griban olmaya

Bunun, hepimizin anlayacağı (!) karşılığı da şu: Ey gonce ağızlı, eğer *bağı süsleyen* (bağ-ara = bağ arasında) sözünü yazar *bağ-ârâ* diye okuyor ve 'bağı süsleyen' anlamını veriyor, belli. Devamı da şöyle:... *yanağını ansalar* gül bağçesinde *yakasını paçasını yırtmayan gül kalmaz* diyor. *(483,2)* Güzellik şahı olan aşk sahibini *ayıplasa, Ne Fark Eder?* İlkin şu *ayıplasa* kelimesinin, beytin aslındaki karşılığı olan *iğmaz* kelimesini yerine koyup, onun *'gözyummak'* anlamında olduğunu söyledikten sonra sözümüzü bağlayayım: Kitabın bütününü kaplayan bu yanlışları, *şivesizlikleri* sayıp dökmeyi sürdürsek *Ne Fark Eder?* Geride bize, yazanın bunca yanlışı, satır atlamadan, 875 büyük sahifeye nasıl sığdırdığına hayran olmaktan başka ne kalıyor?

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

[1] Doçent Dr. Coşkun Ak, *Muhibbi Divanı*, İzahlı Metin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 712. 1000 Temel Eser dizisi, 129. 1987, Büyük boy, 875 sahife.

[2] G.M. Meredith-Ovens, *Tezkire of Aşık Çelebi, London 1971, ypr. 24b.*

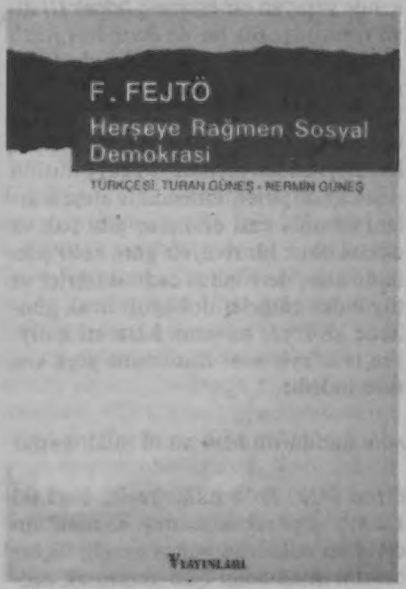

YENİ ÇIKTI

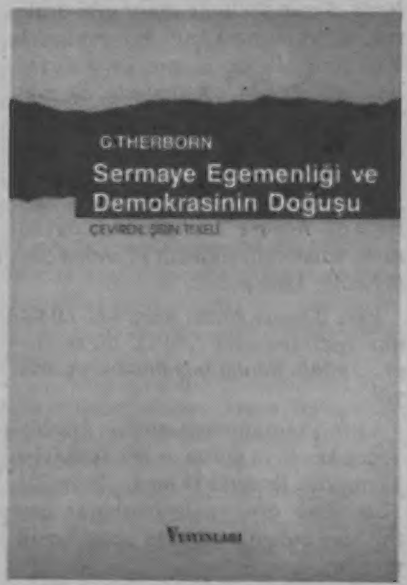

VERSO A.Ş.
Konur Sok. No: 13/7
Kızılay/ANKARA
Tel: 125 71 80

Yaşayan en eski sosyalist Cazım Aktimur'dan Ankara Merkez Cezaevi'ndeki Dr. Nihat Sargın'a

"Eski tüfek" sosyalistler

Yaşayan en eski sosyalist *Cazım Aktimur* • "Bilge Kardeşler"den *Ahmet Fadıl Barkan* • İşte "Patriyot" Hayati • *Hasan Kaşarcı* ya da kısaca "komsomol" • *Kerim Korcan*: Hayatı hapislerde geçmiş bir aydın • "Kutsal İsyancı" *Hasan İzzettin Dinamo* • *Esat Balım*: Bir eski "Doktorcu" • Tam bir eski Tüfek: *Zihni Anadol* • Avukat *Ziya Nur Erün* • *İsmet Selimoğlu* • "Tıbbiyeli Uzun *Muzaffer*" *Özkolçak* • *Mustafa Göksu* • *Osman İşçi* (Paçalı) • İki TSP'li: *Muammer Erol* ve *Behçet Atılgan* • Doktor *Hulusi Dosdoğru* • Bir KUTV militanı: *Nail V. Çakırhan* • *Deli Mehmet* (*Özdenasil*) • 75'lik Delikanlı: *Şoför İdris* • *Emin Atılal*: Bir tütüncü • Kadın militan: *Zehra Kosova* • *Muzaffer Arabul* • *Raci Dinçer* • Dönemin "pişmancı"ları; *Aclan Sayılgan* ve *Ömer Lütfü Tuncay* • Aykırı bir ses: *M. Ali Aybar* • *Rasih Nuri İleri* • Halen Ankara Merkez Cezaevi'nde yatan "Eski Tüfek": *Dr. Nihat Sargın* • *Abidin Nesimi*

İletişim Yayınları Klodfarer Cad. İletişim Han No: 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul Tel: 516 22 60 (3 Hat)